

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

MÓZES ANDRÁS
ÁGYOMÁNYA 1903

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK

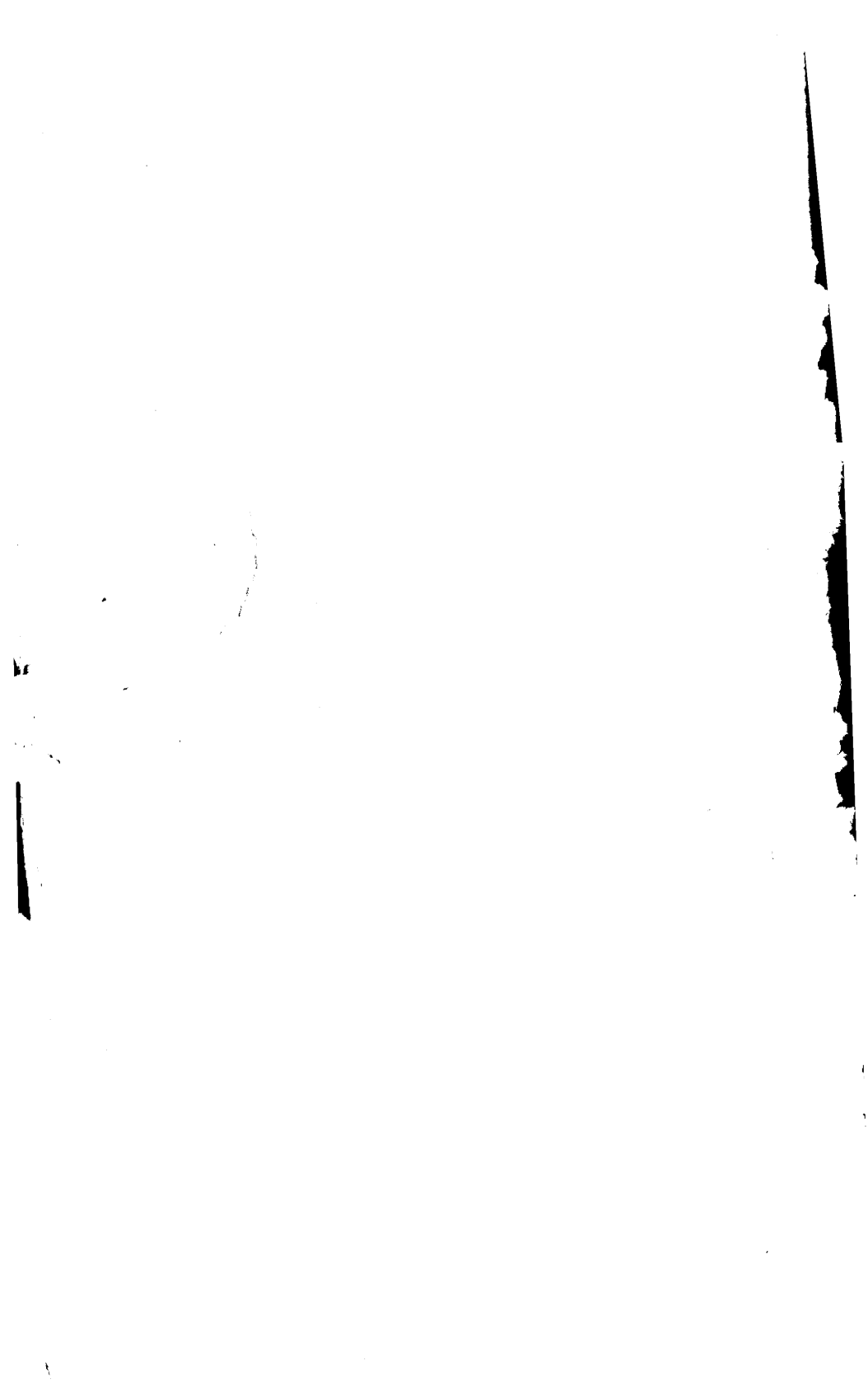
PÉTERFI DÉNES és KOVÁCS JÁNOS.

XX. KÖTET.

KOLOZSVÁRT,

NYOMATOTT A MAGYAR POLGÁR KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

1885.

TARTALOM.

I. Egyházi dolgozatok.

Pályám emlékezete. Egyházi beszéd és ima. Albert János	15
Hivők és kételkedők. Husvétii egyh. beszéd. Péterfi Dénes	85
Kibucszúzó beszéd. Péterfi Sándor	219
Könyörgés anya felett, ki gyermekágyban halt meg. Albert János	370

II. Hittaniak, bölcselemiek.

A Pentateuch. Bibliai tanulmány. Boros György	1
Az élet alapelve. Dr. Bartók István	75
Gyöngymondatok. (Ujkori íróktól.) Közli: Kiss M. 64 123 259	320
Imadal. (Hymnus.) Rédiger Géza	99
Delpit és Tompa két költeménye. Dr. Hegedüs István .	100
A szent atyákból kiszedegetett tanulságok. Pécsi Simontól. Életnek ösvénye. Közli: Koncz József	164
A XXIV. zsoltár. Rédiger Géza	175
A CXLII. zsoltár. Rédiger Géza.	303
Darwinismus és erkölcs. Péterfi Dénes	267
Az összehasonlító theologia haszna. Varga Dénes	275

III. Nevelés- és oktatásügyiek.

A vallás- és közoktatási miniszter jelentése a közoktatásnak 188 ² / ₈ —188 ³ / ₄ ik tanévben való állapotáról. Kovácsi A.	37
Plato eszméi a nevelésről. Péterfi Dénes	139
Az érettségi vizsgáról. Kovácsi Antal	356

IV. **Életratok, történelmek.**

Egyháztörténelmi adatok:

XCIV. A kolozsvári magyarok panasza a kolozsvári százszok ellen 1568-ban.	25
XCv. A kolozsvári magyar és százsz unitáriusok czivakodása 1592-ben.	90
Közli: Benczédi Gergely.	
XCVI. Unitárius ekklezsiák adakozása a marosvásárhelyi ref. collegium építésére 1806. Közli: Koncz József.	224
XCvII. Dániel Elek főcurator körlevele a vallásközönség gyarapítása végett. 1806. jul. 20.	226
XCvIII. Dávid Ferencz válópere.	363
Közli: Benczédi Gergely.	
Az elhunytak emlékezete: Koronka Antal. Csegezy László	59
Bölöni Farkas Sándor leveleiből. (VI—XXXI.) Közli: Gróf Kuun Géza.	31 94 170 228 298
<u>A magyar unitárius irodalom XVI. százbeli termékei. I. II. Boros György</u>	148 338
Hugo Victor emlékéhez. — f.	185
A keresztény vallás felvétele nemzetünk által. (Történelmi tanulmány az állameszme szempontjából.) Kőváry László	203
Kőrösi Csoma Sándor élete és munkái. Kovács János	211
A kolozsvári unitarius collegium játszóhelyéről. Benczédi G.	304
A hierarchia kifejlődése és első hatásai hazai történetünkre. (Történet-bölcselemi tanulmány.) Kőváry László	331
Dr. Carpenter Vilmos. Péterfi Dénes.	373

V. **Egyházi élet.**

Unitárius egyház és szervezkedés. Sz.	51
Unitárius egyház és közigazgatás. Sz.	109
Levél Budapestről. Derzsi Károly	119
Unitárius egyház és vallásos szellem. Sz.	176
Pár szó az „Unitárius egyház és közigazgatás“ czimű cikkhez. K. S.	187
Levelek a magyar unitáriusoktól Dr. Martineau Jakabhoz nyugalomba lépése alkalmából s az ő válaszlai	249
Egyházi élet a marosi unitar. egyházkörben. Nagy János	256
Az unitarius vallásközönség Egyh. Főtanácsának aug. 30. 31. és sept. 1. napjain tartott gyűlése. — l.	284
Unitárius egyház és vallástanítás. Sz.	310

VI. Vegyes tartalmuak.

Bixby Jakab amerikai tanár hazánkról. Kovács János 47. 234.
Párisi levél. (Egyházi és irodalmi dolgokról.) Charruaud
Dezső. 54 113 179 242 314 377

VII. Irodalmi értesítő.

65 125 190 261 321 383.

VIII. Aranykönyv.

Nagyajtai ngs. Incze Mihály ny. m. kir. ministeri titkár adománya 72. Nyilvános köszönet. A Budapesten alapítandó unitárius rendes lelkészi állomásra és állandó imaházra tett kegyes adományok. 73 137 266 330 394. Adakozás a vadadi ekklezsiában 137. Nyilvános köszönet. Gálffy Sándor és Borosnyai Lilla ajándéka 202. Dávid F. egyesület 265. Szentkirályi Árpád ajándéka. Tüzkárt szenvedett szentmiklósi ekklezsiánk és lelkész afia segélyezésére gyűlt kegyes adományok 328. Köszönetnyilvánítás 394.

IX. Különfélék.

Főt. Ferencz József ur körlevele a konfirmálás ügyében 65. Észrevételek „az állami tisztviselők nyugdíjazásáról szóló törvényjavaslatra.“ — ó. 68. Nagybecsü alapítványok. Örömmünnepegy 70. Kisgyörgy J. A kolozsvári unitárius anyaegyház. A „Keresztény Magvető“ pártolói 71. Püspöki vizsgálat 127. Az angol unitáriusok. Egy olasz író látogatása. Jubileum 128. Győry Vilmos. Channing H. Vilmos 129. A szabadelvü theologia 130. Nyugdíj- és segélyintézetünk. 131. A lelkészegyletek. A főrendiház reformja 132. Erdélyrészi M. Közmívelődési Egyesület 133. Egyházi biráskodási jogunk. Hol van a szabadelvüség? 135. Követésreméltó példa. Papválasztás. Folyóiratunk pártolói. Helyreigazítás 136. Báró Baldácsy Antal-féle protestans alapítvány 191. Főt. Ferencz József püspök ur nyílt levele 193. Az erdélyrészi ev. ref. egyházkerület. Nyugdíj- és segélyintézetünk. Főiskolánk könyvtára 195. Jubileum. Datkról. Berde Mózes. Várady Károly. Főtanodánk. Dr. Shramm 196. Segesvárról 197. A missio köréből. Dr. Schenk el Dániel 198. Az Angol és Külf. Unitárius Társulat 199. Isk. értesítők 200. Hibaigazítás. Dávid Ferencz-egyesület 201. Egyházi főtanácsunk. A Dávid Ferencz-egyesület. Történelmi congressus 262. Városfalvi Bedő Sándor betegápolási alapítványa. Re-

na nról. Bucsubeszéd 263. Isk. értesítők. A Keresztény Magvető pártolói 264. Köszönetnyilvánítás és kérelem 265. Richmond Anna utódai Kolozsvárt. Az erdélyrészi ev. reformált egyházkerület 324. A püspöki szállás. Kinevezés. Uj unitarius templom. A budapesti országos kiállítás 325. Isk. értesítő 326. Folyóiratunkról. A Dávid F. egylet 327. Lachovius András siremléke 383. Az Amerikai Unitarius Társulat 384. Egyházunk részéről 387. A teremi templom. Szováthon 388. Amerikai vendégeink s újabb adományaik. A Dávid Ferencz-egylet 389. Tudori szigorlat. Vallásközönségünk ladamosi birtoka. Városfalvi Bedő Sándor adománya. A missio köréből. Parker Tivadar tanácsa egy ifju emberhez 390.

Gyászhirek : 72 136 201 264 326 392.

A szerkesztőség postája : 72 136 201 265 392.

Olvasóinkhoz 393.

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XX-ik évf.

Január, Február. 1885.

1-ső füzet.

A PENTATEUCH.

(Bibliai tanulmány.)

Az ó-testamentum irodalma nagy befolyást gyakorolt a kereszténységre minden időben. Az új-testamentumba nagyon sok idézet és eszme van átvéve az ó-ból. Jézus oly fontosságot tulajdonított annak, hogy a legtöbb alkalommal használta, s a midőn valamely szabályt mondott ki, megerősítéseiul hozzá tette: [ez a törvény és a próféták. A keresztény egyházak irodalmára, a keresztény tanokra, de nemcsak, hanem a kereszténység jelleme formálására is félreismerhetetlen a hatása. Nincs ma se egyetlen keresztény felekezet is, a mely az ó-testamentumot teljesen elvetette volna s ne tartaná szükségesnek, hogy megtanítsa belőle legalább a „tiz parancsolatot“, vagy megismertessen egy-egy szép történetet a pátriárkák, próféták vagy királyok életéből.

Az ó-testamentum az ujjal, azt hisszük, hogy ma is miden jó magyar család asztalának vagy könyvtárának egyik fődisze, s abban most az ó-kor szent legendái, majd az evangelium magasztos oktatásai enyhet szereznek a zilált kebelnek s felemelőleg hatnak a kétségbeesett és gyászoló kedélyre. Elválhatlan utitársa volt e könyv mindig az emberiségnek s az is fog lenni mindenha. Amazt bizonyítja a történelem, ezt erősíti a mi hitünk és meggyőződésünk.

De mégis nem lehet igazat nem adnunk azoknak, a kik azt beszélik, hogy a régiek elmultak és mindenek megújultak. Igaz, hogy megújult minden, megváltoztak a napok és meg az emberek. Igaz, hogy a mi a régieknek jó volt, azt az új emberek nem kedvelik többé. S igaz az is, hogy a régi biblia nem kell már az új embereknek. Miképpen valósulhat meg mégis a jövőre nézve emez erős hitünk és bizodalunk. Ugy, hogyha megújul maga a biblia is. S lehetséges-e ez?

Mi hisszük, hogy az, s reméljük, hogy előbb-utóbb némi részben lesz is módunk bebizonyítani. E czélből a bibliát meg kell mindenekelőtt szabaditanunk azoktól a fogalmaktól, a melyekkel részint a kereszténykori zsidók, részint a keresztények félremagyarázták valódi jelentését. Hogy ez sikeres legyen, helyezzük át ma-

gunkat gondolatban abba a korba, melyben a biblia keletkezett s úgy kezdjük vizsgálni azt; azután forduljunk segítségért és felvilágosításért azokhoz a zsidó és keresztény írókhoz, a kik részint egymástól tanulva, részint önállóan már is nagyon sokat tettek a bibliai fogalmak valódi jelentésének kiderítésére.

I.

Israel hősei és prófétái között tán egy sem részesült általánosabb tiszteletben a keresztények részéről, mint Mózes, a szabadító és törvényadó próféta. E tisztelet főképpen onnan származott, hogy a biblia legelső helyére az ő neve esett. Ebből a körülményből aztán az az általános hiedelem született a keresztények nagy közönségében, hogy Mózes könyveket írt, és hogy azok a könyvek a biblia első öt könyve. E hiedelem ma is megvan annyira, hogy aligha akadna olyan magyar lelkész, a ki, ha alapigéit innen veszi, ne Mózes első, második stb. könyve elnevezést használná. Nem szándékunk ez ellen jelenleg kifogást tenni, azonban két dolgot meg kell mégis jegyeznünk. Az egyik az, hogy mind az öt könyvnek van egy más czime is a magyar fordításokban, u. m. az 1-sőnek: teremtésről való könyv, a 2-iknek: a zsidók Egyiptomból kijöveteléről, a 3-iknak: a leviták egyházi szolgálatjokról, a 4-iknek: az izraeliták megszámlálásáról írott könyv és az 5-iknek: a törvény summájának könyve. A másik pedig, hogy sem az első általános név, sem az egyes könyvek nevei a héber szövegű bibliában nincsenek meg, hanem a helyett a könyvek első vagy második szavai szolgálnak czimül. Ebből önként következik, hogy ezeket a neveket később adták e könyveknek. Némely keresztény egyházi atyák már időszámításunk első százaiában használják a „Mózes öt könyve“ elnevezést. A Septuaginta fordításban pedig használva van a *pentateuch* ¹⁾ (öt könyv) szó, úgy, hogy az általános czimet bizonyosan ebből a fordításból vették át. Az öt könyvnek van még egy más közös neve is, a „Thorah“, mely alatt általában törvényt szoktak érteni. Ily nagy számu elnevezés után az olvasónak nehéz eligazodni s annál nehezebb kiválasztani a valódit. E nevek közül egy sem helyes, sőt mindenik félrevezető. Nem is véve tekintetbe a „Mózes könyve“ elnevezést, a melyet a héber írók sem használtak, „Thorah“-nak nem nevezhető

¹⁾ A *pentateuch* szó a görögben melléknév gyanánt szerepel s eredetileg βιβλος értetett melléje, így; ἡ πεντάτευχος βιβλος vagyis: az ötkötetes könyv. τευχος a későbbi görögben ⇒ könyv, kötet. Origenes már főnév gyanánt használja. Latinban *pentateuchus*, értetvén alatta: liber.

az öt könyv, mivel annak egy igen lényeges része az első könyv és a másodiknak fele nem szól semmiféle rendeletekről avagy törvényekről. „Teremtés könyvének“ helytelenül mondatik az első, mivel annak csak három első fejezetében van szó arról, ugyszintén a második csak részben tárgyalja az Egyiptomból való kijövetelt. A más három külön neve még inkább megfelelne a valóságnak, ha a dolog úgy nem állana, mint később meglátjuk, hogy sem az egyiket, sem a másikat (az ötödik egészen külön munkának veendő) külön tárgyalni nem lehet. Nemcsak, hanem az első négy könyv úgy tekintendő, mint ős történelmi vagy mythikus hagyományoknak, részint pedig különböző időkben keletkezett szóbeli és írott törvényeknek összeállítására, és pedig éppen nem összhangzatos összeállítására, a mint erről meg fogunk győződni azonnal, ha azokat közelebbről vizsgáljuk.

Isten legnagyobb munkája, a világ teremtése az első tárgy, melylyel könyvünk foglalkozik. Ime csak az éktelen pusztaság és a sötét mélység, s semmi, de semmi egyéb az Isten lelkén kívül. Mi egyebet is kívánhat ennél egy hívó lélek, hiszen az Istennek csak egyetlen „legyen“ szava elég, hogy a sötétség világgossággá, a mélység magassággá és a lakatlan pusztaság élő lények tárházává váljék. Az Isten szólott és minden úgy lőn, a mint ő mondá. A világgosság, eme mindent szülő hatalom, volt az első, és azután önként következett minden. Alant a víz, ott fenn az ég, alant a föld, a növények s minden, a mi azokat benépesítse: világítók, halak, madarak és a föld állatai, minden a maga neme szerint, úgy, hogy csak a korona, az egész felett uralkodó kell még, és kész a nagy munka. Ez utolsó remek teremtmény lőn maga az ember. Soha ennél szebben meg nem teremtette emberi elme a teremtés magasztos ideáját! A mi következik még, (a 2-ik rész 4-ik v. első feléig), az csak kiegészítése ennek.²⁾

Ámde itt, mintha megszakadna a gondolkozás fonala, mintha az író elfeledte volna miket beszélt éppen most, azonnal új Istent és más embereket állít előnkbe (2. r. 4—31.) Isten neve kettős, u. m. Jahveh,³⁾ és Isten, az ember pedig nem az Isten képére teremtett ura a mindenségnek, hanem földből vett por, a földnek egy ékes, de félreeső és aránylag csekély zugában elhagyottan, társ nél-

²⁾ Lásd bővebben Ker. Magv. XVI. köt. 25—34. l.

³⁾ Egy alkalommal kifejtettem volt, hogy miért kell e héber szót és nem annak fordítását „az Ur“ olvasnunk Ker. Magv. XVIII. köt. 1. s köv. lap. Kérem azért a szives olvasót, ne terheltelessék az „Ur“ helyébe mindig Jahveh-t olvasni.

kül, egyedül, mignem Jahveh Isten elaltatja és saját testéből véve ki egy részt, szerez neki társat, látván, hogy nem jó az embernek egyedül lenni. Az ember önként kérhdhetné, hogy miért nem lehetett az asszonynak egyszerre teremtetni az emberrel, avagy Istennek nem állott hatalmában ezt is megteremteni akkor, avagy tán elfeledkezett arról, hogy a férfi mellé nő is kell. Ily feledékenység nem férhet Istenhez, s keresztény ember megütközés nélkül ilyet nem is szokott ajkaira venni, de a kezünk alatti hely írója ily feltevésre lépten-nyomon okot szolgáltat. A harmadik részben már éppen úgy tünteti fel Istent, mint a kinek küzdeni kell az ember ellen, ki cselt vet az ember elébe, hogy aztán megátkozza őt, s a ki éppen ekkor azt veszi észre, hogy az ember olyanná lett, mint ő, s azért, hogy élete ne legyen örökké tartó, újabb büntetéssel sújtja, vagyis kiüzi az Éden-kertből. (3. rész). Ez az emberiség első drámája.

Ezt nyomban követi a második, melyben ezzel hasonló szel­lemben van feltüntetve mind Isten (Ur), mind pedig az ember. Isten részrehajló, ki két testvérgyermek közül (Kain és Ábel) jobban szereti az egyiket, mint a más­ t, és mig ennek áldozatát kedvesen fogadja, addig a máséra nem is tekint. Az ember (Kain) pedig dühre gerjed és megteremti az emberiség első tragédiáját, megöli saját testvérét. Midőn a megrendítő cselekvény végre volt hajtva, akkor újra megjelent Isten is, mert a testvérkéz kiontotta-vér felkiáltott hozzá, és kimondja a második átkot, végrehajtja a második boszút s elüzi arról a földről a bűnöst. (4. r. 1—16.)

A megátkozott Kain bűne hétszeresen száll vissza az ő fejére, de hetvenhétszer a Lameché, az ő utódáé, ki fegyvert emelt az ember ellen. Mintha e bűnért elégtételt akarna venni, a chronologista mellőzi is őket és a helyett a kedves Ábel helyébe nyert Seth család­fáját írja meg. A család mindenik tagján az isteni gondviselés keze van és mindenik felette hosszú élettel áldatik meg. (5 r. 1—28, 30—32.) Nemcsak, hanem a megromlott föld éppen ebből a sarjból nyer egy szabaditót Noéban, ki új nemzedéket és új világot fog teremteni.

Hogy az emberek bűne büntetlenül nem maradhat, az önként következők minden héber író előtt. Isten változtathatja az eszközöket, de az eredmény egy. A most következő öt rész (6—10.) ez eszmének újabb megvalósítása. A felfogás és leírás éppen oly eltérő, mint a megelőző esetekben. Legelől jó az emberi érzékies indulatnak durva és leplezetlen festése. Az istenek fiai kedvelik az emberek leányait és a Jahveh lelke nem vetekedik többé velük, mivel tes-

tek ők. Nemcsak, hanem Jahveh megbáná, hogy teremtette az embert a földre és bánkódék szívében. (6r. 1—8.) A kegyes megmen-tésének ezután következő leírása kettős és nagyon össze van zila-va, habár külön választása nem éppen lehetetlen:

6. rész.

18 v. Mindazáltal te veled kötést teszek, hogy bemenj te a bárkába, te és a te fjad, a te feleséged és a te fi-jaidnak feleségeik te veled együtt.

19. És minden testnek élő állatjából, mindenből felest vigy bé a bár-kába, hogy veled együtt életben tar-tassanak meg, t. i. himet és nöstényt.

7. rész.

1. Monda azért Jahveh (az Ur) Noé-nak: Menj bé te és mind a te egész házad népe a bárkába: mert téged lát-talak igaznak lenni élölöttem a mos-tani emberek között.

2. Minden tiszta állatból hetet-hetet vigy bé, himet és nöstényt, de a mely állatok tisztátalanok, azok-ból kettőt-kettőt, himet és nöstényt.⁴⁾

Hogy ez intézkedés nem egy felfogás műve, az félreismerhetlen. Az első csak egy pár állatról szól, de hétről a másik; az első nem ismer különbséget az állatok között, azonban tisztát és tisztátlan-t kíván a másik. Az első Istent parancsolja, a másikat Jahveh.⁵⁾

A mi ezután következik, az festői rajza a zsidó nemzet patriárkájának, illetőleg Ábrámnak, az ugynevezett ősatyának, Jákobnak, Izrael törzsfőjének, Józsefnek, az isteni gondviselés kedvelt gyerme-kének, s végül Mózesnek, a hős és szabadító prófétának. E fő sze-mélyek, mint megannyi mythikus alak, tüneményszerűen vonulnak el az olvasó szeme előtt, s az egész bibliában nem lehet találni egyet is, a mely ezekhez hasonlóan vonzó tudna lenni. A figyelmes vizsgáló minél többször olvassa, annál inkább látja képeiken a gondos művészkéz vonásait, s bűvös meséi a zsidó és keresztény ifjuság leg-mulatságosabb, de egyszersmind legoktatóbb „szent történetei“ lesz-nek mindörökké.

Korántsem kell azonban azt hinni, mintha a szintér változtá-val könyvünk művészei is egészen megváltoztak volna. Az ezután következők is éppen oly félreismerhetlenül magukon hordozzák nyomait a különbözőféle rendező kezeknek, habár a szakadozottság az el-

⁴⁾ Az eredeti héber szó: שְׁנַיִם mindig és mindenütt kettőt jelent, ha is-mételve fordul elő egymás mellett, akkor kettőt-kettőt, vagyis kettőnként, egy pár; de Károli a felest szintén ily értelemben veszi, a mint a vers végén le-vő ama magyarázatból: t. i. „himet és nöstényt“ kiteszik.

⁵⁾ Rövidítés okáért e helyen jegyzünk meg egy néhány nevezetesebb el-térést: A vízözön a mélységből és egekből lesz, 7r. 11.; az esőből 7r. 4.; a víz-özön 150 napig tart, 7r. 24.; 40 napig, 7r. 12.; Noeh az esőzés kezdetén megye, 7r. 13.; hét nappal előbb bement, 7r. 4.5.; a vízözön kezdetétől a víz fel-száradásáig egy esztendő (365 nap) telt el, 7r. 11., 8r. 3.4.13.14.; tízennégy nap elég, hogy a föld megszáradjon, 8r. 6—14. stb.

ső könyvben kevésbé vehető észre; így például: Tharé Ábrámot és Lótót feleségeikkel együtt Háránbe viszi s ott lakik életének végéig, (11r. ³¹⁻³²) s mikor Ábrám kilenczvenkilencz esztendő volt, megjelenék Ábrámnak Jahveh és monda nékie: Én vagyok az erős mindenható, járj én előttem szüntelen és légy alázatos. És én szövetségemet helyeztetem közöttem és közötted, és tégedet felette igen megszorítottam és adom tenéked és a te magodnak azt a földet, melyen jövevény voltál, t. i. Kanaánnak egész földét örökké való birodalmul és lészek nekiek istenek (17r. ¹⁻²). Azonban már a 12r. ¹ sk. verseiben ugyanezt Jahveh parancsolja Ábrámnak, így szólván: Eredj ki a te földedből, a te rokonságaid közül, a te atyád házából a földre, melyet mutatandok neked és nagy nemzetség attyává tészlek és megáldalak tégedet és felmagasztalom a te nevedet: és legyen áldás. Megáldom azokat, a kik téged megáldanak, a ki pedig megátkoz tégedet, megátkozom és a földnek minden nemzetségei megáldatnak benned.

Ugyanez az ígélet harmadszor ismétlődik a 18. részben. Ábrám egész élete hasonló szövevényességgel van előadva. Éhség miatt egyiptomba kénytelen menni Ábrám, de mivel felesége: Sára szép, megijed, hogy megölik, ha azt hiszik, hogy felesége, azért testvérének adja ki őt (12. ¹⁰ sk.). Ugyanezt teszi Gerár királya, Abimálek előtt (20 r. ¹ sk.), s később fia: Izsák, éhségtől üzetve, ugyanazon dolgon megy át Gerárban feleségével, Rebekával (26 r. ¹⁻¹¹). Az Ábrám és Hagár viszonya kétszer van elmondva (16 r. ⁴⁻¹⁴, 21 r. ⁹⁻²¹). Kétszer van megemlítve az angyal megjelenése (16 r. ⁷, 21 r. ¹⁷). Ismael megszorodása kétszer van megígérve (16 r. ¹⁰, 21 r. ¹⁸), s hasonlóan egyéb dolgok, például Ésau és Jákób esete (27 r. ⁴¹ sk. 28. r. ⁹ sk. ²⁹ sk. 32 r. 33 r. 35 r. ¹⁶ sk. v. ö. 28 r. ¹ sk. 35 r. ⁹ sk.). József eladása Ismaelitáknak (45 r. ⁴) és elrabloltatása a midianiták által (40 r. ¹⁵) József nevének magyarázatja (30 r. ²³⁻²⁴).

Hasonló szellemben irt ismétlések és magyarázások vannak az első könyv mindenik részében, valamint a második könyv első felében a 19-ik részig.

Ez alkalommal még csak a második könyv egyik szakaszára térhetünk ki. Ennek tárgya az Egyiptomból kiszabadulás és főszemélyek: Mózes, Áron és Faraó, indító ok a nyomor, segítő maga Isten, ki Jahveh nevében most jelenti meg magát Izraelnek, melynek nyomoruságát meghallotta és ki akarja vinni, hogy népévé fogadja.

Először is Mózes és Áron elmennek, hogy a Jahveh nevében kérjenek elbocsátást, ámde Pharaó nem ismeri Jahveht, Izraelt pe-

dig nem bocsátja el; nem, sőt daczol az Istennel, s még jobban sa-nyargatja a népet (5 r.). Nyomban erre Isten csupán Mózeset szólítja meg, hogy menjen el Pharaóhoz és szóljon neki (6 r. 2—12)), de Mózes erőtlennek érzi magát a szólásra, segítségül hívja Áront (6 r. 13. 7 r. 1—13). Mind hiába. Jahveh ujabban meg ujabban megparancsolja Mózesnek (6 r. 14—18. 8 r. 4. 20. 21.), s Pharao mégsem engedelmeskedik. A parancs hol az egyik, hol meg a más alakban tizszer ismétlődik és Pharao tizszer nem engedelmeskedik annak.

Ezzel a két első könyv tartalmának egyik főrésztét, mely a szent történetekkel foglalkozik, megismertük. A törvények közül egy tartozik ide csupán és ez az, a mely ezeknek folytatása, s a mely a tartalom nagyobb részével meglehetősen megegyezik (II. könyv 19 r. 3. 24 r. 15. 18.), mert ugyanazok az egyszerű természeti viszonyok, ugyanazok a közönséges emberek forognak fenn, a kiknek legfőbb foglalkozásuk a föld művelése s a nyáj legeltetése, a kik nem tudnak az áldozati fő helyről s nincsenek arra kényszerive, hogy ott keressék Jahveht, hanem áldozhatnak, a hol éppen oltárt emelnek.

Ezen túl már csak egy-egy töredékben találhatjuk fel azt a szel-lemet, a mely az eddigiek legnagyobb részét átlengette, míg ellenben a másik szellemben irottaknak a folytatása ezután következik. 6)

6) Könnyebbség okáért idecsatoljuk a Jahvista, vagy prófétai elbeszélő, vagy helyesebben „a szent történetek írója“ munkájának jegyzékét. I-ső könyv: II 4 b.—IV. 26. V. 29. VI. 1—8. VII. 1—5. 8 a. 10. 13. 16 b. 17. 23 a. VIII. 2 b 3 a. 6—12. 20—23. IX. 18—27. X. 8—12. 21. XI. 1—9. XII. 1—4 a. 6—20. XIII. 1—5. 7—11 a. 13—16. XIV. XV. XVI. 2. 4—14. XVII. 17. XVIII. XIX. 1—28. 30—38. XX. XXI. 1. 6—34. XXII. 1—19. XXIII. 1. XXIV. XXV. 21—26 b. 27—34. XXVI. 1—33. XXVII. 1—45. XXVIII. 10—22. XXIX—XXXIV (kivéve a XXXI. 18.) XXXV. 1—8. 17. 18. 21. 22 a. XXXVI. 40—48. XXXVII. 2. — XLV. XLVI. 1—5. 28—34. XLVII. 1—4. 6 b. 12—27 a. 28 b.—31. XLVIII. 1. 9. 8—22. XLIX. 1 b.—28 a. L. (a 13. v. kivételével.)

2-ik könyv: I. 8—12. 15—22. II. 1—22. III—V. VI. 1. VII. 14—18. 26 b. 21 a. 23—25. VIII. 1—4. 8—14. 20—32. IX. 1—7. 18—35. X. XI. 1—8. XII. 21—27. 29—39. XIII. 3—19. 21—22. XIV. 5—7. 10—14. 19—21. 24. 25. 30. 31. XV. 1—26. XVIII. XIX. 2 b—25. XX—XXIII. XXIV. 1—15. 18. XXXI. 15 b—18. XXXII. XXXIII. XXXIV. 1—28.

4-ik könyv: X. 28—36. XI. XII. XIII. 18—20. 22—24. 26—34. XIV. 11—25. 39—45. XVI. 1 b—2. 12—15. 24—34. XX. 14—21. XXI. 1—9. 12—35. XXII. 3—42. XXIII—XXV. 5. XXXII. 7—15. 34—42. XXXIII. 40. 55—56.

J e g y z é s. Az I-ső könyvből ide soroltak egyik része ellen nyomatékos kifogást lehet tenni. Ilyenek: II. r. 4 b—25. III. IV. V. 29. VI. 1—9. VII. VIII. IX. 18—27. XI. 1—9. Mindezek a páttriárkák előtti idők eseményeire vonatkoznak, s már tartalmuknál fogva is meglehetősen eltérnek a többtől. Reuss hajlandó egészen elválasztani ez író munkájától, mert szerinte a Kainra és Ábelre, vala-mint a Lamech fiaira vonatkozó mythos régi s tán {nem is izraeli eredetű.

II.

A ki a megelőző pont alatt szembeállított ellentéteket megfigyelté, az előtt nem tűnhetik fel, ha most már azt mondjuk, hogy a megvizsgált részek két külön dolgozatból vannak összeállítva. Ha az eredeti szöveget, s a már jelzett sajátságokat tekintetbe vesszük s ha szem előtt tartjuk, hogy az egyik dolgozatban, mely az 1. könyv első részével kezdődik s mely a fennebb közölt táblázatból ki van hagyva, Isten mint erős és mindenható Isten az emberrel atyai viszonyban van, kit a maga képére teremtett, s bűnét nem tartja kegyetlenül büntetendőnek, míg ellenben a másikban Isten porból formálta az engedetlen embert (3.₆) ki embertársával szemben kegyetlen s megöli testvérét (4.₈) ki parázna (6.₂₄) mértéktelen (9.₂₁) hazugságot mondat saját feleségével (12.₁₁₋₁₃), ki megengedi, hogy a szolgáló megcsalja asszonyát (16.₄) az asszony kegyetlenül bánjék szolgálójával (16.₆), a ki megengedi, hogy az apa feláldozza édes leánya ártatlanságát (19.₉), a szófogadatlan asszony kővé változzék (19.₂₆), a szülő inkább szeresse egyik gyermekét a másnál (25.₂₈), hogy az anya hazugságot mondasson fiával az apának (27.₁₉), a fiu eltitkolja kilétét apja és testvérei előtt (37.₁₀), a testvérek eladják testvéröket (37._{20-24, 28}), egy fejedelmi asszony erkölcstelenségre kényszerítse a fogolyt s midőn az engedetlen, hamis vádat emeljen ellene (39._{7, 10, 12}) — kétségtelen lesz előttünk, hogy a két dolgozatot sem nem egy korban, sem nem egy helyen írták. De világos az is, hogy a melyik az Istenről és az ő tiszteletéről oly világos fogalmakat beszél, annak írójának több idők tapasztalata és tisztultabb erkölcsök ismerete állott rendelkezésére. Ez utóbbi író eddigelé több kritikus az Isten nevééről, melyet használt Elohistának, s ugyanazért a más J a h v i s t á n a k szokta nevezni. Ennél helyesebb egy veterán tudós Reuss E. elnevezése, hogy „papi, illetőleg lévitai író“ az első és „szent történetek írója“ a másik. A másodikat részint tartalmánál, részint keletkezése koránál fogva „prófétai írónak“ s munkáját „prófétai elbeszélésnek“ is nevezik. Az ötödik könyv e kettőtől csaknem egészen külön áll és úgy is tekintendő. Korára nézve középső helyet foglal el a kettő között.

A mint egy rövid áttekintésre azonnal kitetszik a papi író

VI.₁₋₄. nem tartozik a vizözön leírásához, s ellentmondó, mivel óriások még a mózosi korban és később is előjönnek. A vizözön leírásában nem is kettő, hanem három elbeszélés van, mert a hol egy hol lórol és egy galambról van szó (VIII.₆₋₁₂), az nem tartozik a más kettőhöz. A Babel tornya leírásában szintén kétféle szöveg van összezavarva.

munkája a felvett részekben sokkal kevesebb, mint a másiké. Ő inkább foglalkozik positiv dolgokkal és napi eseményekkel. A másik kétségtelenül kora hatása alatt, festi zord képét a régen elmúlt időknek, hogy legyen mire hivatkozassék a jelenben; a papi író, nemkülönben a multra hivatkozva, rajzolja a jelent; hogy megteremthesse azzal a jövőt. E kéznek köszönhető a négy első könyv törvényt tartartalmazó része és a törvények. Ily törvényt tartalmaz már a teremtés leírása is, melyben a hetedik nap Istennek szenteltetik. Mindenütt, még a mikor száraz történelmi dolgot beszél is el, észrevehető rajta a törvény befolyása. Az ő művében nyert megvalósulást Izrael utolsó menedékhelye a papuralom. Mint ilyen, egészen külön tanulmányt igényel s a másikkal egyszerre alig volna tárgyalható. Ugyanazért mi jelenleg a másokra, az ugynevezett *szent történetek írója* megismertetésére szoritkozunk, mint a mely koránál fogva is első.

A „szent történetek írója“, v. prófétai író a nép vándorlását akarja leírni a megtelepedésig. Ezek a dolgok minden nemzet történelmében a legmélyebb homályban vannak. A hontalanság és vándorlás kora hosszú idők, de kicsinyszerű események szintere volt minden nép életében. Mindent, valamit sajátuknak mondtak, magukkal hordozták. Ha kedvezett az idő s jól termett a talaj, év év után tölt el életökből egy helyen, de ha fenyegette ellenség, avagy természeti csapás, felkerekedtek, összeszedték a nyáját éppen úgy, mint házi isteneiket s a mint annak legelőt, úgy ennek oltárt találtak más helyen. A honfi fájdalma, a szokatlanság terhe *in*em gyötörte soká.

Minden vándor népnek meg van ez a közös, de egyszersmind közönséges jellemvonása. Ámde valamint a nap lefelé haladásával egy arányban nő az árnyék, éppen úgy nőnek a mult idők alakjai, a szerint, a mint a mult távozik a jelentől. Az utódok háladosak, szívöket elfogja a kegyelet érzete, emlékeik megtisztulnak, a multak lesznek „szép idők és arany napok“. A mit a nép megteremt így magának közbeszédben, szólásokban és mondákban, az a költő tolla alatt élő alakot nyer, még jobban kimagaslik, minem az első emberek hősök, nagyok és dicsők lesznek, mintha ők közelebb lettek volna Istenhez, inkább birták volna kegyét s ezért lettek volna aztán szerzői csodálatos nagy dolgoknak.

Kétségtelen, hogy a „szent történetek“ könyvének főalakjai és eseményei így keletkeztek s azért azoknak megvan a maguk történelmi hagyományos alapjuk. De ez még nem azt teszi, hogy az író ősei történelmét írta volna meg. Az Ádám és Éva paradicsomi éle-

tének leírása nem történelem, hanem olyan mythos, a melynek többé-kevésbé hasonmása a persák és mások történelmében megvan. „Mashia és Mashianeh (azaz a férfi és az asszony) — mondja egy persa hagyomány — „szentségben teremtettek s a legfőbb Isten, Ahura, azt parancsolta nekik, hogy jót gondoljanak, szépet beszéljenek, jót tegyenek s a rossz szellemeknek ne áldozzanak. De kevés idő múltán a rossz szellem megrontotta elméjüket és őt kezdték imádni. Azután harmincz napig kóboroltak étel és öltözet nélkül s ekkor találtak egy fehér kecskét s ivának annak tejéből. Ezt a vétket még nagyobb követte, t. i. hogy húst ettek s ezt még annál is nagyobb, mert mikor a vasat feltalálták, a fákat kezdték levágni. Végül a rossz szellemet imádták.“

Tiszta mythos a Kain és Abel áldozatának a leírása, elannyira, hogy jelen alakjában semmi valódit feltalálni benne nem lehet. A testvérgyűlölet megvan s bizonynyal megvolt az emberekben mindig. Az Isten szeretete, az ő kedvének keresése most áldozat, majd ima alakjában, most mint egyistenimádás, majd mint háromságnak hódolás, veres vonalként húzódik végig az emberiség történelmén, mert számtalan ádáz tusának lőn szülőoka, ámde mindez nem az ember második, hanem százszor századik generatiójával történt meg. Nem is egyes ember küzdelme, hanem fajé faj ellen volt. De hisz honnan is legyen az Isten utáni epedés heve oly nagy abban a nagyon primitív emberi kebelben, avagy nem lenne e sokkal természetesebb, ha azt olvasnók, a mit Lamekh mond dalában:

Adah és Zillah! Halljátok szavam,
Lamekh feleségi hallgassatok beszédemre!
Ime egy férfit megöltem egy sebért
És egy ficzkót az ütésért, melyet rám mért!
Ha hétszer bűnhődik Kain
Akkor hetvenhétszer Lamekh. (4r. 23. 24.);

Nem inkább hihető-e hogy egy erős férfi leöli a gyengébbet, hogy birtokába vegye annak gazdag nyáját, mely éppen szeme előtt legel mintsem bizonytalan kalandra induljon el élelmet keresni.

Hasonlóan, ki azaz ember, ki magára meri vállalni, mint Noéről mondva van, hogy a lég, föld és vizek minden állatát összeszedi, azoknak hajlékot épít, tápszert keres, és úgy megmenti, hogy semmi el ne vesszen.

Avagy Jákób és tizenkét fiának hosszasan előadott eseménye történelem talán? Hiszen a hét magyar vezér csak rövidke ezer évvel ezelőtt vonult át a Kárpátokon, hogy hazát szerezzen magának és mégis mit tudunk azok családi, személyes vagy vezéri életéből?

Történelmet talán? Sőt ellenkezőleg, rövidke töredékeket s azokat is csak úgy, a hogy a mondákból s hiányos hagyományokból össze lelete állítani.

Annak, a ki csak némileg is jártas az elmúlt dolgok valóságának kiderítésében, a ki csak azt kísértette meg, hogy családjának háromszázéves multját megírja, nem szükség bizonyítgatni, hogy három-négy ezer éves dolgok megírásánál biztonságról, tényekről és bizonyítékokról a szavak igazi értelme szerint beszélni sem lehet.

Nyugodtan kimondhatjuk tehát, hogy a „szent történetek írójának“ munkája nem az eseményeknek, a helynek és körülményeknek megfelelő történelmi előadás, hanem mythosok, legendák rendszeresen kibővített rajza.

Vajjon Mózes volt-e az, a ki ezt a munkát megírta? Hogy Mózes csakugyan egyike volt Israel nagy és hős férfainak, azt kétségbe nem lehet vonni. Az is valószínű, hogy az egyiptomiaktól tanult el bizonyos miveltséget, de ha csak némi hitelt adunk is annak, hogy az ő műve volt a népnek Egyiptomból kivezetése, akkor könnyen átláthatjuk, hogy ő népének történelmet nem írt és nem is írhatott. A neve alatti könyvben sok minden egyéb mellett saját halála is le van írva (5 könyv, 34 r.) pedig ezt bizonynyal meg nem írhatta ő. Ellenben hiányzik belőle a történelme annak a kétszáz esztendőnek, a mely születését megelőzőleg tölt el. Erről a még élő öregektől sokat hallhatott volna meg, hogy megírja s miért nem írta meg? A saját életére vonatkozó dolgokból sok el van mondva, de miért nem szól azokban mint ki saját életét írja le s miért beszél folyton harmadik személyben?

De tovább vizsgálódva, azt látjuk, hogy az események színhelye sem nem Egyiptom, sem nem az arab félsziget, hanem Kanaan. Jahveh Ábrahámnak adá Siche met és annak tartományát, hogy oltárt emeljen ott neki. Jákob a kőből, melyen álmot látott, fogadása szerint oltárt emel és Bethelnek nevezi azt. Ismét, midőn az Isten angyalai megjelennek neki egy helyen Makhananának nevezi el azt. (I. Móz. 32. 2.)

Írónk Mesopotámiából Kanaanba, Kanaanból pedig Egyiptomba és vissza utaztatja Ábrahámot és utódait, de mig Mesopotamiáról mitsem tudunk meg a leírásból, Egyiptomról pedig csak alig valamit, addig Kanaanak főleg felső részét helyről-helyre bejárhatjuk. Itt egy forrás, melynél a leányok vizet mernek és dalokat énekelnek, amott egy völgy, a melyben kitünő buza terem, tovább a hegy, mely hires szőlőjéről s onnan a hegyről pedig a pásztor sipja szól.

Ellenben a pusztáról, melyben negyven évig jártak, annak viszonyairól aránylag nagyon kevés az említésre méltó.

Ha még tovább megyünk, az tűnik fel, hogy mind az, mi Jákóbbal és családjával történt Ephraimban vagy is Izrael országa északi felében lelteszinhelyét. S nemde sajtáságos-e, hogy a tizenkét törzs elnevezése éppen az ő fiai nevével azonos? Vagy hogy Józsefnek, ki korára csaknem legifjabb, rendkívül eseménydús élete volt a többiéhez mérten. Mig amazok dühre gerjednek, hogy folytonos munkájok után alig részesülhetnek valami előnyben, ő szebb ruhát kap s munka nélkül és kényelmesen él szülői kiváló szeretetéből. Az irigység vetette ármány sem neki szerez szegényt és megvetést hanem bátyjainak, kik végül kénytelenek az éhség nyomorától úzelve, nála keresni segélyt. Ő lesz atyja vagyonának örököse végül is, övé áldása.

De ha a könyv szerzetetés helye iránti aggodalom closzlatható volna is, a kérdés még ezzel sincs egészen megoldva. Még mindig megkérdendő, hogy miért használ oly roppant nagy kezeszámokat. Honnan van az, hogy ezek a patriárkák oly hosszú életet éltek, a melyhez hasonlóról a történelem sehol nem szól? Erre írónk azt feleli, hogy mivel Isten utain jártak és megtartották az ő parancsát, Isten áldotta meg őket ezzel. Ez a felelet minket ki nem elégít, mert ugyancsak onnan olvassuk Jákóbról, hogy ő a saját gyermekei iránt igazságtalan és részrehajló volt. József, ki Isten legkedveltebb emberének látszott, felhasználja testvérei szorult állapotát és kicsalja tőlük az örökséget, mintha tán ezzel is sujtani akarná vak atyját, ki hasonlóan jutott volt örökséghez. Ily életért és ily cselekedetekért az igazságos Isten nem jutalmazhat eképpen.

Mind az író kilétének, mind az írás helyének kérdése megoldást akkor nyer csupán, ha azt mondjuk, hogy itt nem egyes személyekkel, hanem személyesített törzsekkel van dolgunk. És ez állítás nem önkényes, a mint kitetszik az első könyv 49. részéből. Ruben, Simeon, Juda, József s a többi megkapják atyjok, Jákób áldását. Ámde Jákób az atya, a mint maga mondja: Izrael (2. v.) gyermekei pedig: Izrael tizenkét nemzetsége. (28. v.) E fogalom nemcsak e helyen nyer kifejezést, mert előbb (37. r. 3. v.) ugyanez van mondva e szavakban: „Az Izrael pedig minden fijainál inkább szereti vala Józsefet, mivelhogy vénségének fija volna.“

A mit Jákóbról és családjáról megtanulunk, ugyanazt vesszük észre a többi törzsekről is. Jákóbnak testvére Esau és ő az edomi-

ták ős atyja volt. Mindkettőjük atyja pedig Izsák, s így az ő utódai az edomiták és az izraeliták. S még tovább menve vissza, azt olvassuk, hogy az Izsák atyja Ábrahám, kitől a Hagarral való házasságból az ishmaeliták, a Keturahval valóból pedig a midianiták származtak; míg másfelől az Ábrahám fija Lót nemzője lőn az ammonitáknak és moabitáknak. Szükséges-e többet is mondanunk még? Azt hisszük, hogy ezek után elég világosan áll előttünk, hogy mindaz, a mi a patriárkák és azok utódai történelme gyanánt van leírva, nem egyéb, mint halvány váza a sémi néptörzsek faji és helyi viszonyainak.

Mínthogy pedig az egész kanaani, illetőleg Irzael országa északi részének színezetével bir, Kanaanban kell keresnünk otthonát, és pedig abban a korban a mely eléggé megérlelhette a vándor népeket arra, hogy szövetkezzenek, államot alakítsanak s nyugodtan megtelepedve a rendes polgári élethez hozzá fogjanak. Mikor lehetett ez? A bírák idejében nem, mert a mint a bírák könyve nyomról-nyomra ismétli a nép gonoszt cselekedett az Isten szemei előtt s azért most egyik majd a másik ellenség kezébe került. Ez ellenség most a kananiak, majd ez edomiták, majd pedig a moabiták, ammoniták és filisteusok voltak. E körülményeket annál érdekesebb megfigyelhünk, mert ezekből kellő világítást nyerünk a Mózes első könyvében felvett adatokra, milyen a többek között az, hogy Izraelnek 600,000 fegyverfogható embere volt, kik az ígért föld meghódítására jöttek. Ennyi ember oly csekély számú törzsekkel könnyebben elbánhatott volna. Ámde a tény az, hogy az izraeliták között nem volt egység Dávid király koráig, annál kevésbé lehetett erről fogalma bármely írónak is ezt megelőzőleg. Elannyira, hogy a szent történetek írója könyvének keletkezése idejét a Dávid korára, vagyis a 9-ik száz (K. e.) végére kell tennünk. A 9-ik száz végére teszi Reuss, a 8-ik száz elejére P. Wicksteed. (V. ö. 4. Móz. 24 r. Jós. 6 r. 26.; Gen. 27 r. 40. 2 Kir. 8 r. 20.)

És most már megérthetjük azt is, hogy miként van az, hogy minden esemény vallásos czélből és az egy Jahveh dicsőségeért van téve. Mózes proclamálta volt a nagy igazságot: *Én Jahveh a te istened vagyok, de a nép kemény nyaku volt s nem hallgatott a szóra.* A pusztában az érczkigyót, Kanaanban, hol Siloban, hol Gilgalban, hol meg más helyeken a durva kanaaniak módja szerint azok baaljainak áldozott és fajtalan mulatságaiban vett részt. Ennek biztos veszedelmét a kor valamelyik profétája felfogta s hogy lássák miként hűtlenek lettek ősatyáikhoz, a rendelkezésére álló hagyományok alapján rajzolt elejük egy aranykort, mely-

ben az Isten az emberekkel közvetlenül tudatta akaratát, azok pedig előtte jártak szüntelen.

Innen van az, hogy írónk legnagyobb súlyt az egyes patriárkák életének és életök részleteinek leírására fordít. Ő azt hitte, hogy a nép még nem romlott meg annyira, hogy ha a jó példát látja, ne kövesse. Szerinte elég volt az, hogyha azok a helyek, a melyekhez a nép a kanaaniaktól hozzá szokott, elneveztetnek a Jahveh tisztelete helyeinek. Így tette aztán a kanaaniak oltára helyeit az izraelitákévá, s így lett az, hogy az izraelitáknak a kanaaniakkal egy helyen épült oltárok. Ő sokat nem kívánt. Nem vágyott arra, hogy mindenki Jerusalembé menjen és ott keresse istenét, azt sem tartotta szükségesnek, hogy csupán a papok áldozzanak, hanem megengedte, hogy kiki áldozzon a maga módja szerint. „Földből csinálj nekem oltárt és azon áldozd a te égi és hála-áldozatodat, a te juhaidat, és ökreidet, és valamely helyen parancsoltam, hogy az én nevemről megemlékezzetek, te hozzád megyek és megáldalak téged ott. Hogyha kőből csinálsz nekem oltárt, ne csináld faragott kőből, mert mihelyt faragó-vasadat arra veted, megfertőztetett az.” (2. Móz. 20 r. 24. 25.)

A mit a multak történelme megírásánál szeme előtt tartott, azt érvényesíti a törvényben is hogy: Izrael szövetségesse Jahvehnek. Ez a fogalom azonos a 9-ik és 8-ik száz első profétái Joél, Amos, Hoseas és Ézsaiáséval, s hogy a proféták ismerték ezt a törvényt, valamint a kezünk alatti könyvet bizonyos számos helyekből, hol az itt elmondottakra hivatkoznak, milyenek az Egyiptomból kivonulás (Am. 3r. 1. Hós. 11₁. 13₄.) a veres tengeren átvonulás (Ézs. 10₂₄. sk. 11₁₆.), a negyven évi vándorlás a pusztában. (Am. 2₁₀.)

Im ebből áll röviden, a mit a pentateuch első rendszeres munkájáról, a szent történetek írója vagy prófétái író dolgozatáról elmondani szükségesnek tartottunk. Kétségtelen, hogy ez más színben tünteti fel előttünk valamint az egész könyvet, úgy annak egyes részeit is. Ámde így az író és munkájának célja világosan áll szemünk előtt. Látjuk, hogy őt, mint minden teremtő szellemet, kora szülte, és hogy ő megértette azt s hangot is tudott adni annak. Ő létrehozta Izraelben az első nagy vallásos és nemzeti fölébredést. Az egyszerű s mégis megrendítő isteni szóval szólott, s a multaknak világosan rajzolt képeivel igyekezett hatni. Célját, habár kevés időre is, de elérte, mert a jobb királyok magokévá tették országok ügyét s igyekeztek, hogy mint magok, úgy a nép is járjon Jahveh előtt és neki szolgáljon. — A papi író munkájáról s a deutoronómiumról más alkalommal.

BOROS GYÖRGY.

PÁLYÁM EMLÉKEZETE. ¹⁾

Zsolt. 71, 9. Ne vess el engemet az én vén-ségemnek idején; mikor elfogy az én erőm, ne hagyj el engemet.

Ma éppen negyven éve n. é. gy., éppen ebben az órában, s tán még a perczek is találának, hogy egy csekély ismeretű és tapasztalatlan ifju e város értelmisége és egy nagy gyülekezet előtt, melyet e kis templom alig birt befogadni, -- mondom, egy csekély ismeretű ifju a meghatottság és félelem remegései közt fellépett e szószékbe... Ha szabad e hasonlattal élnem, az ifju úgy volt akkor, mint Mózes, mikor amaz isteni küldetésre, Izrael népe megszabadítására vállalkozott, hogy kérte az Urat, az Istent: kérlek uram, ne küldj engemet oda; mert nem vagyok ékesen szóló, e előtt sem voltam soha. De mint az említettem próféta végre is engedett az Ur felhívásának: úgy én is meghajoltam sorsom istenének végzete előtt; s erőtelenül bár, de mégis elfoglaltam hivatásomnak, melyen most is vagyok, e szent helyét. Ah, akkor képzelődéseim tudtak még bájalakokat festeni, s reményeim és ábrándjaim az ifjukor ama tündér világába soha nem látott alakokat és soha el nem ért czélt és boldogságot varázsoltak! Akkor, pályám kezdetén, igen természetes, nem azok a gondolatok foglalkoztattak, melyek most pályám és sirom szélén. Akkor szemeimben lehet, hogy megvolt a tűz, beszédem hangjai lehet, hogy birhattak némi kellemmel, de azóta szemeimből a tüzet eloltották a könnyek, azóta megvénült még a hangom is; a vén hangok pedig nem oly kedvesek a füleknek, mint az ifju hangok. Ma reszkető kézzel írom le a szavakat, miket elmondani akarok; s mint ti magatok megbíráljátok, most is egész valómban megilletődve, remegés nélkül nem tudom kibeszélni magamat.

¹⁾ Elmondattott Tordán az unitárius templomban 1885. február 8-án, a mikor a tordai unitárius szent ekklézsia nagyérdemű papjának papsága 40-ik évének betöltése alkalmából jubileumot rendezett. Szerk.

Engedjete meg nekem ezért n. é. gy.! Hisz bármennyire el-
lentmondásnak láttassék is magában: a gyengeségnek is van-
nak jogai; s tán várhatok is tőletek annyit, hogy a hol hibáz-
nám is, nem veszítek tőlem rossz neven, s a hol tévednék is, azt a
helyet a megbocsátás szelid kezeivel zárjátok el szemetek előtt...
Én e pillanatban mind csak úgy vagyok, mint ama varázslánczczal
elbűvölt ember, ki helyzetéből szabadulni nem tud: az én lelkemet
is mind csak a múlt, mind csak a lefolyt időnek emlékezete
köti le...

És így lehetetlen, hogy lelkem előtt fel ne tűnjék az ekkori
gyülekezet képe; lehetetlen, hogy fel ne idézzem lelkem eleibe azo-
kat az embereket, kik engem akkor megtiszteltek és meghallgattak,
kik aztán nekem jóakaróim, jó barátaim lettek, kiknek házában nem-
csak mint pap, hanem mint barát és testvér mindig otthon voltam,
kikkel ettem a szeretet édes kenyerét, s ittam a barátság boldogító
italát... Azokból, kik akkor itt voltak, alig van már egy, kettő, vagy
mondjuk egy néhány; mert a rendes halandóságtól eltekintve, nehe-
zek voltak az idők, súlyosak a csapások, végzetesek a történetek;
akkori jobbaink csaknem mind, mind elhultanak. S nekem jutott az
a nehéz, az a szomorú kötelesség, hogy őket megsirassam és elte-
messem. Ma már egy más nemzedék, azoknak ivadécai között élek;
ma azok nagy részint hallgatóim is „kiket én kereszteltem, kik ke-
zeim alatt nevedtek, kikre szülőiktől mintha örökség gyanánt ma-
radott volna az irántam való szeretet!..

Tudom a költő szavait: Múlt és jövő nagy tenger egy
kebelnek. S én még is e kettőre gondolok. Oh mert 40 éves pá-
lyám annyi emlékeivel, örömeivel és keserveivel, a jövőnek pedig annyi
rémjeivel és rettentéseivel elég okot s bő anyagot szolgáltatnak a
gondolkodásra; már csak azért is, mert nem tagadhatjuk, hogy az
élet maga egy folytonos történet, melyet el kell vi-
selnünk, mint az író mondja, s nem tudjuk azt, hogy mely
oldalról csap le reánk a véletlen. Ott ama sötét ürbe, hova
annyi idő múltán, bevilágít emlékezetem szövétneke, ott látom a né-
pek és nemzetek nagy törekvéseit, roppant forradalmait, a trónok
roncsolékjait, a világ szabadítóit, a szabadság hőseit és vértanuit,
miként a szolgaság és elnyomatás bérenczeit és páriáit. Ama hul-
lámok között ott látom saját sorsomat is, mint egy értéktelen for-
gácsot; s lelkem ha előtudna varázsolni mindent, képzelmem ha bir-
na is bevilágítani ama nagy ürben minden szegletet, mégis szavaim
elégtelenek lennének, hogy kifejezhessem azokat, s lelketek elébe tár-

jam hazánk és nemzetünk viszontagságos életét, melynek vérrel áztatott földén jártam, rablánczait viseltem, könnyel bővített italából keserű szomjuságomat oly sok barátaim, annyi szerencsétlen honfitársaimmal enyhíteni óhajtottam; mig valahára derült egy jobb kor hajnala!..

Mint a római költő által festett szerencsétlen alak mindig viszatért ama torráshoz, melyben saját képébe belészeretett: én is mindig, mindig csak visszatérek multamhoz. Ha ma 40 éve, mikor itt beköszöntöttem, lelkem tusakodásai, szivem hánykódásai között vettem fel e szent helyen Jézus igáját, s akkor az volt beszédem alapja, szintén Jézus igéjéből indulva ki: eredj el fiam munkálkodjál, s azóta elvállalt tisztemnek, s elfogadott hivatalomnak szolgáltam — most, midőn látjátok, hogy a vénség fehér takarója borította el fejemet, az életküzdelem kimerítette lelkemet; s ti talán csak azért tiszteltek meg, mert már a bajnok ellankadott, s az agg harczost mégis éppen elvetni és elhanyagolni talán illetlen: nem tudtam rám illőbb helyet találni a bibliában, és sorsomat s aggodalmaimat jobban kifejező, kérésemet és imádkozással határos óhajtásomat kimondó ígét találni, minthogy esedezve kérjem Istenemet: ne vess el engemet az én vénségemnek idején; mikor elfogy az én erőm, ne hagyj el engemet.

Éppen reám illenek a szent költő eme szavai, éppen mintha sorsomból s lelkem aggodalmaiból lennének ezek meritve; beválnának ezek siriratul is, ha valaki fejemhez valamikor egy fejfát állitana: ne vess el engemet az én vénségemnek idején; mikor elfogy az én erőm, ne hagyj el engemet. Mert ha egy hosszú és küzdelmes utazásban; melynek nagyobb részét a vándor már megtette, s elhagyott már sok teret és völgyet, halmot és hegyet, elrongyolva bokrok és tüskék között kimászott már a tetőre, vérezve kövek és sziklák sértései miatt, melyek lábait felszaggatták, megáll és vissza és vissza nézz nem a megfutott, hanem a kinszenvedéssel megküzdött utjára, s csak ezután tekint le a völgybe, melynek alant sötét rengetege még előtte van, s még reá várakozik; — ha egy hiv munkás, mikor már a nap a delen jóval túl van, szintén megáll, s méregeti magában, mennyit végzett el a felvállalt munkából; — ha egy iparos szintugy számbaveszi miveit, miken dolgozott, vagy miket elkészített, hogy láthassa körülbelől mi az eredmény és mi haszna volt: igen természetes, n. é. gy. hogy most mikor az a gondviselő jó Isten engem ennyire eljuttatott, hogy már az élet delén egy jó darabbal túl vagyok, nézzek vissza e pontról

eddiggi küzdelmes pályámra, pillantsak be, ha lehetséges jövőm és sorsom rengetegébe; nézzem meg, mint munkás mennyit végeztem el az Isten által reám bízott s általam elvállalt munkából, s vegyem számba, mit vettem és mit miveltem, hogyha Jézus szerint nem sokára eljő az én éjszakám is, midőn nem munkálkodhatom, az én éjszakám is csendes legyen... Az én hivatásom a papság volt, tehát egy futó pillantást vetek papi pályámra. Ez lesz pályám emlékezte. Csak rövid időre kérem figyelmeteket.

Hogy az államokra mi a vallás és az államban mi a pap, eleget vitatták ezt a kérdést, s eleget is irtak és beszéltek erről; én ezt nem vitatom. Hogy azon a világtengeren, melyet emberiségnek neveznek, mi a pap, azt se fejtegetem; s hogy vajjon minden egyház templomában mi az a kis hely, melyet papi szószéknek nevezünk, s melyen én most is állok, ennek megítélését is reátok bízom n. é. gy.! De annyit bátorkodom kérdeni: vajjon nem hasonlít-e e szószék egy szigethez, melyen például egy bujdosó Ulysses sok hánykodásai után kikötött? Vajjon nem itt pihentem-e meg, s velem együtt sokszor sok fáradalmaink, küzdelmeink és szenvedéseink után nem itt pihentetek-e meg szeretett hallgatóim? Te tégy bizonysgot mellettem oh mindentudó Isten, hogy ama gyászos esztendőben, a leveretés és leigázás, a bebörtönöztetés és — és a kivégeztetések irtóztató idejében, vagy barátaim, szeretteim, véreim és kedveseim eltemetésekor könnyelt szemekkel hányszor rebegetem imámat e helyről, hol még szólni szabad volt, tehozzád: hozzád jövők, ha a balsors nyilat lövel szivembe, hozzád jövők, ha az öröm könnyeket rejt szemembe?!

Valamint a föld a naptól veszen világot és meleget, ugy a ker. papság is a Jézus tudományától, mint az összes kereszténység napjától kölcsönözi a világosságot és életet. Alig mondhatta volna szében valaha ember e földön ezt az igazságot, mint kimondotta egy író: hogy a vallás mive az, hogy a föld ne haragudjék az égre. S így a papság feladata oda munkálni, hogy az ember ne vesse el, s ne tagadja meg az ő Istenét.

Egy egész, sőt mondhatni roppant irodalom az, mit a papok büneiről irtak; de e bünökről csak azt jegyzem meg, hogy nagy részint fényesebb ruhákban s ékesebb öltönyök alatt követtettek el azok; s nem is feladatomban, s nem is akarok most foglalkozni azokkal. Hadd mondjanak itéletet és igazságot mások, kik nálamnál a világtörténelemben jártasabbak.

Én nem tudok, nem is ismerek, s nem is képzelek szebb viszonyt, mint a melyben én e tordai unitárius egyházzal, ennek híveivel, az én hallgatóimmal, az én jó barátaimmal voltam. Szinte azt mondhatom, ha szabad így szólanom, a mit Jézus mondott az ő tanítványainak: nem mondalak titeket szolgálóknak, hanem mondalak az én barátimnak. Nekem az én híveim és hallgatóim barátaim voltak. Csak azokkal a fegyverekkel birtam, melyeket eltűr és elszivelhet a vallás, s mégis akárhányszor az ellenséggel szembeszállottam; szűkösen éltem, s mégis a közügyet lelkemen hordoztam, s azért szenvedtem és türtem s tehetségem szerint áldoztam. Igyekeztem megfejtetni a nagy feladatot, - bárha kevés sikerrel is - hogy magamnak is éljek, másnak is, s a köznek is szolgáljak. Nemcsak a világ és az emberek csalárdságaival, hanem a sátán gonoszságival is szembeszállottam. Hirdettem a békét, ámbár keblem vérzett a szenvedésektől, s szívem fellázadott olykor lelkem ellen. A sors végzetes keze olykor sorsomat összezúzta, s mégis igyekeztem másoknál az indulatok fergetegeit lecsillapítani. Illő távolságban voltam, de mikor szükség volt, megszórtam az örömet; a sirókkal pedig mindig együtt sirtam. Alant éltem, közel a föld édes melegéhez; de mikor kellett, felemelkedtem, s minden időben volt bátorságom hirdetni az iró amaz igazságát: a nemzetek üdve jog, szabadság, erény. Csekély erőt adott nekem az Isten, de igyekeztem, hogy hasznos eszköze legyek az ő gondviselésének. Győzelmet ígértem az igazságnak, s a halálnak halhatatlanságot hirdettem. Mikor a sirnál száz meg száz embertarsamtól és barátomtól elváltam, a sötét kétségbeesést a remény karjaira emeltem. S mikor a sirás könnyüi miatt látni is alig birtam, s lelkemet a veszteség fájdalma elborította, hogy szólni is alig tudtam, a viszontlátás boldog hitének szövétnekét gyujtottam meg. Igyekeztem a keblek minden sohajtását, a szemek minden könnyecskéjét a hit és az emberiség számára megmenteni... És ha harczom nem mindig sikerült is, ha életpályám feladata nem mindig teljesült is, nem estem kétségbe, mint a nagy Pompejus, kiről írva van, hogy mikor a nagy és döntő csatát Pharsalusnál elvesztette, egy görög bölccsel beszélgetve, kétségbe vonta az istenek gondviselését....

Beszédem kitételénél azt mondtam, hogy egy futó pillanatot vetek papi hivatalos pályámra; de eddig jutva, eszembe ötlött, hogy pályám emlékezete hiányos lenne, ha

elhallgatnám azt, hogy én tanár is voltam. Már ide jövetelemtől kezdve volt némi befolyásom ez iskolára. 1849-ben ennek az al-gymnasiumnak érdemes igazgatótanára, Darkó Mihály, az innen el-vonuló csapattal a zsidói fegyverletétel alkalmával betegen Zilahra menekült, ott érte a halál, ott lelte sirját is, ott pihennek a buj-dosó porai is. Engem a mondott 1849-ik év őszén megbízott az E. K. Tanács, hogy az iskolát, a mennyiben lehet, egy köztanító se-gédletével állítsam be, s a tanítást vezessem. Az elszórt ifjakkól és gyermekekből, a mit lehetett, összeszedvén, csekély kezdettel, de mégis megkezdődött az iskola. S én azóta mindig folytonosan tani-tottam ebben az intézetben. Több izben, -- ha jól emlékszem -- öt izben voltam igazgatótanár, s most is vallasközönségünk részéről megbizatva, mint rendes tanár ezt a kötelességet kedvvel és öröm-mel teljesitem.

Szerényen megvonulok, mikor látom a nagyobbak és tudósab-bak tudományát. Nekem azokból a talentumokból, melyeket Jézus példabeszédeiben emleget, a kisebbik összeg jutott csak; s elégnék tartom, ha azt a csekélységet, mivel engemet az én gazdám, az én mennyei Istenem megajándékozott, el nem vesztegettem; sőt tanít-ványaimat tekintve, kikre némi hatásom lehetett, én azt nyereség-gel adhatom vissza, mintha hallanám lelkemben már most is a nyugtatás ama szavait: Jól vagy on jó és hiv szolgám, hiv voltál a kevesen. Szent Pál azt jegyzi meg, hogy csak rés z-szerint vagy on bennünk az ismeret, s én ezt a keveset is, a mi nekem csak részszerint adatott, hiven megosztottam a templom és az iskola között, melyek együtt árasztják az emberi-ségre, a népek, nemzetek nagy összegére a világosságot és boldog-ságot, a műveltséget és üdvösséget. Ugy gondolom ezekből, hogy-ha egykor nevem az élők sorában nem leszen is, legalább a most élők emlékezetében megmarad; s mint a virágnak, ha levelei elhull-tak, illatja legalább egy perczig érezhető, nevem s emlékezetem legalább addig, mig siromat feldomborították, fenmarad; s aztán, mint a visszhang, megszűnik, elvész, elhal az idővel örökre...

Most, a mint multamra visszapillantottam, oh be szeretném leg-alább egy bepillantást vetni jövómre is; de ezt, valamint másnak sem, ugy nekem se engedi meg a bölcs Isten. Már maga Jézus a tu-dakozóknak azt mondja: Nem a ti dolgotok az időket tud-notok; mintha azt fejezné ki, hogy jobb az embernek, ha szemei be vannak kötve sorsának jövője előtt, hogy azt ne tudja és ne lás-

sa; mintha jobb volna, hogy az ember a sirig mind csak higgyjen várjon és reméljen. Egy olvasmányom egykor nagy benyomást tett lelkemre. Egy hittérítő egylet főnöke előtt megjelent egy a térítésre kibocsátandó ifju, hogy mielőtt a vadak és hitetlenek országába elindulna, őt az öreg pap áldaná meg. Az ifju pap letérdelt, az öreg tisztes pap őt meg is áldotta; de az ifju még mind tündődött, s kérdezte, hogy hátha ez és az a baj leszen, — ha a tengeren vihar, s a messze földön betegség, — a vadak és idegenek közt ilyen és amolyan kinzásra jut, mit cselekedjék. A szent öreg szemeit behunyta és nem felelt semmit, s ezzel akarta kifejezni, hogy az ember sorsának jövőjét bizza az Istenre. Jövönk és sorsunk az Istennél van. Én is ennyi és ily küzdelmes pályám után azt kérdelem magamtól: hát ha szolgálni nem tudsz, mit csinálsz, hogy élsz meg, mert erőtlen napjaidra magadnak semmit megtakarítani, mivel hogy nem is igen volt miből, nem tudtál?! Behunyom én is szemeimet, jövőmet és sorsomat az Istenre bizom, s azt vallom Ábrahámmal: az Ur gondot visel! S bizva kérem az Istent a prófétával: Ne vess el engemet az én vénségemnek idején; mikor elfogy az én erőm, ne hagyj el engemet...

Tordai tiszteletes anyaszentegyház! Kezd feledékenységbé 'menni ez a szép czimed: anyaekklézsia. Ezt a mi vallásközönségünkben, tudtom szerint, csak két ekklézsia birta: Kolozsvár és Torda; mind a kettő azért, mert kiváló jóltevője és pártfogója volt a templomnak és iskolának. A tordai ekklézsia is például, mikor már az erőszakos hatalom tőle mindent elvett, nemcsak templomot épített, hanem iskolát is, s annak a szegény iskolának szegény tanulóit élelmezte és tartotta. Ha a költő irhatta: Szívvéreden ezerszer váltád meg a hazát, rólad is el lehet mondani, hogy vallásodért és nevelőintézetedért sokszor és sokat áldoztál. Gyermekkoromban láttam több protestáns templomban, hogy egy madár a melléből kifolyó vérrel táplálja fiókáját. Szép kifejezése ez annak az eszmének, hogy a protestáns egyház életével és vagyonával tartja fenn az ő vallását, templomát és iskoláját.

Engemet az Isten ifjukoromban hozott közitekbe, s ennyi idő után, természetes, hogy meg is vénültem. Jut eszembe, hogy mikor e helyen beköszöntöttem, arra kértem akkor ezt az egyházat: hogy legyetek irántam bár félannyi szeretettel, a mennyit én barátaimtól az iskolából elhoztam. És úgy tapasztal-

tam, hogy ti engemet szerettetek, mert velem akárhányszor jót tettetek. Én pap lettem köztetek, s igyekeztem is, tehetségem szerint, ennek a kötelességnek eleget tenni; de ember is voltam, s mint embernek lehetek s voltak is hibáim, fogyatkozásaim, gyarlóságaim és tévedéseim; mindezeket elismerem és megvallom. De a mi lelkemnek egjobban esik, az, hogy soha senki hibámat fel nem hánytta, ellenem soha az egyház panaszt nem emelt, s kenyeremet a becsülés megédesítette, a tisztesség pedig, melylyel azt adták, megszentelte. Köztetek alapítottam meg családomat, itt nőttek fel s innen bocsátottam Isten után szárnyukra gyermekeimet, s ezt nagyrészt mind a szives szeretet csinálta, s az a jó indulat, melylyel nevemet és becsületedemet neveltétek. Ha egykor sirba tesztetek, bocsássatok le oda is azzal a gondolattal, hogy én hálás voltam . . . Én, ha a halálban is lehetne szeretni, ott is szeretnélek titeket! . . .

Ebben a városban mindazon vallásfelekezetek megvannak, melyek ma hazánkban törvényesen el vannak ismerve. Hibának tartanám, ha erről elfelejtkezném. Én a mily szépnek tartom kertjeinkben együtt a különböző virágokat, oly szépnek itélem a vallásos türelem e városában azt a 10 templomot, melynek mindenik papjával békében és barátságban éltem. Baráti jobbjomat nyujtom kedves szolgáltatásaim, éltem ez ünnepélyes pillanatában. Kérek, tartsatok meg baráti körökben. Hisz a szeretet tűrő, s végre is egy az Isten, a ki mindeneknek atyja!

Torda-Aranyosmegyének hazafi érdemekben s ezek mellett szívjóságban gazdag főispánja, fogadd halám és tisztelem adóját; ugyszintén egész tiszti kar, kik közt csekély személyem sokszor nem annyira hivatalos, mint baráti foglalkozással jelen volt, vegyétek e megemlékezést tőlem tiszteletül.

Nemes Torda városa, ennek érdemes polgármestere, tekintetes tanácsa, minden előljárója, minden rendü közönsége! Én köztetek sokszor hallottam magamról, hogy én nemcsak az unitáriusoknak vagyok papja, hanem mindeneké. Ez, ha lehet valami büszkeségem, bizonynyal a legnagyobb kitüntetésem. Én an. yi jó emberemet és jó barátomat tisztelem a más vallásuak között, hogy ezek száma az én hiveimet bizonynyal felülmulja. Legyen az a haza, melynek fiai vagytok, nagy és szabad, legyen az a hely, hol éltek, szép és boldog. Legyetek ti is boldogok. Legyetek nagy és boldog családok, szabad és boldog nemzet!

Vallásközönségünk főpásztora, kedves püspököm! Köszönöm, hogy érettem ide fáradtál, hogy jelenléteddel fényt adj ez ünnepevénynek. Van valami és lenni kell valami egyébnek a köteles tiszteleten kívül, a mi az ember érdemét kedvesebbé és becsesebbé teszi. S drágább lehet egy hajszál, vagy egy kis emlékpénz, mely csak rézből van, de azért keblünkön viselünk, annál az aranypénznél, melyet a kalmárok csak üzletül használnak. Köszönöm, hogy eljöttél.

Végre, ha ember dolga lehet a megáldás, megáldalak titeket te szent gyülekezet, n. é. k.; megáldalak titeket ti szent falak, melyek közt annyszor rebegtem hálát az Istennek; — megáldalak titeket templom és iskola, hogy bennetek a világ végeig hirdettesék az igaz tudomány, a Jézus örökké maradandó beszéde! Amen.

KÖNYÖRGÉS.

(b. e.)

Örökké való nagy Isten, népek és nemzetek Istene! Végtelen szereteted és meghálálhatatlan kegyelmed érzetével borulunk le előtted, midőn szolgáladdal felgyültünk e szent helyre, hogy imádjunk tégedet és hálákat adjunk szent nevednek!

Végtelen hatalmad dicsősége ragyog ott fenn a magas egeken, hol a napnak hajlékot szereztél az égnek sátorában, és a csillagoknak pályáját kimérted; örök szereteted oltárain áldoznak itt alatt e földön minden gyermekeid és teremtményeid, kiknek hazát és menedéket mutattál. Tiéd a menny és annak dicsősége, melynek fényében az angyalok imádnak; tiéd a föld és annak teljessége, melyen mindenütt oltáraid vannak, s az emberek és minden teremtmények milliói tégedet dicsőítenek.

Oh Isten! mily végtelen szeretet és jóság vagy! ezt látjuk a világok és teremtmények életéből, ezt olvassuk a te szolgálaid, a te papjaid, a te prófétáid és a te szent fiad beszédének szavaiból. Ezt hallgatjuk az angyalnak és a féregnek szájából, az égnek dördüléséből, a lágyszellőnek néma suttagásából. Atyánk! te gondviselő szeretet és kimondhatatlan jóság vagy, ez vagyon felírva a tengerek sima tükrére, a szárazföld minden göröngyére és porszemére!

Léted bizonyosságait, nagyságod dolgait, bölcseséged jeleit látják szemeink a népek és nemzetek életében, a te igédnek hatalmában, a vallás és egyház viszontagságos történeteiben. Szereteted és kegyel-

med zálogait és kezeseit a családok sorsában, egyeseknek pedig örömeiben és szomorúságában, szerencséjében és viszontagságaiban . . .

Im Atyánk, most is a te szolgálóddal azért imádkozunk együtt, mert te egyesekhez is jó és kegyelmes voltál. Azért adunk hálát neked, hogy valamint egykor a te szolgálódat, kit követéddé választottál, ama folyón egy gyékény darabon megmentetted: úgy a te szolgálódat és minket annyi veszély, annyi pusztulás, s az ellenség annyi ármányai, s az élet és világ annyi incselkedései és gonoszságai között megtartottál, s nekünk a hánykodások s az élethullámzások sok csapásai között menedéket és révpartot mutattál! . . .

Most is, midőn mindezekben imádkozunk, s mindezekért néked hálát adunk, arra kérünk tégedet, oh végtelen kegyelem! ne vond el erődet és megszentelő segédelmet; hogy ha esztendeink száma ne vekiadja s éltünk napja áldozóra száll, ne legyünk erőtelnek gyámol nélkül, s ha mi is megvénülünk, s a mi erőnk is elfogyatkozik, ne távozzál el tőlünk, ha megvénülünk, ne vess el Uram minket.

Szeress minket most is, ne távozzál el tőlünk ezután is. Ha sorsunk olyan lenne, mint a sötét éjszaka, gyujtsd meg hitünk világát, hogy se el ne tévelyedjünk, se kétségbe ne essünk, hogy a halált keressük. Fogd meg kezeinket, ha reszketnek, erősítsd sziveinket, ha a félelem és aggodalom miatt remegnek. Mutass fel szemünknek vénségükben bár egy boldog hazát, melyben a népek és nemzetek valahára kibékülnek. Áld és szenteld meg jó királyunkat, adj neki, az övéinek és az ő népének hosszú és boldog életet! Áld meg e várost, ennek minden fiát és leányait, — áldj meg itt minden templomot és minden gyülekezetet, — áld meg minden szolgatársainkat; — áld meg e gyülekezetet és e szent helyet, — s e helynek, a te templomodnak szolgálóját bocsásd el egykor ama hívő öreg szolgálódnak örömeivel, hogy boldog legyen: mert látták az ő szemei a te idvezítődet. Amen.

ALBERT JÁNOS.

EGYHÁZTÖRTÉNELMI ADATOK.

XCIV.

A kolozsvári magyarok panasza a kolozsvári szászok ellen 1568-ban. ¹⁾

Az Colosvári biro, esküt polgároc, száz emberec magyaroc panaszolkodássoc, az szász nemzetség ellen, Coloswariac ellen.

1. Az régi fejedelmektől, kiváltképpen az boldog emlékezeti Mátyás királytól, a két nemzetnek egyenlő birodalom adattatot az városnak birásában, ugyannyira, hogy egy esztendőben, mikor szász az biró, az másikban magyarnak kell lennie, és minden esztendőben az tanátsosak felének magyarnak és felének szászoknak kell lenniek, ugy annyira, hogy egyik az másik nemzetnél sem birodalommal, sem méltósággal, semmivel feljebb való, a mi ez közönséges birodalmat nézné, illetné, abba nem lehet, és egyik az másikát meg ne nyomorithassa.

De nem tугyuk minemü tekintetből az szász nemzetség az városon, több birodalmat, nagyobb méltóságot vött és kíván magának, és egy nehámképpen meg nyomoritotta s meg is akarja az magyart nyomoritani szabatságába és igasságába.

2. Az megyés templomot, melyet ennek előtte mind az két nemzet egy-aránt birt és élt, kiváltképpen az pápáss üdőbe, az szászok magoknak appropriálták, akarják is appropriálni és nem akarják, hogy abba magyar csak egyszer is prédicállyon, communicállyon, keresztelyen, és egyéb Isteni dícséreteket mivellyen, maga (noha) még az hozott változás után is magyar nyelven missét mondottak, az mikor szükség hozta prédicállottak is benne minden vállogatás nélkül, melyet ők semiképpen nem mivelhetnének, mert az magyar bíróságnak ellene vagyon, oka ez, mert az unio szerént az magyar birónak is egyenlő birodalmunak kell lenni az városon, nem kissebnek, azért miképpen hogy az szász akarja az templomot birni, az magyaroknak is azonképpen kell birni, mert nem kisseb az magyar bíróság az szász bíróságnál az privilegium szerént. —

Másodszer, mert az nagy templom az magyar koronához való jövedelemből építettett, előszer Sigmond király építettette, a mint mongyák, de Matiass király végezte volt el, az ország jövedelméből, mert az Colosvári szászoknak nem volt volna soha annyi értékök ő magvktól, hogy olyan templomot építhettek volna, azért az magyarok ellen maguknak nem vendikálhatták volna. —

¹⁾ Ez okmány egykoru német fordításban megjelent a „Deutsche Fundgruben“ I. köt. 95—105 l., (kiadta Gróf Kemény József Kolozsvár, 1839.) de magyar eredetije tudtra még eddig nem volt közölve.

Harma d s z o r, ez országba az magyar fő nemzet, és fő az birodalomban is, a mennyibe épült is, az százság es meg telepedett, az magyar engedelmeből lött, mert az ország magyar birodalmába volt, mellyet vérök hullásokkal leltek, az szászok pedig csak profugusok voltak. Azért nem lehet az, hogy ők profugusok lévén, valami efféle épületből minket magyar nemzettséget ki rekeszenek és kisseb birodalmat mütassanak ő magoknál, csak ily okkal, hogy ők elsőknek és főknek mongyák magokat, hanem ha mi hozzánk magyarokhoz valami notát mütatnak, mely notáért az magyart kissebnek mutassák ő náloknál. Árulok légyenek-e, hittlenségbe estek-e, közönséges ország ellen támadást töttek-e, vagy valami effélet, az tizen-nyolcz casusok ellen; mert még csak köz embernek sem foglaltathattik el ez ország törvénye szerént joszága, és sokkal inkább az közönséges város birodalmából nem excludáltatthatik valaki, hanem ha notorius leszen.

Ne g y e d s z e r, az magyar jövedelemből is szinte ugyan építetett, tartatott mind ez óráig, és most is építtek az templom, mint az szászokéből; sőt a mi ahoz való jövedelem, mind harangokból, mind mázsa házból és mind temetésből ki pénz jött ekkeddig, csak az szász percipialta, még az uj templomét is, ki másfél száz forintot, vagy kettő felé tött, ekkeddig is ugy épített, tartják. Azért mind eddig ugy tartatott, egyaránt volt az építése, mind tartása, azt mongyuk, hogy az ususából is ki nem rekeszthettek; mert az építésébe, tartásába hogy el ne pusztuljon, uniot követtek ekkeddig és ezután is azt kíványák az magyartul; az ususába is, dominiómába is ugyan azon uniot, proprietást kel tartaniok az magyaroknak is, mint szinte a költségbe, és ugyan meg kell engedni az usust az magyaroknak is, minden Isteni dicséretekre, prédicálásokra, miképpen hogy ennek előtte is köz volt; mert az magyaroknak székek, oltárok volt s most is örökös temető helyek vagyon benne; és még az pápásság után is magyar nyelven misét mondottak s comúnicáltak benne; és mind ez óráig azt tuttuk és hittük, hogy ti mi nekünk egyenlő igazat, birodalmat tulajdonítottok. Ez volt az oka, hogy mi es ti veletek békével laktunk, mert ha értettük és tuttuk volna, hogy az egység ellen abusussal és mala consvetudoval akartok támadni, ezelőtt is el nem szenvedtük volna és ennek utánna is nem szenvegyük, hanem azt akarjuk, hogy mi es élyünk vele, mint ti, mert nem vattok mi nálunknál sem Isten előtt, sem fejedelmünkhöz, sem az országhoz hívebbek s jámborbak. Azért nem akarjuk, hogy felebb valók legyetek, se többet ne birjatok, hanem szinte annyit, mint mi, az privilegium tartása szerént; hol pedig ekkeddig az mi veletek való barátságunkat s tőrésünket háládatlanul vöttétek, kit evel mütattok immár hozánk, hogy az mi engedelmesgünkből presuntiot magatoknak vévén, ugyan ki akartok az mi joszágunkból rekeszteni az unionak és az equale dominiumnak elene, romlására az városi békeségnek.

Az plébánosságot is csak a ti nemzeteteknek tribuáltátok, ugyan azt mondván nagy kissebségére az magyar nemzetnek, hogy

nem illik az szent tiszt magyarhoz. Követyük az ő felsége tanácsát, székinék ítélőmesterit, assessorit, hogy nyilván való szokkal kell szolnunk mint ha az magyarok eretnekség támasztok, és az ecclésiának pertürbátori volnának, vagy valami egyebek, hogy őket az tiszt nem illetné; még e mellé egyik(e) az szász prédikátor(ok)nak András pap azt mondá, hogy ha magyar plébános lenne, az Isteni dicséretnek ordine et decenter nem lehetnének. Ezek is azért ellene vadnak a privilegyumnak és az magyar nemzetnek nagy ignominiára, mert az városnak in spiritualibus az plébánosság fő és nagyobb jövedelme; csak egyik nemzet magának azt nem kapcsolhatja, hanem igaz ugyan egyaránt kell birni a két nemzetnek. Sőt inkább cum protestatione szólunk, hogy ez az privilegyum ellen ne legyen, pro maiore veritatis explanatione azt mondhattuk, hogy inkább illetné az magyart, mert az három kerekü malmot, mely az plébánossághoz birattatik, magyar csináltatta, és magyartul maradt. Az mikor az plébánosság vácált, akkor is az jövedelmet nem engették, hogy csak szász administrálya, hanem magyar is szinte ugyan birta malmát, szőleit, mint az szász; csak el csodálkozánk rajta, hogy most is azt kezdték mondani, hogy a szentegyház is, az plébánosság is tiétek, az előtt soha olyan presumtiot bennetek nem hittünk, mert ha értettük volna, az előtt sem szenvettük volna el, mostan is az háborúságra a ti presumtiotokkal attatok okot. — Ti szászok nem prescribálhattok az magyaroknak törvént és ritust, mibe élyenek, mert a mint felyül is az egyház dolgába meg említettük egy nehán szóval, az magyarok fegyverekkel vötték az országot. Ti csak ex permissione ungarorum vattok ez országban, kiváltképpen pedig itt Colossváratt, még mikor sem az megyés egyház, sem az kerítés nem volt, mikor ti oda telepettetek csak folnagytok volt ti nektek; még csak judicialis autoritástok sem volt, criminalis causaba, homicidiumot, furtumot és egyéb maleficiumot nem volt szabad megitilnetek, mellyet az tinnen privilegyumotokkal megbizonyítottunk; és titteket azután az magyarok vötenek melléjük, hogy equale dominiumotok és autoritástok az város birodalmába legyen. Az magyarok töttek civisekké is titteket Colossváratt, mert vilánusok, rusticusok voltatok az előtt, és annál is alábvalóvak, mert az paraszt bíró is itilt Criminalis causat, de ti nem itilhettetek.

Negyedik, ti magatok mongyátok, hogy egybe elegyedett immár a magyar az szászal, attyafijakká löttek, és magyar leánya szásznál vagyon, viszontak a szászé magyarnál; azért jure sanguinitatis szinte ugyan illeti az magyart mind templom, mind plébánosság, mint az szászt; hol pedig minket magyarokat atyátokfiai ki akartok belölle tacite rekeszteni, minthogy ennekelőtte is igyekeztetek, cum protestatione, si juris esset, proditio fraterni sangwinisnak mondanok, et poenam in decreto expressam várnok föllettek. De mind ezeknek felette is a mi dolgok az equale dominiumot néznék, mindenbe el akartatok minket nyomni tacite. —

Mert az scolából az magyar deákokat, exquisitis coloribus ki idegenítettétek búdosóba jutattátok, nemcsak a mi gyermekeinket,

hanem egyébünnét valókat is ; maga(-noha) nemcsak az ő gyermekikért dotálta meg az mi kegyelmes Fejedelmünk az quartával az scolát, hanem ez országbeliekért, főképpen az nemes uraim gyermekiért az ő kegyelmek könyergésére. —

Az ispotályba is azonképpen minden jövedelmet az szászok táplálására reformáltattok inkább hogy nem mint magyaréra, mert magyart nyilván oda pénz nélkül be nem vettek, hanemha mindéltig tütteket szolgálta volna mint szolgálta vagy nagy fizetést tenne. Ez az egész országnak láttára vagon, hogy az magyar koldusok rendel ülnek imit-amott, fekesznek házak alatt az ispotályon kívül, szász pedig sehol sem fekszik, mert mind boltok jövedelméből és mindenből ti dispensáltok az ti arbitriumotok szerént, semmi gondot az magyarokra nem viselvén ; továbbá az városba és kivüle is az örökségeknek javát ti birjátok, de azt mi nem irilyük (igy), hogy marhátok vagon, hanem imez a nehéz, hogy a kinek közületek tiz hold szölője, háza, szánto földje, és egyéb jóságai nagy bőven volnának is ; viszontak, ha az magyarnak az enyét csak két hold szölötskéje avagy kevesebb, de ha látjátok, hogy rúhája lehendt, szinte annyira rójátok adószedésbe, mint a kinek sok örökségi vadnak, az ő felsége földén. —

Item, az hadakozásba is nem egyenlő terhet viseltek, mert az elmúlt üdökbe is, mikor az mi kegyelmes urunk személyeket conscribáltatott vala, két száz volt az népnek száma, de szászok csak tizen sem voltak, mert Filstech Lörintz volt bíró, és a mely szászokat fel iratott volt ő felsége, kit egy okkal, kit mással, mind megmentettek ; maga azok voltak inkább puskások, ugy annyira, hogy az szegény magyarokba sok oda vezett, kiknek árvái özvegyi marattanak, ti pedig az magyar enyét (helyett) épen örökségtekben felesgtekel, gyermektekel in pacis amenitate laktok, és még annak felette az magyaroknak gyalázatokra, követem ő felsége székít : Fingo Fábían, Detre kenéz, és hires kúrvaia, volt az szász bírótól nevek, bottal mivel kergette őket és egyéb dologba is minden szerencsére az magyart vetitek ki ; ha valamit otthon végezni kell, a ti akarataokat követitek, és ha mi vétek esik, mit ti műveltek az magyarokra háritjátok és ő velek otalmzattytátok magatokat. A mi pedig tisztességes és hasznos volna, abba ti akartok dicsekedni és felyebb lenni, mint hogy az egyház dolgába, és plebánosság dolgába is megtetzik. Azért az equalitást kíványa az magyar és e végre, hogy szolgálhasson az mi kegyelmes fejedelmünknek, ne fájjon az szive ebben mellettetek, hogy ők viselik az terhnek nagyát, de az város emolumentumába utosó és kisseb birodalmu legyen az privilegiumnak is romlására és ellene ; ha pedig különben lészen az equale dominium ellen ennél is, inkább megfog az magyar aláztatni az közönséges jónak és az mi kegyelmes fejedelmünkhöz, országunkhoz való hűségnek elővitelében. —

Item, kapuk, kiss ajtók koltsait, nem tугyuk micsoda gondolatba, mind kezetekbe aplicáltátok ; egyetlen egy kiss ajtonál többnek magyar nem birja az koltsát, többet magyar kezéhez nem bizta-

tok; azt is két esztendőbe is alig engeditek megnyitni, sőt ha nektek is oda afféle örökségtek nem volna, ugyan nem hadnátok, mert az magyart ugyan nem itillitek elégnék lenni az város birodalmához. Ti pedig az óvárat birjátok, onnat valamikor akartok, akkor rekeszthettek ki, két kis ajtotok vagyon, azon mind az kettőn őrizett nélkül kijártok, és kiváltképpen való személyeknek egyiken szabad kijárások vagyon éjjel nappal, magyarok hire nélkül. —

Mindezekbe peniglen, hogy ti elő mehesetek és az magyarok megnyomorogjanak, ilyen Isten ellen és az egység és az közön-séges békesség ellen, az magyar nemzetségnek nagy infamajara való dolgot lertetek. Hogy mikor birót, polgárt akartok tenni imitt-amott házakba, lakodalmakat, gyűléseket tesztek, és még az tanács-házon kívül el végezitek még az előtt egy holnappal, ki légyen bíró, ki polgár, és száz emberré magyart vagy ollyat választotok, kinek sem ideje, sem experientiája, sem elméje, értelme, bátorsága oly ne legyen, ki az magyarok igasságát promoválhassa ellenetök; avagy olyakat tesztek magyar gyanánt, kiknek minden nemzetek, felességek, gyermekök mind szászok és magyarul is csak alig tudnak. Az magyarországit peniglen megvetik, avál adnak okot hozzája, hogy nem Colosvári, ők köztök penig legkevésé vagyon Colosvári, hanem mind falvakra valóak; és inkább mind novitiusok, mely dolog vagyon az jó rend tartásnak ellene, hogy bírót, polgárt numerussal tesznek törvént is; egyéb constitutiokat is. Az városba mivel hogy peniglen ők az felyül megmondott képpen megöregbitették magokat numerussal s pártal, abból esik, hogy gyakorta sem az törvén processusa, sem egyéb java az városnak, kiváltképpen penig az magyarok igazsága elő nem mehet, miképpen hogy edig sem mehetett; sőt ha ki olyan válik az magyarok közül az ő reménségek felett, a ki merne szolni, azonnal rea rohannak, annak még az tanács-házon kívül megkötik koszoruját, és vagy megkergetik, vagy megkárosítják, extra omnem juris ordinem, mely dologból imár még méltatlan halál is egy néhány esett. —

János királnak, az mi kegyelmes urunknak, ez országon kívül való létébe, egy szegén embernek csak azért esett el a feje, hogy valami szászokkal kapál volt, kik János királt csufolják volt, kalán vájonak nevezik volt; amaz peniglen inti volt őket, hogy ne szólnának ugy felőle, mert még meg jönne s királjunk lenne, — hogy az több rut iszonyu dolgokat, a minéműek az magyarokon János király mián akkor estenek, most elhalgassuk. —

A közel való esztendőbe is egy szegén magyar hentelernek más ember hamis szitlására csak azért esett el a feje, hogy az bíró ellen valami szitkot mondott volna, kit még most is az egész magyar nemzet kesereg. —

János deákon az minemű fogság esett, az is afféle tumultusból esett, — és imár majd annyira jutott a dolog, hogy az magyar még az igazat sem meri az szászok mián meg mondani, mert ha igazat mond s kedvök szerént nem esik, hát valamit, de vall miatta, miképpen hogy ez elmúlt napokban az hentelerek dolgában, miért

hogy ő felsége megparancsolta volt, hogy békességet szerezen az város. Az magyarok kiáltják volt az békességet, az százság penig, mivelhogy az mészáros céh mindenestől szász, egy vagy két magyar-nál nincs több benne, felkiáltottak, főképpen az bíró Filstech Lörintz, könyvet kerestettenek reá, kit veress könyvnek hinak, melybe kü-lömb-külömb féle malitiusokat irtak, hogy abból pronuntiálljanak büntetést a békességkiáltókra, ugyan ez végre hozták elő ez mos-tani privilegyumot is, hogy aval is büntessenek: im mégis penig mind supplicatiojokban a mi kegyelmes urunk előtt, mind ő nagy-ságok előtt, cancellárius uram előtt és Bekes uram előtt, minket magyaráztanak háboruság szerzőknek lenni azért, hogy mi az ő töllök előhozott privilegiombeli igasságot kíványuk, azt penig in-gyen sem akarják említeni, hogy ők attak az mi igasságunk kere-sésére okot. —

Hungarorum Coloswarien. querelarum contra et adwersus Sa-xones Coloswarien. exemplum verum extra Datum per Do. Mychae-lem Chyaky Cancellar. —

Kivül. Magyarok panaszsza az szászok ellen és Resolutio.¹⁾
Eredetije az unitár. státus levéltárában fasc. III. 25.

Közli **Benczédi Gergely.**

¹⁾ A resolutio nincs az okmány mellett, de az egész ügy olvasható a jelzett „Deutsche Fundgruben“ I. köt. 88--149. lapjain.

BÖLÖNI FARKAS SÁNDOR LEVELEIBŐL.

(VI—VIII.)

Ne késsünk összegyűjteni mindazt, mi elhunyt jeles íróink szellemi hagyatékából elszórtan találtatik, s azt, a mit gondos kéz összegyűjtött, s hű barátság kegyeletesen megőrzött, tegyük immár közkinccsé mindazok számára, kik jól tudják s mélyen érzik, hogy mennyi hálával tartozik a nemzet elhunyt jelesei emlékének. Hogy az írók jobban megérthessük, saját egyéni életét, lelkületét, kedélyvilágát is lehetőleg ismernünk kell, mert műveit élete magyarázza s ezért, ha még el nem késtünk vele, keresve-keressük életirási adatait, s a legjobb ily adatokat az illető naplóiban s leveleiben található közvetlen nyilatkozatain kívül, kortársai, barátai és jó ismerősei róla tett nyilatkozataiból merithetjük. Ezért midőn e levelek közlését elhatároztam, egyszersmind megkértem mélyen tisztelt nagybátyámat: gróf K u u n Kocsárdot, mint egyikét azoknak, kik Farkas Sándort ismerték, hogy azon benyomást, melyet reá F. S. tett, a jelen és jövő számára, bármi rövid jegyzet alakjában, tenné papírosra. Igen tisztelt nagybátyám kérésemnek szívesen engedett, s erre vonatkozólag e felette érdekes sorokat intézte hozzám:

„Irod azt is, kedves öcsém, hogy a „M a g v e t ő“ számára szándékozván a Farkas Sándor — kétségen kívül érdekes — leveleit kiadni, szeretnéd, ha én, mint régebben Kőrösiről, egy kis leírást küldenék kezeidhez, külsőjét rajzoló vonások mellett kedély mivoltáról is. Én Farkas Sándort igen jól ismertem, de közvetlen viszonyban vele nem lévén: kedélyzete belső állásáról őt méltán ábrázoló képet nem tudok neked adni, de töredék vonásokat igen.

A mi külsőjét illeti: a középezt fölülhaladó, inkább magas ember volt. Ritka, kevésbé göndör hajjal és bajuszszal. Arczán a betegesedésnek jelei mutatkoztak, a mint hogy beteges is volt, s örökös rekedtsége arra mutatott, hogy vagy a mell, vagy a torok, vagy mind a kettő szenvedett.

Társalkodása, kevésbeszédűsége mellett is, kellemes volt, és mert midőn szólott, dolgot beszélt, tiszta előadással: örömmel hallgattuk. Hallgattuk pedig azért is, mert nem oktató hangulattal fe-

jezte ki véleményét. S pedig igen sokszor rá volt szorulva a nyilatkozatra, mert a Casinóban ő volt az élő encyclopaedia, ki mindenről felvilágosítást adhatott. Hogy mennyire nem akart előadásaival terhére lenni a publicumnak, bizonyosága az is, hogy midőn Amerikából való hazajövetele után egy alkalommal kérdezősködtem Amerika felől, csak annyit felelt nagyon szerényen: „Sokat tudnék egyet-mást elmesélni, de nem akarok rövid utazási könyvemnek prejudicálni. Annyit azonban mondhatok addig is, hogy sokat találtam ott, a mi itt hiányzik, s a mit idővel létesíteni kell; de annyit mondhatok, hogy Amerikában a szabadság levegője az én mellemnek igen nyers.“ A mivel jórendin azt akarta kifejezni, hogy itt nálunk a mérsékeltabb szabadság körében szelídebbek a társadalmi viszonyok. Ennyiből áll, a mit én Farkas Sándorról irhatok, minthogy én azon időben, a midőn Farkas Sándor a kolozsvári társadalom nagyrabecsült tagja volt, már csak ritkán, s akkor is csak rövid időre fordultam meg Kolozsvártt.¹⁾

 VI.

Kolozsvár, 1821. Julius 31-én.

Kedves, édes Lajosom!

Öröm volt Nekem részvevő leveledet olvasni! én esztendőnként mind több bizodalmat nyerek hozzád, 's több szivesség tapasztalom. Adja az ég, hogy a mit gyermekkorunk hevülgetései ígérgettek egymásnak, a majd érettebb Férfi egészen éldeleje. Engemet csakugyan megtevénék a minap Diurnistának, mert nem állhatták a mellettem felszólaltak zugolódását. De valyon bégyógyítja e bántott érzésem ez a tétetett megbánás? — Bécsből a napokban levelet kaptam, melyben tudósít Fekete az Agens, hogy auditori Praktikansnak minden akadály nélkül bévesznek, sőt acquisitio lenne a Militarénak az, hogy már Dicasterium mellett is szolgáltam. De mintegy 2 esztendeig kellene Bécsben laknom a Hofkriegsrath mellett, erre a praeliminalis calculus 3000 frt., de honnan vegyem ezt? — Két esztendő alatt lennék ugyan oly Chargeban 's fizetésben a Militarénál mint Auditor, a milyenben itt 15 esztendő mulva talán fognék lenni, de honnan (veszem) az erőt addig eljuthatni?

Döbrenteitől hasonlólag a napokban vevék levelet, ő akkor Bécsben vala, 's szándékozott lejőni Atyához. Azt írja, az öszön Téged is meg fog látogatni. Bár jőne! Azt is írja hogy külföldi Játékszinének már 2-ik darabját nyomtatják. Ide Guttmannhoz az első darabnak érkeztek példányai, igen szép nyomtatás 's fordítás még szebb.

¹⁾ Ez érdekes sorok a multkori közlemény elejére voltak szánva, de későbbben érkezvén meg, mint a levelek, a mostani közlemény elején kelle adnunk. Szerk.

De méreg drága, egy exemplár à 4 frt. Ez a darab nektek van ajánlva. ²⁾

Tudod-e azt, hogy egy igen szép Magyar Zsebkönyvet adott ki Bécsben Igaz Sámuel? Ide még csak egy példány érkezett. Ily szép zsebkönyv még nem jelent meg. A mint Döbrentei ír, Igaz Sámuel fog talám hozzám is küldeni eladni belőlek à 6 fr. 30 kr.

Leveledben a minap tett rendelésed szerint a thecában ³⁾ megnéztem a Tud. Gyűjteményeket, itt csak ezek vannak meg: az 1817-ik esztendőről vannak 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 12-ik darabok, hibázik tehát ezen 1817-ik esztendőről a 9. 10. és 11. darab. Az 1818-ik esztendőről csak a 3. és 12-ik darab van meg. Azt gondolom, nem vesztess vele, ha mind megszerzed magadnak 's hármónként úgy egybekötteted, mint P: Koros.

Napjaink egy nevezetes epochája történt mostanság, megírom neked is örömet. Ide Kolozsvára az Ypsilandi megfutamlott seregéből 4 nevezetes Sérelmes érkezett 's telepedett vala meg; egyik Secretariusus Ypsilandinak (Skufto), a második Herczeg Soutzo az ifju, a megölt Soutzo Fejedelemnek egyetlen törsoke, a harmadik Ypsilandinak Adjutansa (Riso), a negyedik egy nevezetes görög particularista (Mano). Barátom, ezek az emberek elbájoltak 's elbámitottak engemet. Szerencsém volt Wesselényi Miklós által megismerkedni velek, 's mindennapi lettem szállásokon. Annyi örömem, annyi megelégedésem 's szép óráim voltak velek, hogy mint a Szerelmes, mindenkor úgy váltam el Tőlök. Dicséretekre, vagy magasztalásokra nem mondhatok egyebet, hanemha Shakespeare-el azt mondom rólok: E z e k v a l á n a k á m a z e m b e r e k ! Sokat, igen sokat tudnék mondani felőlek 's soha el sem felejthetem! 's nekiek el kelle menni! Hidj nekem barátom, nem affectatióból mondom, de ily szívszakadva sok idő oltá nem váltam el senkitől. Jónak látták Bessera-biába vonni magokat, hova Risónak Atya futott, 's ott tartozkodnak, mig sorsok valamerre elválnak. Az ég 's az én áldásom vezérelje őket. Skuftónál Goethének egy tulajdon keze által irt verse van, Jenában vele nagy ismeretségben volt. Ki tudja, ha nem lesz e valaha ehhez

²⁾ „Vétek Súlya.“ Szomorú Játék négy felvonásban. Müllnertől (Nyomtatva Bécsben kassai könyváros Wigand Ottó költségével Grund Leopold 1821). Az ajánlás következő:

Méltóságos
Gróf Gyulai Sarolta,
Lajos,
Fanni és Constantia
Testvéreknek

Ajánlva.

A kolozsvári könyvtárosokról ezeket írja Kazinczy erdélyi leveleiben: „Könyveket Filtsch (Tiltsch) galanterie-árusnál találni. Rendes látni, mint állanak itt együtt a fischükkel, bijoukkal, piros és fehér kenőcsökkel, porcelánnal, a kötetlen és kötött bibliopolai portékák. De Filtsch (Tiltsch) lehetne annyi tekintettel a magyar nyelvű város iránt, hogy árulna magyar könyveket is, melyet a vevő a németül nem értő Guttman-nál talál.“ L. az „Erdélyi Levelek“ Abafi Lajos által eszközölt kiadását, a 87—88 lapokon.

³⁾ Gróf Gyulay Lajos kolozsvári könyvtárában.

hasonló a mi sorsunk is, én azt mondtam Soutzónak, hogy abban az esetben, ha életem megérdemli a megtartást, hozzája folyamodom, 's ő nyakamba borult 's ezt zokogá: emlékezz a szegény Görögökről! — — — — —

Élj boldogul! bár hosszabb lesz vala ez a papiros! mert még három tárgy jut eszembe, a melyekről írni akarék, másszor többet, de te is írj addig.

F. Sándor.

Túl elfelejtém írni, hogy Wess. Miklós levelében tisztel Téged. — — — — —

Itt valami lovas Comoediások vannak, a Gautier Compagníája; ez a városi időöltésünk. Játzóhelye van az Eszterházy udvarban.⁴⁾

O be ohajtanám két három napra hozzád reppenni 's megint vissza! bár Te olyan távol ne lagnál. Ha elébb nem, Szüretre ha épen leverő akadályom nem leszen, nálad leszek. Bár Döbrentei is ott lenne akkor! Élj boldogul.

VII.

Kolozsvár, 1821. szept. 19-kén.

Kedves Lajosom!

Hallám Gróf Wassnétől, hogy strimflis Lieutenant lettél. Strimfli? (!) Hiszem jó, hogy katonává lettél, csak hogy strimflis ne leszel vala.⁵⁾ — — — — —

Most hirtelen csak arra kérlek Téged, hogy leveled által tudasd velem, mikor hagyod ide Erdélyt, hogy még egyszer lássuk egymást. Ki tudja, merre hány vet el a sors egymástól. Erősen, igen erősen vágyom ki én is ez emberek collectiójából, s most érzem sulyosan, hogy nincs pénzem mozdulhatni. Testvéred Gróf Wassné ő Nsga bejött vala ide a mult héten, hogy hozzád lemenjen bucsura; de a rosz idő miatt, s nevezetesen azért, hogy a kicsin Lajos⁶⁾ beteg, el nem mehete. Barra⁷⁾ nem bocsátja s lovait visszaküldé Sz. Gothádra. A kicsin Lajos roszatskán van, s a Grófné is nagyon busul miatta, hanem ne hogy megijeszd a Grófnét, mert meglehet, hogy jobban leszen, s akkor lemenyen hozzád.

Döbrenteitől levelet vettem; a mint látom, szándékát megváltoztatta s a télre nem akar bejöni.

⁴⁾ „Szinjátzóí Kolozsvárnak nyárbán nincsenek“ írja Kazinczy 1816-ban s ilyenek úgy látszik 1821-ben sem voltak, pedig ezen esztendő márt. 12-én az állandó magyar színház megnyilt.

⁵⁾ Gróf Gyulay Lajos a katonai pályára soha sem lépett.

⁶⁾ A grófné fia gyermekkorában halt meg.

⁷⁾ A híres dr. Barra, kolozsvári orvos.

A mű közelebbi ujságaink ezek: tegnapelőtt eltemetők Bánffy Ferenczné Mathilde nevű leányát, s e szerint vége a gubernatori race-nak. Ma érkezék a hír, hogy Kornis Sophie Ebesfalván meghala, Kemény Ignácék most indulának temetésre. B. . . ben a Szamos mellett, a mint hallám, nevezetes Duellum történe a napokban, a házi gazda egy vendégével (ifj. B. P.) öszvevágának, s mind a kettő megadá az árát, a mint mondják, mert B. P. arczával, a házi gazda kezével feküsznek.

Könyveidet már regisztráltam, csak a letisztázás hijja. Hát ezek iránt mi dispositiót tészesz?

A Grófné ő Nagyságának a Comtessekkel együtt tisztelettel csókolom kezeit. Tőled pedig, Strimflis Lieutenant, levelet várok. Élj boldogul. Ölel

örök barátod
Farkas Sándor.

Gróf Rhédei Jánoska itt van, s jól találja magát, mert kártyázik.

VIII.

Kolozsvár, 1822. november 20-kán.

Szeretett kedves Barátom!

Épen a napokban gondolkozám, hogy még is csak ideje volna Neked írnom, s egyszersmind azon is törém fejem, hogy valamivel mentegessem magam, hogy Neked ily soká nem irék. De megint azt gondolám, hogy ez a színeskedés nem a barátságba való, s meggyőződve levén arról, hogy Te ha egyszer sem irnék, sem felejtkeznel el rólam, meghatározám megírni egyenesen: hogy csak restség volt oka nem írásomnak. Én miolta lejöttem, sokat betegeskedtem s a foglalatossághoz nem sok kedvem volt, de mégis irtam Igaz Barátomnak, ⁸⁾ hogy szállásod numerusát a Madár piacon írja meg, mert elfelejtettem volt, nem gondolkozván Bécsben arra, hogy oly hirtelen meg keljen válnunk! Most meglehetősen vagyok s statiommal meglegedve, s talán mindenütt meglegedve lehet az ember, mikor nincs többé sem ambíciója, sem vágyása egyébire, csak hogy a mindennapi kenyere meg legyen! S én annyira boldognak találom magamot mostani indolentiamban s lágy melegségemben, hogy csak innen alább ne taszitsanak, a hol állok, s bajosan hiszem, hogy phlegmamból valami kihozhasson. Lássák a világnak Fiai és Leányai akár hogy oeconomizáljanak, csak nekem hagyjanak békét!

Hát Te miként találod magad a Madár piacon? Sokszor gondolkozom reád, s mindég kedves öröm Nekem, ha rólad valamit hallok, s még annál kedvesebb az, hogy a mint hallom, szorgalmad s igyekezeted az ott valók figyelmét magára vonta. ⁹⁾ Igyekezz is

⁸⁾ Igaz Sámuel lap- és folyóiratszerkesztő.

⁹⁾ Gróf Gyulay Lajos ekkor már Bécsben az erdélyi cancellariánál volt.

kérlek, mert Tőled mind talentumod, mind sorsod azt kívánja, hogy hasznára élj a Hazának. Én megpróbáltam mindent, de nekem nem menyen! Te még oly korban vagy, hogy sokat tehetsz s sokat elérhetsz. Nagyon szeretném, ha ide jőnél concipistának. Itt együtt ellognok az időt. A télre, közelebbi levele szerént, várom be a Grófnét. Én jó Anyád ő Nagyságát annyira tisztetem, s oly igen ohajtom, hogy bejöjjön, hogy bizony sok házaknál vannak ismeretségeim, de egyiket is annyira nem tisztetem, mint az ő Nagyságáét.

Még a Grófnétől nem érkezett ugyan rendelés a Méltóságos Tabulae Praesesnek adandó szobák iránt, hanem addig is rendelésed szerént mindent kitakarítottam, s a szobák készen várják, akár mikor érkeznek a Méltóságos Úr, melyet instállak, irj meg előre.

A mi Gubernii Praesesünket a jövő hétfőn, azaz, 25-ik novemberis introducalják s instállják. Ugy látszik, hogy ezen új Praesidium alatt sok változások fognak rajtunk történni. Nekem részemről mindegy, mert én rólam oly keveset tud különben is ő Excelentiája, mint én a Persiai király komornyikjáról, s ha tudásába jutok is, circularis írásnál alább nem tehet, s én itt is à mon aise vagyok.

Közelebről menyen fel 2 Consiliariusságra s 4 Secretariuságra candidatio hozzátok.

Tudod e azt, hogy Bánffy Laczi megkéré Wesselényi Polikát,¹⁰⁾ s hogy minden Teketoria nélkül oda is igérék? Még csak a szent egybekelés napja nincs meghatározva. Laczi ma esküszik fel Secretariusnak. — Horváth Jankó itt van, itt Rhédey (s kártyázik), Bethlen János, Béldi, B. Pali etc., itt Bethlen Ádám.

Hát Méltóságos Major Cserei Ur hogy van? Vádolgat a lélek, hogy még eddig nem irék neki, de nem halad soká. Valyon nem jön e le mostanság? Ugyan kérlek, ird meg szállását s adressét.

Azon kérnélek, hogy ha néha valami bajod leszen itt, irj nekem. Itt mindég megkap leveled, mert én innen mostanság meg nem mozdulok, mivel még ülőhelyemből is órákig restellem mozdulni. Meglehet egy kis hypochondria is van fejemben. Igaz nekem azt irá, hogy Döbrenteit várja. Öleld nevemben! Az Isten tudja, hogy merre vannak szüntelen az ő utai! Élj boldogul kedves barátom, s hidd el azt, hogy senki Téged forrobban nem tisztel s szeret, mint

holtig hived
Farkas Sándor.

Közli: **Gróf Kuun Géza.**

¹⁰⁾ A későbbi Paget Jánosné, Erdélynek tehetségei s szép műveltsége által egyik legkiválóbb hölgye.

A VALLÁS ÉS KÖZOKTATÁSI MINISTER JELENTÉSE A KÖZOKTATÁSNAK 188²/₃—188³/₄. TANÉVBEN VALÓ ÁLLAPOTÁRÓL.

Ez alkalommal is örömmel kezdjük a ministeri évi jelentés ismertetését, mivel tanügyünk országos haladásáról tanuskodik. A jelentés szervezete az eddigi; volumene valamivel kisebb, mint a múlt évi, a minek csak örvendhetünk, mert nem vagyunk kénytelenek végetlen adathalmazban tuszkálni, hogy valami eredményt kihalászszunk; sőt jelenleg is sok felesleges munkától, különösen a nem lényeges százalékozástól megkímélhetette volna az illető összeállító mind magát, mind minket.

Az I. szakasz (szól a népiskolák állapotáról), a népoktatás tényezőit részletesen tárgyalja a jelentés, kiterjeszkedvén az elemi és felsőbb nép- és polgári iskolákra, a tanító-képezdekre, az ipari szakoktatásra és annak eszközeire.

A tanköteles 6—15 éves növendékek száma a megelőző évhez képest 27,150 gyermekkel szaporodott; ha ez valósággal így van, örvendetes szaporodását jelzi hazánk népességének, s ha a 7 megelőző évben 95 ezer s egy néhány százban megállított gyarodás iránt kételkedésünknek adtunk kifejezést, most örömmel fogadjuk a feltüntetett gyarodást, habár még ezt is magasnak s annálfogva némileg természetellenesnek találjuk.

A 2.242,537 tanköteles növendék közül nem járt iskolába 485 ezer 701 gyermek, vagyis 21.66%. Bár jelentékeny e százalék, még sem aggasztó, mivel a népiskolai törvény hozatala óta e tekintetben folytonos javulást lehet constatálni még a megelőző évhez képest is csaknem 2% javulás mutatkozik. A javulást a jelentés nagy részben az iskolákat fentartó testületek, tehát az egyes vallásfelekezetek ez ügyben tanusított intézkedésének tulajdonítja.

Vallásfelekezeti tekintetben az iskolába járást illetőleg első helyen állanak az ágostai hitvallásuak; az unitárius vallásu 9574 tanköteles gyermek közül 7248 járván iskolába, tehát 2327 nem járván, a negyedik helyre soroztatunk, ámbár egyházi uton szerzett adatainkal összehasonlítva a jelentés vonatkozó adatait, ezek igen magasak s alig felelnek meg a valóságnak; de azért a tankötelesek és tényleg iskolába járók aránya marad s éppen ezért köteleességünk E, Főtanácsunknak a gyermekek iskolába járására nézve hozott intézkedését a legnagyobb pontossággal és lelkiismeretességgel végrehajtanunk.

Nemzetiségi tekintetben a gyermekek iskolába járását illető arányok szerint első helyen állanak a németajkuak, azután következnek a tótok, a magyarnyelvűek a harmadik helyre sorozhatók.

A szorgalmi idő megtartását feltüntetendő adatok a megelőző év-

hez képest némi hanyatlást tanusítanak; míg ugyanis az 1882. évben az iskolába járó gyermekek közül 19.06%, az 1883. évben 20.43 % nem járt a törvény által megszabott ideig iskolába, az-az nem állott zárvizsgára. E tekintetben is azonban az 1869. év óta lényeges javulás mutatkozik. Részünkről attól tartunk, hogy az utolsó évben feltüntetett haladás még fokozódik; népünk napról-napra kénytelenebb levén a megélhetésért a nagyobb gyermekek munkáját tavasz kinyíltával értékesíteni; most is az ismétlő iskolába köteles, tehát nagyobbacska gyermekek hagyják félben nagyobb számban az iskolát.

A napi mulasztás mindig sok, a csaknem 21 millióra menő mulasztás fáradságos és szerintem felesleges kiszámításából azt az örvendetes eredményt látjuk, hogy 34,005 fnt 94 kr. büntetéspénz gyűlt be, mely összeg iskolai célokra, jelesen 12 ezer forintnál több szegény gyermekek segedelmezésére fordítottott.

Az iskolák jellegét feltüntető szakaszban látjuk, hogy az országban még 270 oly község van, melyben nincs iskola, s így az iskola nélküli községek száma tizenkilenczcczel szaporodott. A hullámzás leginkább Bihar- meg Hunyadmegyékben történik, míg ugyanis e két megyében 31 község létesített önálló új iskolát, addig 26 községben megszűnt az iskola. E kimagyarázhatlan ingadozás azon gyanut keltheti, hogy e megyékben s általában gör. kath. meg gör. kel. egyházak játékokt üznek az illető kimutatásokkal; papiroson iskolákat teremtenek és iskolákat szüntetnek meg; és a gyanut kelti továbbá az, hogy az országban még tanító nélkül levő 90 iskola e vallásfelekezetek kebelében van; s továbbá azt, hogy oly iskolák, illetve helységek, melyekben az ezen felekezetek tanítóképezdéből egy évi képzés után kikerült legények, ha egy évben párszor megfordulnak, ott már iskolát jeleznek.

Általán egy év alatt 97 iskola létesült.

Jellegre nézve volt:

állami	423
községi	1,793
felekezeti	13,675
magán jellegű	167
egyleti	32

együtt: 16,090

E kimutatás szerint a népiskolák közül 85% még mindig a felekezetek kezében van. A részletes kimutatás szerint a róm. meg gör. katolikus, az ágostai meg unitárius felekezeti iskolák száma apadott, a többi felekezetekéinek pedig gyarapodott. Az állami iskolák számában 6, a községiek számában 30 szaporodás jeleztetik.

A ministeri jelentés azon adatára, hogy az unitárius hitfelekezet két iskolát veszített (Szőkefalván meg Rákoson), de egyet újat szervezett Bözöd-Ujfaluban, megjegyezni sietünk, hogy a bözöd-ujfalvi unitárius felekezeti iskola nem új; létezett azon ekklézsia régi alakulása óta, csak hogy az illető közeg most vette be elsőbb ro-

vatba. A más kettőnek megszűnése ötletéből megjegyezzük, miszerint a népiskolai országos törvény alkotása óta az akkor létezett 100 unitárius felekezeti iskolából 45 szűnt meg felekezeti jellegű lenni; ennek kulcsa az, mert unitárius egyh. kormányunk a tanítás és iskolatartás jobb módon leendő eszközölhetéseért készséggel nemcsak heléegyezett, sőt oda kívánt hatni, hogy az egyes ekklézsiák e cél eléréseért csatlakozzanak sikert biztosító tényezőkhöz; ennek nyomán az egyes ekklézsiák szerződtek az illető községekkel, szerződtek az állammal a népoktatás ügyének emelésére, hol az állam, vagy község önállóan jobb népiskolát állított, az ekklézsiák azonnal megszüntették felekezeti iskoláikat; apadás helyett tehát valósággal csatlakozás történt.

Az állami iskolák számában, mint mondók, 61 szaporodás jeleztek. Ezek közt új iskola 22. Községi helyett állami lett 16; a többiek felekezeti vagy magánjellegűek helyett állítottak; hazánk Erdélyrészében az évben, melyről a jelentés szól: Torda-Aranysmegyében állított az állam több népiskolát, számszerint hatot, de a maros-ludasit megszüntette.

Az állami népiskolák számának szaporodásán bámulnánk, ha nem tudnók, hogy nálunk a napi eszmeáramlatok adják a működés irányát. A népoktatásról szóló törvény megalkotása után az intéző körök Belgium népoktatási törvényét véve idealul, községi iskolák állítására adták ki a jelszót; a közoktatási állami közegek csak községi iskolák állításában buzgolkodtak; legkönnyebb mód volt az egyes felekezeti jobb népiskoláknak állami segélyvel községivé változtatása; ez áramlat nem felelvén meg a központosítás céljainak, áramlattá vált az állami iskolák állítása; most már 16 községtől vette el az iskolatartás terhét az állam.

Elvileg barátai vagyunk a belga rendszernek; azt állítjuk, hogy ha tankötelezettség van, a tankötelesek oktatásáról az egyes községeknek kell gondoskodni. Ám de a törvényt Belgiumban is, hol sajátlag egy vallás és csak két nemzetiség van, csak úgy hajtották végre, hogy a községek a kebelükben levő egyházi iskolákat adoptálták, községiékné nyilvánították, azokat segedelmezték oly módon, miként az unitárius felekezeti iskolákkal történt, miként tennebb elmondók. De hazánkban az iskolák számáról fennebb közöltük adatok szerint a népoktatás ügye mindamellet, hogy a törvény a polgári népoktatás cadreét beállította, a népművelés ügye, mondhatni, a vallásfelekezetek kezében van.

Az állami iskolák állítása, valamint a községiéek segedelmezése ugyszólva igazságtalanság, hisz míg 243 oly község, melyekben állami iskola van, az 5% csekély iskolai adón kívül egészen, az államilag segélyezett iskolát tartó kevészszámu községek pedig részben fel vannak mentve az iskolatartás terhei alól, addig a többi községek és vallásfelekezetek tagjai a mellett, hogy saját iskoláik fenntartásáról gondoskodnak, adójukkal kötelesek a mentesített községekért az állampénzlárból kiaadandó összeget fedezni.

Jól tudjuk, hogy a törvényhozás felhatalmazta a közoktatási

kormányt, hogy a hol szükségét látja, állami költségen népiskolákat állíthasson, de a törvényhozásnak e felhatalmazásban csak az lehetett célja, hogy oly helységeben, melyekben több felekezet van, s a melyek felekezeti és nemzetiségi tekintetéből mindnyájan iskolát tartanak fenn, de a mely iskolák természetesen gyengék lehetnek, oda az állam jó állami iskolát állítson, ezt a tanügy érdekében s a felekezeti meg nemzetiségi velleitások megszüntetéseért helyesnek tartjuk, valamint az általános művelődés és humanitás szempontjából azt is helyesnek tartjuk, hogy az állam az oly kis és annál fogva szegény tényezőket is segítse, a melyek magukra nem bírnák az oktatás terhét hordozni.

Tapasztalataink szerint a törvényhozás e lehető célzataira az állami népiskolák állításánál nincs tekintet.

Ennek a fejezetnek b) meg c) pontja a felsőbb népiskolák meg a polgári iskolák viszonyait tárgyalja; céljaikra szerintünk két különböző intézet, szervezetükre rokonok, csaknem testvérek; sorsuk és ügyük folytonos ingadozás, tatarozás, mondhatnám szennyes mosás, s a mellett a legköltségesebb tanintézetek, s még sem prosperálnak. Igen természetesen! Mert nem dolgoznak céljukra.

Szerintünk a polgári iskolának célja, hogy az iparos pályára, egyszerűen mesterségre és kiskereskedésre menendő növendékek egyeteme legyen, hogy abban az ily növendékek megszerezzék maguknak azt az általános műveltséget, melylyel minden jóra való iparosnak birni kell; a mesterség megtanulására a műhely az iskola.

E felfogásunk szerint a leány polgári iskolát indokolatlan tényezőnek kell tartanunk, mert nem látjuk létezésének logikai okát.

A felsőbb népiskola célja, hogy oly jómódu szülők, kik gyermekeiket nem szándékoznak magasabb szakképzésben részesíteni, hanem azt akarják, hogy vagyonukhoz mért műveltséget szerezzenek; ez intézetbe adhatják gyermekeiket a maguk céljuk szerint való ki-művelésért.

Örömmel üdvözljük azt az áramlatot, miszerint a felsőbb népiskolákat sajátlag magasabb leányintézeteknek tekintik s tekinti közoktatási kormányunk is. Ezt mutatják a jelentésben feltüntetett tények és adatok.

A 68 felső népiskola közül fiuk számára volt 20, leányok számára 48. A 3080 növendék közül 612 fiu, 2468 leány, négyannyinál több leány, mint fiunövendék; az iskolák V. meg VI. osztályaiban nem is volt fiu növendék.

A 68 ily iskola közül állami volt 15, az államtól segélyezett községi 20, a többiek felekezeti, magán vagy tisztán községi voltak.

Az iskolák száma a megelőzőtt év óta, tehát egy év alatt 6-tal apadott, csak azt nem értjük, hogy bár ez apadás nyomán a tanítói létszám 48-czal apadott, a fentartási költség mégis csak 5948 frttal apadott. A növendékek számában 300 apadást jelez a jelentés.

Fennebb ez intézeteket költségés intézeteknek mondók; a je-

lentés csak 7 fiu és 6 leányiskoláról nyújt részletes adatokat és ismertetést, de ez eléggé igazolja állításunkat.

Az ily intézetekre az állampénztárból kiadatott 170,445 frt., tehát 61,940 frttal több, mint a megelőző évben. Ebből az látszik, hogy ezen speciális s inkább az illetők egyéni érdekeinek szolgáló intézetek fentartói a költségeket egyre hárintják, az államra.

Az intézetek költséges volta még inkább kitünik az állami felsőbb népiskolákra vonatkozó adatokból: A fiuk számára állított 7 állami intézetben tanult 102 növendék; ezen iskolák kiadása 25,841 frt; egy növendék tehát 250 frtba kerül. Még feltűnőbb a visszáság, ha az egyes iskolák népességét vesszük tekintetbe. A dicsőszentmártoni iskolában van 9 növendék, egy növendék került 301 frtba; a bánffy-hunyadi iskolában van 7 tanító, 10 fiu, 4 leány-növendék; egy növendék került 329 frtba; Halmiban (Ügocsamegyében) 11 növendék, egy növendék került 418 frtba.

Ez adatok nyilván mutatják, hogy ez intézetek létezése nem indokolt, nem természetes. A közoktatási kormány és illető közegek ez iskolákat különféleképpen módosítják és iparkodnak hasznosakká tenni; majd ipartanműhelylyel, majd gazdasági tanfolyammal, majd mindkettővel egyesítik, még sem prosperálnak, népességük még sem szaporodik, bár hamár 10 év óta fennállanak.

Ez éppen jól van így, legalább nem szaporodik a szerencsétlen emberek száma. Az ily iskolákból kikerült növendékeknek nincs helyük az életben, s ha vagyonukból nem tudnak megélni, az élet nyomorultjai lesznek. Azok az iparosok kapnak alkalmazást, a kik az ipart mesterek alatt műhelyben tanulták, azok alkalmaztatnak gazdaságokban, kik gazdasági tanintézetekben tanultak. A felsőbb népiskolák számára nincs hely, nincs kenyér.

Az állami felsőbb leányiskolák viszonya kedvezőbb. Növendék van kellő számban, van miért reájuk költeni, csak hogy az illetők is vennének nagyobb részt a költségekben. Különbön költséges intézetek; a budapesti felsőbb leányiskola, melynek 330 növendéke van, ez évben 53 ezer frtjába került az államnak.

Polgári iskola volt ez évben 129; a mult évhez képest ez intézetek számában 3 gyarapodás van; a tanulók száma 11,570; a megelőző évhez képest a fiuk számában 237, a leányokéban 122 apadás van.

A polgári iskolákra kiadatott összesen 820,532 frt., melyből 339,347 frt. az állam pénztárból fedeztetett. A megelőző évhez képest az állami pénztárból 77,786 frttal adatott ki több, mint a megelőző évben.

Tisztán állami polgári iskola volt 25; ezek közül 13 fiuk, 12 pedig leányok számára; a tanulók száma 1748 volt, tehát átlag 70 növendék esik egy iskolára. Ez iskolák fentartására az állampénztárból 120,565 frt. adatott ki.

A növendékek közt a fiuk száma 6206 nagyobb a leányok 5364 számánál, a mit nagyon természetesnek találunk.

A 4. pontban az iskolák egyéb tényezői nyernekel méltatást. E

szerint tisztán fiú-iskola volt 978, tisztán leány 1134. Vegyes 13978. Mivel pedig a törvény szerint a fiúk a leányoktól elkülönítve tanítandók az összes iskolákból csak 7% felelt meg a törvény e kívánalmának s ez a százalék is, bizonyosan a felsőbb nép- és polgári iskolákra esik; a sajátlag vett népiskolákat vegyeseknek nézhetjük mind; károsnak is tartjuk — törvénybe igatni oly intézkedést, melyet nem lehet, sőt nem is volna helyes életbe léptetni.

A háromféle népiskola közül járt	
az elemi népiskolákba . . .	1.335,251 gyermek
az ismétlő iskolákba	378,683 „
felső nép- és polgári iskolákba	14,650 „

A következő pont a tanítás eredményét méltatja, de mivel a rubrikába nem foglalható eredményrel rubrikázás korunkban nem igen bajoskodunk, a jelentés is csak rubrikába szorítható tényekre terjed ki, feltüntetvén e tényezőknél, milyenek a taneszközök terjesztése, a néptanítók lapjának megküldése stb. stb. Örvendetes jelenségnek látjuk, hogy 10102 iskola mellett van kert, vagy faiskola. A jelentés kiemeli, hogy 1000 iskolánál tanítotott valamely házi iparág s 59 iskola mellett volt rendszeresen működő tanműhely. Részünkről ez utóbbi tényezőnek éppen nem örvendünk, sőt sajnáljuk, hogy bár csekély mértékben, de mégis él van adva, tapasztalatból tudván, hogy az egész ipari tanítás csak ámitás.

Az e pontban méltatott tényezőkre vonatkozó két rovatot nem értünk s nem tudjuk, hogy miután csaknem 15 év óta munkálkodunk a népnövelés ügyében, miként lehetséges, hogy rovat legyen arra, hogy az iskolákból kilépők közt hányan tudtak írni és olvasni; ma már 6 évi iskolázás után minden kilépő növendéknek kell tudni írni és olvasni, s azok az iskolák, melyekből a 11,324 csak olvasni, de írni nem tudó, s a 22,598 gyermek, a kiknek e részben való képzettségét nem lehetett megállítani, kikerült, — mint rossz iskolák elítélendők.

Az iskolák tannyelvét illető rovatok szerint magyar tannyelvű iskola volt 7743; magyarral vegyes 2814, másnyelvű 5533.

A magyar nyelvet 3786 nem magyar ajkú iskolában tanították jó sikerrel.

Az iskolai épületekre; kertekre, tanítói lakokra, tanszerekre, tanítókra vonatkozó kimutatásokról csak jót mondhatunk; hasonlóan a népiskolák fentartási költségeiről, melyek mind gyarapodást tüntetnek fel.

Az V. fejezet a tanítóképezdékre vonatkozik. Volt az országban 71 képezde; ezek közül állami 24; a többi felekezeti, mindenik felekezetnek megvoltak képezdéi, csak az unitáriusoknak nem, mert ezek csak állami képezdekben minősített néptanítókat alkalmaznak felekezeti iskoláikba.

Az előbbi jelentés ismertetésekor (Keresztény Magvető XIX. kötet 33. lap) kimondottuk, hogy a felekezetek csak felekezeti féltékenységből tarthatják fenn képezdeiket, különben állami jó képezdek mellett a felekezeti képezdek fenntartása teljesen indokolatlan.

Tapasztalatból jól tudjuk, hogy a felekezeti képezdek nem felelnek meg a követeléseknek; a jelentésből is látszik. Mig ugyanis az állami képezdek 4 tanfolyammal vannak szervezve, addig a felekezeti csak hárommal s azokból is a jelentés szerint a tanítók nagyobbára a II tanfolyamból lépnek ki a tanítóságra, tekintetbe véve, hogy az illetők minő kevés készültséggel lépnek a képezdebe, bátran elmondhatjuk, hogy az illetők koránt sincsenek kiképezve.

Az állam jogosan megkövetelheti, hogy a ki azzal a joggal bír, hogy néptanítói képesítési okmányt állítson ki, az képezdei növendékeinek oly képeztetést adjon, a milyent az állam ad azoknak, a kiket képeztet.

A VI. fejezetben az ipari szakoktatás állapota van feltüntetve. E folyóiratban már korábban, valamint egyebütt elítéltem azt az áramlatot, hogy nem speciális iskolákban iparágakat, mesterségeket tanítsunk, mert lehetetlennek tartom. Örvendettem, mikor a divatos áramlatot némileg enyhülni tapasztaltam; az áramlat istápolására alapított lap megszűnt; a jelentésből örömmel látom, hogy a pozsonyi ipari tanítóképezde megszűnt. Azonban megbotránkozva látom, hogy több állami képezde mellett ugynevezett tanműhelyek voltak berendezve; hogy népiskolákban is foly iparos oktatás. A türelmes papírra eredményül az illető előadók sok mindent felírtak ugyan, a bejelentési ivekbe is be lehettek vezetve, csak az a kérdés, a természetben meg voltak-é azok s minők voltak; lám például Szabadkán „szövés és csipkeverés, továbbá a kézi- és gépiparágak gyakorlása mellett, leginkább a délvidéki házi iparágak sajátos fajtaít iparkodott szakszerűen fejleszteni.“ Ha ez nem ámitás, hanem valóság, kérdjük, miként birta ezt a számtalan iparágot, mesterséget, habár segédekkel is, egy tanító 80 képezdei növendéknek tanítani, minő helyiségben, mely időben.

A budai állami középiskola, valamint a kassai gépészeti középiskola kezd megnyomulni, mindeniknek van kellő számú növendéke.

A növendékek erkölcsi magaviselete, valamint előmenetele kiélegítő. Az elsőbe 98 növendék nyert oktatást; nemzetiségre 93 magyar, 2 német, 1 cseh. Örvendetes jelenség, hogy magyar ifjaink közül mind többen lépnek a pályára; örvendetes jelenség, hogy a kézi nehéz munkát igénylő pályán 35 zsidó növendék van. A kassai gépészeti iskolának 49 növendéke volt.

Kereskedelmi iskola 40 volt az országban, azok közül állami 1, az állam által segedelmezett községi meg társulati 10, a többiek társulatiak, magán jellegűek, sőt van 3 felekezeti, a mi indokolatlan. A 159,079 fentartási költségből csak 29,525 frotot kellett az állampénztárnak fedezni. A tanulók száma 3793 volt; ezeknek legnagyobb része kereskedő inas.

Az országos tanszermuzeum biztosabb gyarapodhatásáért a közoktatási kormány a muzeum számára egy mechanikai műhelyt létesített.

Ismerteti a jelentés az évben tartott képviseleti tanítói közgyűlést, mely 6 napig tanácskozott. 286 tag volt meghiva reá.

Én azt hiszem, hogy a nagy gyűlésen megvitattott, a jelentésben jelzett kérdéseket jobban meg lehet vitatni a sajtóban és kisebb tanítói üléseken. Az Eötvös-alap ügyen kívül semmi indokát sem látom az ily népes gyűléseknek.

A jelentés második része a középiskolákról szól.

Ily intézet volt az országban az 1883/4 tanévben 178; melyek közül gymnasium 145; reáliskola és reálgymnasium 33. A megelőző évhez képest az összes szám nem változott; de a gymnasiumok száma kettővel gyarapodott, az által, hogy a pancsovai állami reáliskola, meg egy helvét hitvallásu reálgymnasium, átváltak gymnasiumokká.

Örvendünk, hogy a nagyon is kérdéses szükségességű reáliskoláknak, valamint elnevezésöknél fogva is nyegleséget tanusító reálgymnasiumok száma, habár lassan, de mégis apad.

A közoktatásügyi ministerium vezetése alatt állott 116 középiskola; az autonom felekezeteknek 62 középiskolájok volt.

Fejlettségre nézve volt VIII. osztályu 106; VI. osztályu 22; V. osztályu 2; IV. osztályu 44; III. osztályu 4.

Tanuló volt a középiskolákban a tanév végén 37,520.

Egy gymnasiumra esett átlag csaknem 216 tanuló; a reáliskolákban 176.

A megelőző évhez képest a gymnasiumok népessége egyetlen eggyel gyarapodott, és a reáliskoláknál a növendékek száma 239-czel apadott.

Tandíjt fizetett a gymnasiumi tanulók közül 21%, a reáliskoláknál 20%.

Legtöbb tandíjt fizető tanuló volt az ágostaik, meg az unitáriusok intézeteiben.

Segélyben részesült a gymnasiumok 7048-, a reáliskolákban 1057 növendék, tehát az utóbbi fajtájú intézetben aránylag több tanuló részesült segélyben.

Az osztályok népességét tekintve a gymnasiumoknak a népesség arányosan fogy; mig ugyanis az I. osztályban az egész tanulóifjuság 22 százaléka volt, a VIII. osztályban 7%; a reáliskolákban a felsőbb osztályokban aránytalanul; mig az I. osztályban 28% a népesség, a VIII. osztályban csak 4%, tehát a tanulóknak csak csekély száma végzi a teljes reáliskolát.

A tanulók létszámát illetőleg, mint fennebb mondok, a gymnasiumban csak 1 szaporodás jeleztetik. De ez adat téves: ugyanis unitárius növendék 143 van fölvéve, e szerint a megelőző évhez képest a középiskolai unitárius tanulók számában 162 apadás lenne; téves adat.

Az unitárius iskolákról való értesítés szerint a tényleges valóság szerint a a kolozsvári, meg székely-kereszturi gymnasiumokban 228 tanuló volt; tehát 85-el több, mint a mennyi a ministeri je-

lentésben fel van véve; ide nincsenek még beszámítva azon unitárius növendékek, a melyek a különböző más középiskolákban tanulnak. E szerint igazítandók ki a jelentés összes vonatkozó adatai; annyi- val inkább, mert maga a jelentés a nyelvi viszonyokat feltüntető ro- vatos táblázatba 331 magyart vesz fel.

A nyelvészeti, valamint az életkorra, honosságra vonatkozó vi- szonyok apró részletességben vannak előadva; ezeknél még felesle- gesebb a tanulók szülőire vonatkozó viszonyok méltatása, a mit még a szakember is feleslegesnek tarthat.

A tanulók magaviseletére vonatkozó adatok azt tüntetik fel, hogy a gymnasiumokban a viszonyok, habár csekély mértékben elő- nyösebbek a reáliskoláknál; azonban a súlyosabb fegyelmi esetek és ezekkel járó büntetések eltávolítás, kizárás aránylag nagyobb volt a gymnasiumokban.

A mulasztási meg egészségügyi viszonyok hasonló részletes, ke- vésbé szükséges méltatásban részesültek.

Az előhaladást illetőleg 78% a növendékeknek érvényes, 22% érvénytelen, tehát rossz osztályzattal végezte a tanévet. A jelentés — fájdalom — azon tételt állítja fel, hogy a jelesen és jól végző if- jak száma apad, ellenben a közepeseké növekszik.

Az érettségi vizsgák az új törvény és szabályrendeletek szerint tartottak. A közoktatási ministerium vezetése alatt álló gymnásiumot végezte 1325, más intézetből ily gymnasiumoknál tett vizsgát 51, együtt 1376 növendék. Felekezeti gymnasiumot végzett növendék volt 991: más intézettől jött 11. Reáliskolai vizsgát tett 245 tanfolya- mot végzett növendék; más növendék 6; együtt 2639 növendék je- lentkezett érettségi vizsgára. A nem rendes növendékek mondhatni általában az állami vezetése alatt álló iskolákhoz folyamodnak érett- ségi vizsga tételéért.

A vizsgák eredménye szerint a közoktatási ministerium vezeté- se alatt álló intézetekben jelesen tette le a vizsgát 18%; egysze- rűen 82%. Az első-féle intézeteknél megbukott a vizsgára állottak közül 12%, a felekezeteknél 18%. A reáliskoláknál is 18% bu- kott meg.

A tanhelyiségekre stb., taneszközökre, könyvtárakra, valamint e tanárookra vonatkozó nagyon is részletes kimutatásokban az eddi- giektől lényegesen eltérő jelenségek nem mutatkoznak.

A VI. fejezetben a középiskolák viszonyai tárgyaltatnak. A ki- mutatás szerint bevételek volt 3.924,802 frt; a közoktatási minis- terium vezetése alatt álló 116 népiskola bevétele volt 2.952,897 frt; a felekezeti 62 iskoláé 966,905 frt.

Csodálatos összetételalkozás szerint a jelzett összes bevétellel az elősorolt czimenként történt összes kiadás helyesen talál.

A rendes tanári állomások átlag 1506 frt 25 kr. javadalomban részesültek; a helyettesi állomások 714 frtban.

Ösztöndij gyanánt	3271	tanulónak	161,325	frt.
Segély és jutalom gyanánt	8105	"	196,615	"

Egy tanfolyam egy osztályfentartási költsége átlag a gymnasiumban 2856 frtba került; a reáliskoláknál 4001 frtba.

Egy tanuló került a gymnasiumban 95.07 frtba, a reáliskolákban 165.8 forintba.

A közoktatási minister közvetlen vezetése alatt minden egyes osztály, a kétféle tanintézetek együttvéve, átlag került 3003 frtba; a felekezetek tanintézeteiben 1874 frtba; egy tanuló került az előbbi intézetekben 91 frtban, az utóbbiakban 78 frtba.

E számtételek tanusítván azt, hogy a felekezetek középiskolái átlag kevesebbe kerülnek, mert javadalmak szerint s a jelentés szerint aránylag több tanulót nevelnek, s ismét a jelentés szerint a középiskolai oktatás céljaira, ha nem is nagyobb, de mindenesetre oly sikerrel munkálnak, mint az állami, meg állam vezetése alatt álló középiskolák, azért igazságosnak és méltányosnak találjuk a felekezeteknek azt a kívánóságát, hogy középiskoláik fentartásában az állam segítse.

A reáliskolák kiadásait a számadatokból hiányosan tudván összeállítani, nem tudom meghatározni, hogy egy reáliskola, különösen pedig egy főreáliskola mibe kerül; e jelentésből is azonban látom, s a megelőzőkből tudom, hogy ezek az intézetek nagyon költségesek, sokba kerülnek különösen azért, mert népességük a más középiskolákéhoz mérten csekély. Tekintetbe véve tehát azt, hogy a ministeri jelentés, valamint a megelőző évekre vonatkozó jelentések szerint a reáliskolák népessége folytonosan apad; tekintetbe véve, hogy ez intézetek négy alsó osztályának bevégeztével a növendékek oly tömegesen léptek ki, hogy 100 növendék közül csak 2 végzi a VIII. osztályt, tehát az intézetek csak igen csekély mértékben dolgoznak céljukra, a műegyetemekre való elkészítésre: részemről nem tartom indokoltnak, hogy az állam 17 felső reáliskolát tartson fenn, sőt indokoltnak látom, hogy legalább felét szüntesse meg, s az ezáltal meggazdálkodott pénzzel járuljon a felekezeti gymnasiumok segédmezéséhez.

A VII. fejezetben, mely a tanári képezdekről szól, sajnálattal látom, hogy némely felekezetek is tartanak fenn ily intézeteket, még pedig papnöveldéikkel kapcsolatban; állami ily intézetek létezése mellett már éppen elfogultságnak kell tartanom az illető felekezetek magatartását. A tényállásnak nem felel meg a jelentés azon adata sem, (108. l.) mely szerint kolozsvári papnöveldénk olyannak jeleztetik, mintha az a lelkész-tanítói s a tanári kettős czélt tartotta volna irányadónak, mert ez intézetünk kizárólag papnövélő intézet.

A budapesti tanárképezdében volt ez évben 44 növendék; szorgalom tekintetében dicséretes és kitünő előmenetelt tanusított 23, jó előmenetelt 21 növendék. Az intézet 40,458 frtba került.

A kolozsvárinak volt 34 növendéke, kik közül 300 frtos ösztöndíjat élvezett 16 rendes tag. Az intézet fentartása 14,531 frtba került.

A jelentésnek a felsőbb tanintézetekre vonatkozó részének méltatását ezuttal elhalasztjuk.

KOVÁCSI ANTAL.

BIXBY JAKAB AMERIKAI TANÁR HAZÁNKRÓL.

Amerikai hitrokonunk, ki a mult őszzsel hazánkat meglátogatta, utazásáról az Unitarian Review havi folyóirat februáriusi számában „A visit to our Hungarian Brethren“ (látogatás magyar testvéreinknél) czimen egy cikksorozatot kezdett meg. A cikk természetesen az amerikai olvasóközönség számára van írva és sok olyant tartalmaz, a mik előttünk ismeretesek, de egyes jellemzőbb részeket közlünk, melyek mutatják, hogy milyen felfogást alkotott viszonyainkról.

Az ember nagyon hajlandó — így kezdi cikkét Bixby ur — oly ígéretet tenni, melynek kivitele az ígérőre nézve hihetetlennek látszik. És így természetesen, mikor Kovács tanár 1882. év végén Meadvilleben arra kért, hogy ha valaha Európába megyek, ne mulasztssam el magyarhoni barátainkat felkeresni, én egész készséggel biztosítottam, hogy ha e nem remélt európai utazásom bekövetkeznék, bizonyára meg fogom látogatni. De e változandó világon többnyire a nem várt történik meg. Ez alkalommal így volt velem is. Amerikai látogatónk eljövetele után néhány hó mulva én is Európa felé vettem utamat, s egy évi ott időzésem után beválthattam ígéretemet.

E bevezető sorok után leírja Drezdától való utját Budapestig. Visegrádot, a magyar Windsort, elragadóan festi, hogy az a legfényesebb királyi lak volt Róbert Károly és Nagy Lajos alatt Európában. Kiemeli Budapest gyönyörű fekvését, nyilvános épületeit, s hogy Budavár dicsőségének tetőpontját Mátyás alatt érte el mind a tudományban, mind a művészetben; s alig csillámlott fel az Augustusra emlékeztető kor Magyarországon, a török pusztítás sötét felhője elborította. Még nincs 200 éve, hogy Budapest felszabadult a török uralom alól, s mégis lakóssága felmegy 400,000-re, s Béccsel és Berlinnel versenyezik nagyszerű épületei, kiterjedt kereskedelme, művészete s tudományegyeteme által, melyen a tanulókat ezrenként számlálják. A magyarok a szépművészetek iránt nagy fogékonyságot mutatnak. A nyilvános téreket a kitűnő hazafiak szobrai díszítik. Az új operaház a modern renaissance építészetnek remek példánya. A képcsarnokban a régi mestereknek válogatott gyűjteményeit találta,

de leginkább gyönyörködött a modern magyar képirok bámulatos műveiben. Munkácsynak remek művei: „Krisztus Pilátus előtt“ s a „Krisztus a Kálvárián“ nagy feltűnést keltettek Párisban, s azóta Európa minden nagyobb városában. Szerencséjére „Krisztus a Kálvárián“ épen az ő ottlétekor volt kiállítva Budapesten s így megláthatta. A mű teljesen méltó arra a dicséretre, melylyel elhalmozták. E jelenetet sok hirneves művész feldolgozta, de ő egyet se látott, mely meghatóbb lenne.

Munkácsy világhírű művész, de kivüle szintén sokan vannak, kiknek művei bámulásra ragadják a szemlélt, s kiknek neve előtte, mig Budapestre nem jött, ismeretlenek voltak: Benzurnak, Madarásznak, Székelynek nagyszerű történelmi festményei, Than és Wagner Sándor művei; Markó, Spányi s különösen Ligeti természethü tájfestményei stb. egyikét alkotják a modern festészet legkitűnőbb gyűjteményeinek, melyet Európában látni lehet.

A Margit-sziget leírása után áttér a magyar zenére, s különösen Liszt Ferenczről szépen emlékezik meg. Nagyobb élvezete nem volt annál, mint a mikor a mult nyáron Jénában, Liszt oratoriojának előadásán, melyet a mester személyesen vezetett, jelen lehetett. Azt a hatást, melyet reá a nagy zeneszerző méltósággteljes alakja s az előadás gyakorolt, soha sem fogja elfeledni. A magyar zenéről jellemzően ír, ugyszintén a czigányokról is.

Budapestről siettem Kolozsvárra, — folytatja tovább leírását — hogy a már előre tervezett kirándulást Toroczkozra megtehessem. A vonat a végtelennek látszó magyar lapályon vitt keresztül, mely gazdag talajával s törökbuza mezejével a mi nyugati prairinkre emlékeztetett. Petőfi rendkívülieg szerette e rónaságot s egy szép költeményben meg is örökitette. A magyaroknak kedves és megnyerő modoruk van az idegennel szemben. Különösen mikor utitársaim megtudták, hegy amerikai vagyok, igen szívélyesek voltak hozzám. Többek között egy református pap, ki az elhunyt püspök temetésére utazott Kolozsvárra, értesülvén, hogy én az erdélyi unitáriusokhoz megyek, szívélyesen megrázta a kezemet, s szépen [nyilatkozott az unitáriusokról. A ref. egyházzól sok értesítést nyertem tőle. Előadása szerint a reformátusok nemcsak számban hatalmasok, hanem a nevelés terén s a politikában is vezérszerepet visznek. Soraik közt több kitűnőség van, mint Tisza miniszterelnök s Jókai, a hirneves író. Megérkezésem után másnap első látogatásomat természetesen, az unitárius vallásközönség fejénél, Ferencz József püspöknél tettem. A püspök igen megnyerő modoru s vallásos kedélyü, s így látogatásom

nagyon kellemes volt. Meleg érdeklődéssel hallgatta a miket az amerikai unitáriusokról beszéltem, s őszinte köszönetét fejezte ki ama nemes adományokért s testvéries támogatásért, mikben a gondja alatt levő egyházat s iskolát az amerikaiak részesítették. A tanári karral én is elmentem a ref. püspök temetésére, a melyen a különböző egyházak mind képviselve voltak. Itt szemtanuja voltam ama szép egyetértésnek, a mely, azt hiszem, máshelyen sehol sem létezik a különböző vallásfelekezetek hívei között.

A ki a magyar unitarismust a maga eredetiségében s legvonzóbb alakjában látni akarja, annak a vidéki ekkleziákat okvetetlen meg kell látogatnia. E célból Kovács tanárral útrakeltünk Toroczkó felé. Az első falu, melyen keresztül mentünk, oláh falu volt. Nagyobb részök a kapu előtt ült reggeli 9 órakor pipázva, mintha már elvégezték volna napi munkájokat. Megjelenésök egyáltalán nem tette reám azt a benyomást, mintha ők a rómaiak utódai lennének. Alsó-Járában az unitárius lelkészt, Siménfalvi Györgyöt, dolgozó ruhájában találtuk. Jóllehet az illető semmit se tudott jöveteleünkről, mégis felesége a legizletesebb ebédrel látott el, s egyszerűsmind maga szolgált fel ügyes és serénykezü leányával. Mig az ebéd elkészült, a csinosan berendezett papi telket és gyümölcsöst néztük meg, mely a lelkész szorgalmára mutat. Minthogy a lelkészeknek többnyire nagyon csekély fizetések van, nemcsak szellemi dolgokkal, hanem gazdasággal is foglalkozniok kell. Némely ekkleziában a meszteri teendőket is ők viszik. Szóval a papi hivatal magyar unitárius hitrokonainknál nagy önmegtágadást és önfeláldozást követel. Talán ezért kell a felszenteléskor oly szigorú esküt letenni az új papoknak. Itt közli az eskümintát, s elbeszéli az 1849-ki tragikus eseményt a járai ekkleziáról. Leírja a papválasztást, s hogy a nép mennyire ragaszkodik az olyan paphoz, a kit megkedvel. Többen élethossziglan maradnak egy ekkleziában. Nem kell theologiai vitákkal foglalkozni, mint nálunk. Inkább a községnek társadalmi és értelmi fejlődését igyekeznek előmozdítani, s így csakhamar bizalmas barátjai lesznek öregnek és ifjunak egyaránt.

Alsó-Járától Toroczkóig a regényes vidéket szépen írja le. Toroczkónak pedig három levélnél többet szentel, s nagy megfigyelő tehetséggel ír le mindent a legapróbb részletekig, úgy, hogy a népnevelésről, szokásokról, isteni tiszteletről, a házak berendezéséről, iskoláiról s e népnek a nevelés körül szerzett érdemeiről stb. helyes fogalmat szerezhetnek amerikai s angol barátaink.

„E szikla-szigeten“ lakik, mint Jókai nevezi, — mondja Bixby

ur — Toroczkónak értelmes, buzgó, szorgalmas és mértékletes népe, melyet a nagy író „Egy az Isten“ című gyönyörű regényében megörökített. Én ez unitárius községben feltaláltam az egyszerű életet s tiszta hitet, mely épen ellentétben áll a Rómában uralkodó önző világiassággal s üres pompával. Jóllehet a hirneves regényíró e művében is, mint a többiekben, érvényesítette gazdag képzelő erejét, s feltaláló tehetségét, melyek őt keleti Európa Hugo Victorává teszik, de mégis e leírásában gondosan megőrizte az élethűséget, úgy a természeti szépségek, mint a jellemek és szokások festésében. Találónan mondja Jókai a templomban használt öltözetükről, hogy: „Ez a toroczkói templom fődiszitménye. Róma templomait művészi remekiek ékesítik, de a nép benne rongyos és szennyes. A toroczkói templom falain nem ragyog pompa, de azoknak arczai, kik oda gyakran bemennek, a boldogságtól fénylenek.“

Érdekes leírásából egyes részleteket még közölni fogunk.

KOVÁCS JÁNOS.

UNITÁRIUS EGYHÁZ ÉS SZERVEZKEDÉS.

Valamely társulatnak, legyen az egyházi, politikai vagy bárminemű más társulat, élete és előhaladása két fő tényezőn fordul meg: amaz eszmékben való benső meggyőződésen, melyek az illető társulat vezéreszméi, és a külső tevékenység nagyságán, mely amaz eszmék terjesztésére és megvalósítására irányul, a társulat életérdekeit ápolja és előbbreviszi. Nem csalódunk, ha azt hisszük, hogy az unitárius egyház az első tényezőnek teljes birtokában van; tagjait, legalább nagyobb részt, erős meggyőződés hatja át, magasabb fokú lelkesedés ama hitesezmék iránt, melyeknek az unitárius egyház zászlóvivője. E hitesezméknek oly szép történelmi múltja van, s jelenük oly biztató, hogy lehetetlen az ellenkező feltevésre gondolni is. Azok a vallási nézetek, a melyeket 300 évig csupán a mi elődeink vallottak bámulatos kitartással, már nem szorítkoznak többé ez ország határaitra, hanem más mivelt nemzeteknél is sok ezereknek élet és igazság. S hogy Angliában és Amerikában annyi követőt számlálnak és éppen a társadalom amaz osztályaiban, melyeket magas műveltség, finom izlés, emelkedett gondolkozásmód és fejlett erkölcsiség különböztet meg, csak felemelőleg hathat vallási tudatunkra, erősítőleg meggyőződésünkre. S ha még hozzávesszük, hogy e hitesezméknek megvan az ereje a fejlődésre is; hogy nemcsak, hogy a múlt vérkeresztségét kiállották, s a jelen keresztültüzeléseit is dicsően állják, hanem a fejlődés és haladás minden feltételével rendelkezvén, kilátásteljes jövő biztosítékát hordják magukban: valóban semmi sem hiányzik arra nézve, hogy az unitárius egyház tagjai erős meggyőződést és szent lelkesedést táplálhassanak vallásuk iránt.

Az unitárius egyháznak e szerint, mondhatjuk, az egyik létfenntartó alapja megvan, s hogyha csak erre volna szükség, megnyugvással tekinthetnénk vallási egyesületünk állapotára, s a legszebb reményekkel jövőjébe. De nem kevésbé fontos a másik tényező is: a gyakorlati tevékenység, a szervező hatalom. Egy társulatnak gyarapodása, erősödése kétségtelenül ennek mivoltától függ. És erre nézve már, sajnos, nem mondhatjuk a helyzetet kielégítőnek. Nem azt akarjuk mondani, hogy nálunk hiányoznék a gyakorlati tevékenység. De azt igenis kénytelenek vagyunk mondani, hogy az nem olymértű,

milyent hiteseink értékével szemben méltán várni lehetne; kénytelenek különösen ama tagjaira tekintve unitárius egyházunknak, kik ugyyszólván nem élnek egyházban. Elöttünk van az 1880-i népszámlálás, mely az unitárius egyház híveit megyénként a következőleg tünteti fel: Abauj-Tornam. 4, Alsó-Fehérm. 917, Aradm. 27, Bács-Bodrogm. 22, Baranyam. 4, Barsm. 5, Békésm. 13, Besztercze-Naszódm. 26, Biharm. 161, Borsódm. 5, Brassó 466, Csanád 17. Csik 26, Csongrád 35, Esztergom 22, Fejérm. 3, Fogaras 168, Hajdum. 8, Háromszék 5029, Heves 10, Hont 9, Hunyad 104 Jász Nagy-Kun-Szolnok 7. Kis-Küküllő 3968, Kolozsm. 2083, Komárom 2, Krassó-Szörény 26. Máramaros 1, Maros-Tordam. 6451, Nagy-Küküllő 2219, Nograd 8, Nyitra 3, Pest-Pilis-Solt-Kis-Kunm. 133, Sárosm. 4, Somogy 4, Szabolcs 7, Szathmár 14, Szeben 47, Szepes 2, Szilágy 36, Szolnok-Doboka 122, Temesm. 52, Torda-Aranyos 8991, Torontál 49, Trencsén 1, Udvarhelym. 24451, Ugocsa 5, Ung 7, Vasm., 2, Veszprém 3, Zala 3. Zemplén 5, Horvátországban 4, összesen: 55,791. Mármint e létszámból mintegy 2000-re megy azoknak a száma, a kik nincsenek egyházzá alakulva. Elég jelentékeny szám egy oly kicsiny egyházra, mint a milyen a miénk. Régebb úgy tartották fenn az ilyenek az egyházzal az összeköttetést, hogy a nagy ünnepeken legatust kértek, a ki őket felkeresse és nekik prédikáljon. Ma már alig van elszórtan élő híveinknek valami érintkezési pontjuk az egyházzal. De nemcsak azokkal ez az eset, a kik 2—3-an élnek egy helységben, vagy 8—10 egy vidékben, hanem azokkal is, kik nagyobb számban laknak egy helyen, mint Brassóban, Fogarasban, Sepsi-Szent-Györgyön. Brassóban az unitáriusok számát az idézett kimutatás 405-re teszi, és még sincsenek szervezve. Fogarasban 102 van, s nincsenek egyházzá alakulva. Sepsi Szent-Györgyön 152; névleg Kilyénhez tartoznak, tényleg sehová.

Be kell ismerni, hogy híveink a szervezkedésben nem fejtenek ki kellő erélyt. Nem kételkedünk abban, hogy az unitarismusnak illető hitrokonaink teljes mértékben hívei, de hogy már gyermekeik is azok lesznek-e? e kérdést téve fel, nem titkolhatjuk el aggodalmainkat, főleg ha arra gondolunk, hogy számosan vannak közöttük a nép alsóbb osztályából is, kik a beolvasztó törekvéseknek könnyen engedhetnek. A szervezkedés kérdése nemcsak ama hitrokonainkat illeti, hanem az kiható kérdés az egész unitárius egyház érdekeire, s éppen oly helyeken, mint Brassó, Fogaras, hol ha szervezkednek, a mellett hogy a mostani létszámot biztosítják, egyszersmind nagyranövelhető, virágzó ekkleziáknak vethetik meg az alapját, mert e vá-

rosokba újabb meg újabb rajokat bocsát az anya Székelyföld. S aztán a történelem tanítását sem szabad feledni, hogy kiválólag a protestáns egyházak a hazának mindig a legjobb szolgálatot tették. S barátaink egyházzá alakulva, mint Magyarország hű fiai is, jeles és szent dolgot művelnek.

Az akadályoktól visszariadni nem kell. Ha néhány görög-keletinek és görög-katholikusnak sikerült Székely Udvarhelyt és sikerül más helyeken egyházat alkotni, miért ne sikerülne az ott a mi hiveinknek? Csak akarat kell hozzá. Templomot építeni ha mindjárt nem is lehet, de a munkát meg kell kezdeni, s rendes isteni tiszteleteket tartani magánháiban, vagy prot. testvéreink szivességéből az ők templomaiban. Abrudbányán, Fiafalván ref. atyánkfiai már régóta a mi templomunkban tartják isteni tiszteletüket. Magyar-Sárdon éppen most engedték át használatukra. Nincs kétségünk benne, hogy ők is megteszik ezt nekünk Brassóban, Fogarasban és Sepsi-Szent-Györgyön is. Az udvarhelyi és segesvári unitáriusok megadták a példát, követni kell.

A hol meg nincsenek oly számban, hogy egyházat alkothassanak, kövessék a dévai unitáriusok példáját, kik élükön derék vezérükkel: Kénosi Sándor József kir. közjegyzővel, a vidék unitáriusait koronként isteni tiszteletre hívják össze. Bánffy-Hunyad, Deés, Nagy-Szeben stb. ugyanezt tehetnék. A kisebb Bethlen dr. Csiky Miklós orvos buzgolkodásával már megtette. A teljes szétszórtságban élő hivek pedig lelkes közreműködésükkel segítsék elő, hogy egy vándorpapság részükre minél hamarább felállittassék. Az egyház pedig egészben növelje a segélyforrásokat, a melyekből a kezdő egyházakat támogatni lehessen. A Dávid Ferencz-alapítványra újabb gyűjtést kell rendezni. Szóval a munkát meg kell indítani minden vonalon, ha azt akarjuk, hogy egyházunk kicsinysége mellett is erős legyen.

Az egyház megmarad akkor is, a mikor mi már nem leszünk. De nekünk erősebben kell azt hátrahagynunk, mint a hogy kaptuk.

PÁRISI LEVÉL.

Páris, 1885. jan.

(A protestáns theologiai facultás. Perraud atya felolvasásai. Palestina a J. Krisztus idejében, Stapfer urtól. A halottak : Pelletan Eugen.)

Szerkesztő ur!

Azok az aggodalmak, a melyeket a protestáns theologiai facultásainkat illetőleg utolsó levelemben jeleztem, ezuttal ismét elenyésztek. A képviselőház a fentartásokra szükséges összeget megszavazta minden megjegyzés nélkül. De a mi protestáns szerény budgetünk mégis megrövidítettett. Törülték a protestáns seminariumokban, melyek Párisban, meg Montauban-ban a facultásokkal egyesítve vannak, a növendékeknek eddig adott ösztöndijakat. A személyzetre, például az igazgatóra, gazdára stb. szükséges összegeket megszavazták. E szerint a seminariumok mindenestre léteznek, csak a növendékek lesznek kénytelenek maguk gondoskodni fentartásukról. Azonban azok a fiatal emberek, a kik papi pályára szánják magukat, általán kevéssé vagyonosak, legnagyobb részének semmi vagyona sincs. Az ösztöndijak megszüntetése többnek fog komoly zavart okozni. Az egyháznak multhatatlanul áldozatot kell hozni, hogy azokon a fiatal embereken, a kik theológiát akarnak tanulni, segítve legyen. A képviselőház hasonlóan törülte az oly egyházak után járó nem csekély segédelmet is, melyeknek nincs rendes papjok. Ezen törlés utját állja annak, hogy azoknak a papoknak, kik néha nagy fáradsággal messze kénytelenek eljárni, hogy istentiszteleteket tartsanak oly helyeken, hol nincs pap, bár szerény jutalom adassék. Mindez nagyon fájdalmas. De a képviselők részéről tanusított eljárásban leginkább azt lehet hibáztatni, hogy a kérdéseknek csak kisebb részével foglalkoznak, a kérdések aprólékos részével, a mi gyakran nagy igazságtalanságra viszi őket; vitassák meg a Concordatum kérdését, s ha megvitatták, törörlék el törvénnyel, gondoskodván a szerzett jogok megvédéséről — ebből áll az egész. De hogy mellékuton a Concordatum némileg való eltörlésére jussanak, minden vita nélkül, egyszerűen azáltal, hogy az isteni tiszteletek tartására szükséges összegeket törörlék, ez sem nem derék, sem nem törvényes. Fájdalom, nálunk, miként mondtam, a politikusok nagyobb része ex professo vág ketté sok oly kérdést, a melyeket nem tanulmányoztak alaposan, s a melyeket következőleg éppen nem ismernek, különösen oly kérdésekben, melyek közről vagy távolról a vallást illetik. Ez a tudatlanság nemcsak a kérdések lényegére nézve áll, hanem az egyes vallásfelekezetek elvezetésében is. Egy képviselő, még pedig az előkelők közül való, midőn a budgetvitában a protestánsokról beszélt, azokat reformált katolikusoknak nevezte. Hihetőleg

összetévesztette a protestans egyházat avál a feltámasztási kísérlettel, melyet Hyacinth atya tett a gallikánus egyház életrehozásának ügyében. Adjuk továbbá e tudatlansgghoz azt a nem tudom miféle vallástalan szédelgést, mely a szép Franciaországban az ingerültebb agyvelőket meglepte, s képzelete lehet a gyüölöletről, a melylyel az ember lépten-nyomon találkozik, minden vallási eszmék és nyilatkozatokra vonatkozólag. Bár milyenek legyenek is az értelmi és erkölcsi áramlatok a jövőt illetőleg theologiai facultásaink sorsa egy időre biztosítva van. Sőt azt is hihetjük, hogy egy ideig nem is jönnek kérdésbe ezen szavazat után, mely miként látszik, az université française facultása részének tartja. Talán nem felesleges megjegyezni, hogy a kath. theologiai facultások éppen azon a napon eltöröltettek, a melyen a protestáns facultások költségei megszavaztattak. Bár képviselőink jobban teszik vala, ha megtartják a katholikus facultásokat, mert a szabadelvűség központjában voltak, s nem lettünk volna kénytelenek logika-ellenes eljárást látnunk e két szavazatban, melyek egymással ellenkezni látszanak. Ez azért történt, mert a protestans facultások meg vannak említve a concordátumban, a kath. fakultásokról nincs említés téve. És mikor Napoleon császár 1801-ben aláírta a concordatumot, jól tudta, hogy mit teszen. Jól tudta, hogy a papok tanítása kizárólag a seminariumban történik, ezért nem említették meg a kath. facultások a concordátumban. A pápa valójában éppen nem veszi tekintetbe a facultásoknál nyújtott tanítást, s egy papnak sincs szüksége arra alkalmaztatásakor. A képviselőház tehát, midőn a facultásokat törölte, a concordatumra támaszkodhatott; mégis, ismétlem, jobb lett volna megtartani. Valószínű, hogy a senatus, mikor a kérdéssel foglalkozni fog, visszaállítja. Az is valószínű, hogyha a senatus visszaállítja, a képviselőház nem fog ragaszkodni szavazatához. Az egész vitából az tűnik ki, hogy sebes léptekkel haladunk az állam és egyház különválása felé. Sok henye gondolkozású ember hajlandó hinni, hogy már a közelebbi törvényhozás, mely az augusztusi választások után kezdődik, meg fogja vetni az elválás alapját.

Néhány év óta a felolvasásokat nagyon kedvelik Franciaországban, mindenütt olvasnak fel, mindenféle tárgyról, a tudományos tárgyú és czélú felolvasásoktól kezdve egészen olyanokig, melyeknek teljesen érdektelen frivolitáson kívül nincs semmi tárgyuk és céljuk. A kath. egyház, a mely ügyesen fel tud használni minden módot, hogy mindenüvé belopódzkozzék, és hogy tekintélyét kiterjeszsze az elmék és szívek felett, nem hanyagolhatta el a munkának e módját. Tehát felolvasásokat rendezett, melyek néhány hónapig tartatnak az Advent előtt is s a nagy böjt alatt is. Minden évben a párisi meg vidéki templomi szószékeken egy sereg mindenféle rendű és színezetű felolvasó jelenik meg. Gyakran meg kell vallani, ezek oly papok, kik különös kérdéseket tárgyalnak alig megengedhető trivialis nyelven. Nagyobbára dörgő anathemákat a modern eszmék, az állam s annak néha névszerint megnevezett közegéi ellen. Gyakran ezek a

hatalmas diatribok botrányokat idéznek elő, miként legutóbb Marseilleben történt a Szent-Pál-templomban: A prédikátor — egy szerzetes — annyira megfélekedezett magáról, hogy a hallgatóság kifogásolta, s erőszakosan félbeszakította illetlen kitéréseit. Másrésről ha a katolikus felolvasók értelmesek és jelen társadalmunkban megillető állások színvonalán állanak; ha szabadelvűiek, ha mellőzik a középkort és eszméit, hogy a mennyire neveltetésük megendi, behatolnak a modern gondolkozásmódba, egyházi előljáróik megtagadják s elvonják tőlük a szót, a mint ez Didon atyával történt.

A katolikus egyházi szónokok állapota tehát nagyon kényes. Annál érdekesebb megemlíteni ritka példányait azoknak a felolvasóknak, a kik kellő méltóságot tanusíthatnak és tudnak is tanusítani mind a felolvasások tárgyát, mind az előadás modorát illetőleg. Egy ily példát tüntetett fel Párisban Parraud atya. Egy felolvasási sorozatban, melyet a „Szent-Ambrasse templomban“, a munkás Jézus társulata“ czimű társulat kezdeményezésére tartott, Perraud atya nemcsak érdeklődést tudott kelteni hallgatóiban, hanem ezek valódi figyelemmel és meleg rokonszenvvel is hallgatták.

A tárgy, melyet tanulmányául választott, „a lélek tudománya“ czim alatt ki volt függesztve a templom ajtajára; oly czim, mely meglephette és vonzhatta a különböző értelmi műveltségű hallgatóságot. És mivel az ilyen felolvasásokat népszerűeknek nevezik, kérdéses lehetett, vajjon a választott tárgyat lehet-e népszerűvé tenni? Az első felolvasástól kezdve mindjárt lehetett látni, hogy Perraud atya nem akarja a tárgyat elvont tudományos szempontból tárgyalni, s hogy annak czime csak kápráztatás volt. Felolvasásaiban eleitől végig szorosán a gyakorlati téren maradt. Ezt nem lehet hibáztatni, hisz csak ily módon hatolhatott be hallgatói gondolkozásmódjába. Tárgyának kiválóan erkölcsi és vallásos oldalával foglalkozott, élénken kívánván hatni hallgatói vallásos érzelmeire. Az atya kiindulási, s mondhatom egyszersmind czélpontja is ez volt: a léleknek hívése az Isten hívése; a ki tudja látni saját lelkét, az Istent is látja abban, mint egy tükörben. És a ki tudja az Istent látni, látja azt mindenütt és annak lelkét minden munkáiban, és a ki az Istent így látja, dicsőíti őt legkisebb munkájában is. Az Isten nem átkozta meg a munkát, sőt megáldotta. És itt a felolvasó nagyon szépen és kitűnően sokat beszélt arról, hogy mi nemes és üdvös van a kézi munkában. Hasonlóan igaza volt mindabban, a miket az élet örömeiről mondott. És mindezt egyszerűen és oly szerencsés módon adta elé, hogy hallgatói szívébe hatolt. Csak néhány szóban ismertetem Perraud atya első felolvasásait, de ez elégséges arra, hogy belőle megismerjük a szellemet, mely a felolvasót lelkesíti.

Az utolsó felolvasásnak az elsőik logikai következtetésének kellett lenni: a ki hiszi, hogy neki magának lelke van, szükségességképpen hiszi, hogy embertársainak is van, és a ki hiszi mások lelkét, tiszteli is azt, éppen mint a saját magáét, szereti azt az erkölcsi nyomoruság és a bűnnek szégyenletes volta mellett is, ez a társadalom alapelve, ezen alapszik minden; logikailag következik belőle az egyen-

őség és testvériség. És mivel a halál a földi élet szükségszerű tényezője, hogy az éltünk látkörén ne úgy mutatkozzék, mint rémitő sötét pont, hinnünk kell lelkünkben és lelkünk életében kell élnünk.

Perraud atya mindezt meggyőző egyszerűséggel mondotta el és oly közlékeny melegséggel, hogy azok mély meggyőződéséről tanuskodtak. Ő valójában nem szónok, bámulnám, ha fanatikus lenne. Az is feltűnő ebben a felolvasásban, hogy a politika teljesen hiányzott abból, azon szokás ellenére, mely a katolikus szószékeken néhány év óta divatossá lett. A vallási polemianak kis helyet adott a szónok, s abban is feltűnt kifogásolhatatlan illendősége. Jó izléshez méltó illemmel beszélt Perraud atya Renan urról. Egy szóval Perraud ur felolvasása annyira eltért a katolikus szószék rendes tonusától, hogy azok mély, kedvező hatást gyakoroltak, a mit örömet jelztek önnök.

Röviden megemlítettem önnek Stapfer urnak „Palestina Jézus Krisztus korában“ czimű könyvét; most egy keveset beszélek arról. Ez nálunk nemcsak egészen új, hanem magában is nagy belbecsű munka. Hausrath és Schürer jeles német művei mellé lehet sorozni. Annak az országnak, a melyben Jézus született és élt, vallási, politikai és társadalmi történelme; az ország történelme alatt a nép történelmét értem. És ennek a történelemnek az ismerete megnyíre szükséges, hogy jól megértsük Jézus életét. Ha az ember nem ismeri pontosan a közeget, a hol az ember élt, a hol munkálkodott, gondolkodott, hogyan ismerhetnők meg teljesen magát az embert? Ismernünk kell tehát a zsidó népnek életét, erkölceit, gondolkozását és hagyományait a kereszténység első századában, hogy jól megérthessük a Krisztus eszméit és munkáit, mert ő zsidó volt származására, jellemére és lelkiismeretére. Éppen ezt akarta jól megismertetni Stapfer ur francia olvasóival.

Munkáját két részre osztotta: az egyik részben részletesen tárgyalja a zsidó népnek politikai és társadalmi életét Jézus korában, a másikban vallási életét. A két részt, az elejökbe bocsátott bevezetéssel, melyben Izrael népe történelmének forrásait lelkiismeretes gonddal tárgyalja az író, éppen oly biztos módszerrel, mint folyékony, tiszta nyelven írta meg. Stapfer ur tanultsága kitűnő: semmit sem mond, a mit előbb részletesen nem igazolt és meg nem bírált volna. A kik nem jártasok az ily fajtájú munkákban, nyugodtan hivatkozhatnak és támaszkodhatnak erre, mint jól értesült kalauzra. Azok, a kik a bibliát olvasni és jól meg akarják érteni, jól teszik, ha előre elolvassák Stapfer ur könyvét. Különbön is ez a kötet oly elégáns nyelven van írva, hogy az ember fáradság nélkül olvassa, ha nincs is hozzászokva az ily munkákhoz. Az mutatja leginkább, hogy egy ily munkára nálunk szükség volt s hogy valódi beccsel bír, hogy az első kiadás egészen elfogyott. Ez a legnagyobb dicsérete bármely tudományos munkának. Stapfer ur könyvében az említettem bevezetésen és két részen kívül van még két más rövidebb rész; de a melyek éppen nem tartoznak a munka testéhez. E két rész egyi-

kében a Krisztus életének chronológiáját tárgyalja, a másikban a Krisztus prédikációját. Ez a két rész alkalmat nyujthat s bizonyosan nyujt is a bírálatra. Nem hiszem, hogy az író minden gondolatát elfogadják. Sőt azt hiszem, hogy egy új kiadásból Stapfer ur kihagyja ezt a két kis részt, hogy a nagy közönség csak a két első olvassa, mert reá nézve csak ezek igazán hasznosak és épületesek. Mindenesetre jeles munka, nálunk szívesen látott s nagy tiszteletére válik a párisi theologiai facultás tanárának.

Decemberben a senatus egy oly tagját veszttette el, a ki Franciaországban s azon kívül is nagyon ismeretes volt, mint író és bölcsész; Pelletan Ödönt értem. Ő igazi becsületes, mély vallásos meggyőződésű ember volt. Nagyon fiatal korában a Szent-Simon-féle eszmékhez ragaszkodott s azokat tüzesen védelmezte. Protestans eredetű volt s azzal fennen dicsekedett. Unokája volt egy régi jarausseau papnak, kinek történelmét nagy szeretettel meg is írta; bizonyos szempontból ez az ő legérdekesebb munkája, legalább ez ért legtöbb kiadást. Pelletan más művei: A XIX. század hitvallása. A világ halad. Az ember jogai. Az új Babilon; és a múlt évben megjelent *Meghalt-e az Isten?* Mindenekfelett ez utolsó munkájában kell keresnünk Pelletan bölcselmi, vallási és erkölcsi gondolatait. Bölcselmét e szóval: haladás fejezhetnők ki. De Pelletan szerint az előrehaladás teljes lehetetlen az Istenben és a jövő életben való hit nélkül; lehetetlen, hogy a haladásnak ne az Isten legyen az elve s az is lehetetlen, hogy a haladás elválasztható legyen a halhatatlanságtól, a mi annak folytatása.

Sajnálom, hogy részletekbe nem bocsátkozhatom, mert az mesze elvinne leveleim szokásos keretéből. Annyi bizonyos, miszerint nagyon érdekes lenne, hogy Pelletant okoskodásában kíséjük s meglássuk, hogy miként köti össze a haladás eszméjét az Isten eszméjével, valamint a haladás eszméjét a halhatatlanság eszméjével. Nála ez a szó és eszme: haladás, egy végzetszerű megállított tervet jelent, oly tervet, melynek egy része a földi életben fejlődik ki és létesül, a más része csak a földin túl való életben teljesül, oly viszonyok között, melyeket nem ismerünk. Pelletan optimista volt s azt hitte, hogy a XIX. száz végével talán mindenki csatlakozik az ő spiritualis eszméihez. Azonban tekintetbe véve a dolgok jelen állását, tekintetbe véve azt, hogy a lelkeket az erkölcsi indifferentizmusnak és atheismusnak nem tudom miféle szelleme lepte meg, bátran kérdezhetjük, hogy vajjon Pelletan nem ringatta-e magát illúsióban? Legalább ő maga szilárdul és hajthatatlanul megmaradott, miként azok a régi hugenották, a kiktől származott, vallási és erkölcsi meggyőződése mellett, s azokat minden alkalommal bátran védelmezte. Republikanus politikai hitében is éppen olyan tántorithatlan volt, mint vallásos hitében. Akkor halt meg, mikor a nyilvános játékokról, jelesen a Monacoiról szóló kiváló értekezését már be akarta végezni. Szóval jeles polgár s nagyon becsületes ember volt.

OHARRUAUD.

AZ ELHUNYTAK EMLÉKEZETE.

Koronka Antal.

(1806—1885.)

Csikszentiváni Koronka Antal született 1806-ban Kövenden. Atyja Koronka László Aranyosszéken, utóbbi éveiben kevés ideig szolgabírói hivatalt viselt, anyja Huszár Mária. Az atya hivatala és kevés földbirtok jövedelméből majdnem egyszerre négy fiut taníttatott: József, a kereszturi gymnasiumnál lett tanár, László fiscalis procurator a királyi táblánál, később a hatvanas években kormányzéki tanácsos, Lajos kercesdi birtokos és községi jegyző, Antal a harmadik fiú, a papi pályát választotta. Volt még két leány testvér, kik Kövendre mentek férjhez. Koronka Antal tanulását a kövendi falusi iskolában kezdette, onnan Kolozsvárra vitetett és ott végezte tanulmányait. A szorgalmas és eszes fiú csakhamar az elsők közé küzdötte fel magát, s oly szép sikerrel végzett, hogy 19 éves korában 1825-ben Abrudbányára rendeltetett segédpapnak. Alig egy évi segéd-papsága után káli rendes papnak választatott. Onnan 1832-ben Mészköre, 1842-ben Várfalvára, 1850-ben Kövendre, 1855-ben Torockóra vitetett papnak. Mészközi papságának idejére esik, hogy Tordán akkori tordai tanár: Székely Sándornak (később püspök) kolozsvári tanárrá választása által üresedés állott be a tanári és papi pályán, s egyik, avagy másik állomás elnyerhetésére a tehetséges ifjú pap jogos aspirációval volt, s ezt nemcsak képzettsége, hanem illetékes helyekről lett biztatás után teljes reménnyel hitte is. Nem úgy történt. Csalódott. Hanem ezután sok megtiszteltetésben részesült az egyház részéről. Csakhamar aranyos-tordai egyházköri jegyzőnek választatott, 1839-ben püspök Székely Miklós mellett egyházi jegyző gyanánt végezte kereszturfi székben a püspöki egyház-vizsgálatot, mindenütt szeretettel fogadták az ifjú papot, ki a jegyzői teendők mellett az alkalommal majd minden egyházban prédikált, kedvencz lett és szép hirt szerzett magának. Egy primor nemes beszélte e sorok írójának, miszerint annyira megtetszett neki a fiatal pap, hogy kedves és művelt leányát feleségül adta volna (azon időben a primor nemes leányokat még nem igen adták volna falusi paphoz). 1848-ban a vallásügyi enquette a felekezetek Budapestre meghivatván, az unitárius egyház Koronka Antal és Gyöngyösi Istvánnal képviseltette magát. 1850-ben aranyos-tordaköri esperessé választatott, s az unitárius egyházközönség nagy bizalmával és kitüntetéssel ajándékozta meg. Mindezen megtiszteltetések ellenére, ha begyógyult is az ifjú családás, a sebhelyet látta, s egy néma fájdalom sajnálása egész életén keresztül huzódott.

Koronka Antal 1829-ben nősült, kövendi Kovács János leányát, Borbárát vette feleségül. E házasságból 4 gyermek született, de csak két leány érte meg a férjhezmenetel korát, a többi kiskorában halt meg; férjhez ment két leánya közül is egyik a közelebbi években meghalt. E két leánytól kilencz unokája maradt, a kik véghagyományára értelmében közvetlenül volnának örökösei vagyonának. Nem lehet mondani, hogy e házasság boldog és boldogító lett volna; vagy a férj pályája, hivatása, s nagyobbra törő aspirációjától elfoglalva, vagy a nőnek a házi élet édes csendjén és örömein csüngni óhajtása, vagy mind a kettő együtt megzavarták a házasságot s válás következett. Az újból kibékülés után a fiatal feleség csakhamar súlyos betegségtől lenyomatva, koporsóba hajtá fejét. Másodszor nősült 1850-ben; egy közönséges székely leányt, illetőleg elvált özvegyet vett nőül; ennek is pár év múlva, mint felfogás, érzelem és miveltesség tekintetében nem egybeillő dolognak, elválás lett a vége. Harmadszor nősült 1856-ban; néhai Sylvester György kolozsvári unitárius pap és tanár leányát, Sylvester Zsuzsánnát, vette feleségül torozkói papságában. A mivelt kolozsvári nő a férj előbbi, majdnem cynicus életmódjában új életet teremtett, sőt gondolkozására is befolyást gyakorolt; mint szeliden csörgedező patak a kövecses hegy oldalát lesimogatja, az új butorokkal új szellem lépett a házhoz, nem a parancsoló, a durczás nő jellemében, hanem az okos, az engedékeny, a simulékony nő képében, s habár e házasságból született egyetlen gyermek 8—9 éves korában meghalt, a harmincz évig tartott házassági együtt-lét mindkettőre nézve boldog volt, s midőn az utóbbi években többször szélhűdés érte a férjet, mindig féltékenyen gondozó feleség maradt, s az utolsó perczekben is, midőn 1885. január 15-én d. u. 2 óraker végzetes szélhűdés érte, neje karjaiba hanyatlott, s a női kebel érezte meg a szívnek utolsó dobogását.

Koronka Antal életéből kiválólag két erős jellemvonás dombozódik ki: a folytonos tanulás és a vagyon s birtokszerzés. Azon időben, melyben Koronka Antal a collegiumi tanulmányokat végezte, kevés volt az a tudomány, mit az iskolából kihozhatott, s még szűkebb az a magyar irodalom, a miből az ott nyert alapra építhetett volna; legfeljebb a theologiai tudomány, mely a bibliát bibliából magyarázta, volt az a tudás, a mit egy pap az iskolából az életbe hozhatott. Koronka Antal, mint falusi pap, szűkös papi jövedelméből nem szerezhette meg az akkor fejlődő magyar irodalom termékeit; bejárt hát a szomszéd városokba, s onnan hozogatott ki ismerőseitől könyveket, ujságokat; később torozkói papságában már több módja levén, szép könyvtárt állított, melyek többnyire szép irodalmi termékek, s az 1825-ik évben iskolából falura került ifju mindig figyelemmel tudta kísérni már nemcsak a magyart, hanem, későbbi éveiben a német nyelvet is megtanulván, az európai irodalmat és eseményeket is, s mindig a kor színvonalán tudott megállani akkor, a midőn hasonló pályán levő kortársai a falusi élet kódébe voltak kénytelenek nagyrészt elmerülni. Káli papságában Vásárhely levén a közelebbi város, oda járogatott be, s ebben a kir. táblai vá-

rosban, a hol, mint a hagyomány mondja, a kufárné is Verbőcziből idézett, testvére László, ki fiscalis ügyvéd volt, utmutatója nyomán nagy ivrétű kötetben összeirogatta azon törvényeket, rendeleteket, melyek a magán életre s egyházi ügyre vonatkoztak. E jegyzetet később is folytatta; az 50-es években jött patenseket s a későbbi időkben történt nevezetesebb jogi döntvényeket s különösebb rendeleteket bejegyezte. E jegyzetekből sok ügyben tudta tájékozni magát, s hasznos tanácsokat tudott adni másoknak is. Szakkönyvei s újabb kori realis irányu tudományos munkái nem voltak, s hivatalos elfoglaltatása miatt nem is üzött valamely tudomány ágát; annál többet olvasott másnemű termékekből. A szép és velős mondatokat, gondolatokat, hasonlóan törvénygyűjteményéhez, ivrétű könyvben, tárgyszorozatilag bejegyezte, azokat többször átlapozta, saját gondolatait s ötleteit utközben is leirta. Mint papnak, ezekre volt legnagyobb szüksége, s ezeket tudta is hasznosítani. Egyházi beszédeibe, dolgozataiba ezek a mondatok és idézetek voltak beleszőve, és sokszor oly sűrűn, hogy az eszmei összeköttetés nehezen volt kivethető. Az ember mikor olvasta vagy hallotta egyházi beszédeit, el is felejtette keresni a főszmei összeköttetést; ugy jött, mintha mind gyöngyszemek hullanának, s azokat csak felszedni és a kebelbe rejteni kellene. Várfalván írta és adta ki két imádságos könyvét, melyek szintén bibliai idézetekkel vannak telve és igen széppé teszik. Mint írói ember és már híressé vált pap, figyelmet keltett nemcsak egyházi tagok, hanem világi nagynevű emberek előtt is. Várfalvi papságában kereste fel a gerendi gróf, Kemény József; mint Koronka mondta, éppen kemenczerakással volt elfoglalva, kimosakodott s mintha semmi ilyféle munkát nem végzett volna, egy pár órát társalgott vele a gróf, megnézegették a falu melletti római várhelyet és az alatta levő ugynevezett Hibla kertet. Toroczkoí papságában a touristák közül több irodalmi nevezetességű férfi kereste fel, s dicsekedve emlegette azok neveit. Szintén van még egy bibliai mondatok, ugynevezett textusok gyűjteménye. Mikor valamely hasonló tartalmu könyv jelent meg, önelégülten szokta mondani, hogy neki annál több és szebb gyűjteménye van. Két könyörgéses könyvén kívül sok egyházi beszéde jelent meg nyomtatásban, melyek részint zsinaton, részint halottak felett, részint különösebb alkalommal mondattak; sokszor irt másoknak is, bizonyos emlékűnnepélyek alkalmára. Természetes, hogy a szellem kincse is ér valamit, s meg is vette az árát aranyokban. Kéziratban egy nagy csomó egyházi beszéde van. 1850-ben az octroyalt alkotmány megünneplésére a Bágyonban székelő Bezirkera-tus Koronka Antalt hívta meg egyházi beszéd tartása végett, a helybeli lelkész, Ferenczi Máté azt a megtiszteltetést nem fogadván el. Be volt rendelve a vidék intelligentiája az ünnepélyre; itt nagy beszédet mondott, abból indulván ki, hogy az egy éves csecsemő Hercules bölcsőjében fojtotta meg a kigyót (az octroy. alkotmány a forradalmat). Az aranyösszéki berendelt intelligencia rossz benyomással távozott irányában, s nem lett alkalma többé azt megváltoztatni. Csakhamar következett ezután, hogy a szebeni Landstag küszöbét átlép-

te. Tájékozatlanság, vagy a haza ügye reménytelensége vezette erre, nincs eldöntve. Hanem bőven meglakolt érette, előbb a felszentelendő fiatal papság demonstratiojában, s később is mindig éreznie kellett az egyházban a közvélemény súlyát, s lépése keserű következményeit. Egyházi beszédein bizonyos philosophusi resignatio ömlik át; nem hevít, nem melegít, s a hit szárnyain is nem emel fel, de annál inkább ragyog és tündöklik.

Egy másik jellemvonása volt a vagyon és birtokszerzés. Ön-kénytelen természeti ösztön volt-e, vagy több kedvetlenségei ellen menedéket készített-e benne lelkének, alig lehet megmondani; annyi igaz, hogy bizalmas köröbben többször mondta: megmutatom, hogy egy pap sem szerez annyit, mint én. Be is váltotta szavát; gazdagabb pap tán lehetett, de a ki annyit, s oly szűk jövedelemből szerzett volna, midőn majd semmit sem örökölt, aligha. Összes földbirtok-szerzeménye felmegy negyvenezer forintra, s merem állítani, hogy e szerzésnek főtényezője a takarékosság volt. Hallottam nyilatkozni, hogy a legelső 100 forint, melyet könyörgéses könyvéért kapott, volt szerzeményeinek alapja; feltette magában, hogy abból semmit sem költ, hanem szaporítja, s midőn papi bérjövödelme nagyrészt háztartásra ment, a 100 forintot szaporitgatta szerencsés földbirtokvásárlás, annak hasznos továbbadása által. Mint mondá, soha készpénzzel nem tudott vásárolni, hanem kicsinálgatta később. Éles ezse hirtelen felismerte a körülményeket és az alkalmat mindig meg tudta ragadni. Sokszor mondta, hogy a vagyonszaporításra csak idő kell és hosszú élet. Természetes, hogy ehhez hozzá van kapcsolva a takarékosság is, mert hány nem örökölt vagy nyert sokat, de ha nem volt takarékosság, elapadt a sok. S ha a takarékosság még fősvénységgé megy, természetes, hogy a szerzési erő hatványozódik. Egy ifjut egykor szivarozni látott, s így szólt hozzá: ki tudnám mutatni, hogy a mióta a pipázásról lemondtam, azóta 10 hold földet szereztem. Bort, szeszes italt nem ivott, s ha esetleg vagy egy kártya-kompanyiába bevonatott, természetes, hogy pénztelen kártyázásba, oly minden érdek nélkül játszott, hogy fel kellett menteni, nehogy elrontsa a többiek érdekesültségét. Általában semmi más szenvedélynek nem adózott. E takarékoság néha tulságba ment. Maga beszélte, hogy özvegysége idejében bezárta a kapu ajtót, nehogy valaki meglepje, s földes levén szobája, megtapasztotta, keszkenőjét kimosta, téglázta katonásan stb., s mindaz, a mit itt czéltalan is volna elbeszélni, meggyőzhet, hogy szép vagyona szerzési főtényezője a takarékosság volt. E takarékoságot megkívánta még pedig kemény szívű szigorral azoktól is, a kik hozzá voltak kapcsolva, vagy legalább irányukban is gyakorolta, noha a kikkel különösebb viszonyban nem volt, számítólag nézte a fényűzést, vagy vesztegetést. Unokái az apa szegényes állapota miatt azon pontra jutottak, hogy az iskolát elhagyják Tordán, nem levén csizmájuk, figyelmeztetve lett erre az akkor már gazdag nagyapa, s midőn a fölkért közbenjáró azt vélte, hogy az egy szót sem szóló nagyapának meglágyult a szive, e szókkal fordult a közbenjáróhoz: Te hiszed, hogy szegény? Nemcsak hiszem,

hanem tudom is, — felelt a közbenjáró. — Ne hidd, ugymond, a ki hosszú pipaszárból pipázik, az nem szegény; és nem adott egy csiz-matalpra valót az unokáinak. Aprólékos dolgok ezek, s talán ki is maradhattak volna, de úgy vélem, a jellemet ily aprólékos dolgok tüntetik ki leginkább; másfelől általános dolog, hogy a meggazdagodás forrását a közvélemény mindenben, csak abban nem keresi, a honnan az ered. Aztán Koronka Antal élete már meglehetősen pénzzel abba az időbe is beleesett, a melyben az uzsora törvény egy néhány évig szűnetelt. (Nem ajánljuk lelkésztársainknak a vagyonszerzés e módját. Szerk.) S végül ő maga mondta e sorok írójának, hogy neki könnyebb, mint sok másnak; ő gyermeket, s kivált fiugyermeket nem taníttatott, iskolára, egyetemre nem költött, s nem hordozta azon költséget, melyek egy fiugyermek neveléséhez, tanításához vannak kapcsolva. Hogy felhasználhatta volna közczélokra stb. stb. s élt volna belőle a világ síkjára kiszállva . . . az oly természetellenes, mint a hideg és meleg egyesítése; oly ellenkező, mint az, hogy valamely dolog egyszerre hajlékony és merev legyen. E kettő egyszerre és együtt még soha sem történt meg.

Koronka Antal jellemének kiegészítéséhez tartozik, hogy benne nem az érzés és szenvedély, hanem az értelem volt domináló; egy pillanatra átismerte mások gyenge oldalait és értelmi súlyt gyakorolt felettük. Társalkodásában gunyoros és sértő megjegyzései voltak. Talán soha sem sirt, soha sem nevetett, s fájalmát senki nem látta; a világtól, az élettől kapott sebeket benn hordozta. Egyházi beszédeiből, sőt könyörgéseiből olyforma tűnik ki, mintha valamely nagy világfájdalom sulyának prestige alatt állott volna. Azonban szívélyes volt azokkal szemben, a kik tanácsát kérték, vagy ügyeiket elpanaszolták, s szívesen szolgált jótanácscsal ott, a hol az ön-érdek megengedte.

Mint esperes, 33 évig tartotta kezében az aranyos-tordai egyházkör kormányát és vezetését, elég erélylyel, nagy bölcsességgel és tappintattal; alatta az egyházak vagyoni kezelése érezhető lendületet nyert; hiányzott azonban, vagy tán nem is akarta azt a cemenetet, mely a környék papjainál az együttmunkálás s szellemi emelkedettség előmozdítását eszközölhette volna, legalább saját szakmájukban; az általános tankötelezettségnek is nem nagy barátja volt elvből. Úgy vélekedett: tanuljon, a ki akar és tud tanulni, egyébre is van szükség. Az egyik kétségen kívüli jó elvnek, a vagyonosodásnak alárendelte, s mintegy áldozatul tette a másik kétségen kívüli jó elvet, az általános oktatást. Egyébaránt a környék és papjai, ismerősei és barátai s az egész egyházközönség a tisztelőnek egy bizonyos nemével adózott a bő tudomány, tapasztalatok és ismeretekben gazdag férfin, pap és esperes irányában.

OSEGEZY LÁSZLÓ.

GYÖNGYMONDATOK.

(Ujkori íróktól.)

Alkalmazkodás.

A hizelgés, odaadás nem mindig vétek, sőt gyakrabban erény, különösen az ifju embereknél. Azon jószág, mely szerint valaki velünk elbánik, minket hozzácsatol; ekkor, ha neki engedünk, ez nem visszaélés; ez azért van, hogy őt meg ne szomorítsuk, és így jó helyett neki rosszal ne fizessünk. Rousseau.

Az ember mindig alkalmazkodjék a többséghez és soha se keresen külön feltűnést. Minden tulzás botrányos; az okos ember sem öltönyével, sem nyelvezetével nem nyegléskedik és vetély nélkül utánozza a közhasználat változatait. Nem jó bármely okból is, makacsul futni attól, a mit az egész világ követ; és jobb megszenvedni, hogy a bolondok közé számláltassunk, mint a bölcs részen egyedül lenni. Molière.

Meg kell hajolni az időknek makacsság nélkül; s elsőrendű boldonság abba vegyülni, hogy a világot megjobbitsuk. Molière.

Sohase leszen terhére az idegeneknek, a ki az övéihez kedvezően alkalmazkodik. Plautus.

A dolgok tulajdonaihoz és viszonyaihoz alkalmazkodás az okosság legelső szabálya. Feder Henrik.

Hogy mások hozzánk illeszkedjenek, annak gyakran legrövidebb és legsikeresebb módja a hozzájuk alkalmazkodás. La Bruyere.

A kötelességek rendszerében élni kell tudni a felsőbbekkel, az egyenállásuakkal, az alsóbbakkal s önmagunkkal: a felsőbbeknél tetszést nyerni aljasság nélkül; becsülést és barátságot mutatni az egyenlőkhöz; nem éreztetni nyomasztó felsőbbiséget az alsóbbal; magunkban pedig a rátartás illő értékét megőrizni. Lambert őrgrófné.

Semmi sem oly tetszetes, mint azon érzelmes személyek, kik a másokkal való viszonyt óhajtják. Lambert őrgrófné.

Alkalmom.

Vannak, kik nagyokká lennének, ha alkalom volna rá; valódi nagyok pedig azok, kik arra maguk adnak alkalmat. Hegner.

Némelynek az alkalom tán kedvezőleg ajánlkozik, de lehető vesztését igen könnyen megelőzheti, — legszebben munkával értékesítve. Corneille Tamás.

Idő a gazda és sietni int. Shakespere.

Közli: **Kiss Mihály.**

IRODALMI ÉRTESEITŐ.

Zwingli Ulrik munkássága és hatása. Egyházi beszéd, melyet a nagy reformátor négyszázados születési évfordulója alkalmából az erdélyi ref. egyházkerület által rendezett emlékünnepeken, 1884. jun. 8-án, Kolozsvárt, a belső-farkasutczai templomban tartott Baló Sándor, kolozsvári ev. ref. lelkész. Nyomatott Kolozsvárt a „Magyar Polgár“ könyvnyomdájában. 1885. Népszerű stílusban írott tartalmas beszéd, melyben a schweitzli nagy reformátor munkásságát és hatását négy pontban találjuk feltüntetve. Az első pont szól az értelmi felvilágosodás körül szerzett érdeméről, a második a lelki és polgári szabadság bajnokát, a harmadik meg erkölcsi befolyását rajzolja, s a negyedik a szegény osztályok emelése érdekében kifejtett munkásságát. A beszéd szépen méltányolja a nagy reformátort; meglátszik, hogy írója a reformatio köré behatóbban tanulmányozta.

Az „Unitarius Kis Könyvtár“ XV. füzeté megjelent és tartalmaz egy karácsonyi egyházi beszédet és egy urvacsorai ágendát a szerkesztőtől, Derzsi Károly budapesti lelkésztől. A beszédben a szerző saját bevezetése után azt tárgyalja Channing után szabadon, hogy Jézus miként és mennyiben szabadítottunk. S az erre adott felelet: hogy Jézus legnagyobb szabadítottunk, mert ő azért jött, hogy az emberi természetnek egész lényé és rendeltetése terén szabadságot adjon. A füzet ára 5 kr.

Evangeliumi Lelkésztár. Szerk. Czelder Márton, kecskeméti lelkész. Harmadik évfolyam. II—IV. füzet. 22 egyházi beszédet tartalmaz különféle alkalmakra, a szerkesztőtől, Filótól, Lévaytól s másoktól. Ára egy évre 3 frt.

A biblia új fordításai. Angliában az új testamentum revisiója, mint olvasóink tudják, már 1881-ben megjelent. Ugyanekkor munkálatban volt az ó testamentum is annyira, hogy most már a fordítás kéziratban készen van s nyomásra megjelenik. A németországi protestánsok már 1857-ben tartottak volt egy konferenciát a végett, hogy a lutheri bibliát revideálják. A munka megkezdődött, s több egyházi konferenciának volt tárgya azóta. A revideáló commissio már elkészítette az egészet, de egyelőre csak próbaképpen adta ki oly czélből, hogy minden egyháznak s minden szaktudósnak megküldje, lehető észrevételeik megtevése végett. A normalis biblia 1886 végén fog megjelenni. Az összeállítással külön szakosztályok vannak megbízva, melyek a legjelesebb német tudósokból alakultak. Érdeklél nézünk e nagy munka elébe.

KÜLÖNFÉLÉK.

Főt. Ferencz József püspök ur körlevele a konfirmálás ügyében.

Tisztelendő esperes úr,
kedves atyámfia az Urban!

Népiskoláinkban a tantárgyak folytonos szaporodása, valamint több ekklezsiánkban azoknak községivé vagy államivá változtatása következtében mindinkább előtérbe kezd lépni az a kérdés, hogy mi módon biz-

tosíthatjuk egyházunkban a vallástanításnak — ha nem nagyobb — legalább eddigi sikerét, s jövőre is kiható eredményét. S nekem úgy tetszik, hogy nem messze az idő, midőn e tekintetben lényeges reformokat kell behoznunk, főleg azáltal, hogy a vallástanítást általában a lelkészi karra bizzuk, ezeknek kötelességévé tegyük, miután iskolamestereink, illetőleg tanítóink nagy része maholnap nem is a mi iskoláinkból kerül ki, s ha szinté vallásunk alapelveit ismerik is, azok nem válnak úgy vérükké, mint ezelőtt, mikor iskolamestereink egyszersmind papjelöltek is voltak, s mint ilyenek, a tanítói kathedrából bármikor a templomi kathedrába léphettek. Örömmel hallok, hogy lelkészeink közül többen már is megértették a változott viszonyok emez intő szövegét. Vajha ezeknek száma minél inkább szaporodnék, hogy a midőn ama szerintem előbbutóbb kikerülhetetlen reform bekövetkezik, mint érett gyümölcs, már készen találtsassék.

De ezuttal nem erről kívánok én írni. Jelen levelem tárgya a vallástanításnak az a része, mely eddig is lelkészeink kötelessége volt. Érttem a konfirmációs vallástanítást. Erre nézve óhajtok némely dolgokat elmondani, melyek már régen szivemen fekszenek. A konfirmációs vallástanításnak célja e tárgyban oly oktatást adni növendék ifjainknak, hogy ezek azáltal ne csak keresztény, hanem egyszersmind saját felekezeti álláspontjuknak is tiszta és világos tudatára jussanak. Más szókkal, hogy tudjanak számot adni maguknak arról, hogy ők tulajdonképpen miért éppen unitárius keresztények. E végre ismerje vallásunk hit és erkölcsi alapelveit, főbb vonásokban egyházunk történetét s a lehetőleg szervezetét is, mert csak ezek együtt teremthetnek bennök oly meggyőződést, mely aztán igazán megszilárdítja hitökben s egyházunknak oly tagjaivá teszi, a kik e szerint nemcsak vízzel, hanem szentlélekkel való megkereszteltetésöknél fogva is unitárius keresztényeknek fogják magukat érezni, s a kikre, mint ilyenekre, egyházunk is mindig biztosan számíthat.

Tisztelet a kivételeknek, de nekem úgy tetszik, hogy lelkészeink nagy része nem fogja fel a konfirmációs vallástanítás ezen nagy fontosságát, s következőleg abból nem is csinál oly lelkiismeretes dolgot, a mint az megérdemli. Nevezetesen sokszor nagyon fiatal, mondhatni éretlen gyermekeket konfirmálnak, a kiknek értelmi tehetsége egyáltalában nincs annyira kifejlődve, hogy a legjobb akarat mellett is a vallás igazságait velök meglehessen értetni. Némelyek a konfirmációs vallástanítás idejét oly rövid időre, egy pár hétre, esetleg néhány napra szorítják, hogy azalatt ismét minden igyekezet mellett sokra menni nem lehet. Mit mondjak azokról, a kik ezt az egész kötelességet pusztán formáli-

tásnak tekintik; megelégesznek azzal, a mit a konfirmálandó növendékek a vallásos ismeretekben a népiskolákból magukkal hoztak, azokból kikérdezik, de maguk ismereteik gyarapításához semmivel se járulnak. Ismétlem, hogy tisztelet a kivételeknek, s a ki nem érzi magát hibásnak, ne vegye magára, de részemről a nyert tapasztalatok alapján ez irányban a figyelmeztetést megtenni erkölcsi kötelességemnek tartom.

Ugyanazért jelen soraim által tiszteletteljes bizalommal fölkérem a Tisztelendő esperes urat, hogy legyen szives az általam jelzett bajokra figyelemmel lenni s általában oda utasítani a hatósága alatti lelkész atyánkfiait, hogy a konfirmációi vallástanításra kellő gondot fordítsanak, mert legyenek meggyőződve arról, hogy csak ez uton tartják meg népünkben azt a vallásosságot és egyháziasságot, melyre ma nagyobb szükség van, mint valaha. Annyi kísértés és annyi csábítás között, melyek a mai társadalmat fenyegetik, a vallás az erkölcsiségnek legbiztosabb védpaizsa. És ha templomaink üresen maradnak, ha a lelkész és hívei között az eddigi benső viszony meglazul, a buzgóság és áldozatkészség napról napra mindinkább hanyatlik, ennek okát nagyrészt abban fogjuk találni, hogy nem vesszük kellő ápolás alá azokat, a kiktől azt várjuk, hogy istenfélő, kegyes, buzgó és áldozatkész keresztények, igaz és jó unitáriusok legyenek. Ugy járunk, mint az a gazda, a ki kertjének csemetéit nem oltja be nemes galyakkal, s aztán azok keserü gyümölcsöket teremnek.

A konfirmációi vallástanítás által óhajtott cél eléréseért tehát mindenekelőtt igyekezzenek lelkész atyánkfiai az illető szülőknél odahatni, hogy ne siessenek gyermekeiket idő előtt konfirmáltatni. E tekintetben egyházi törvényeink a betöltött 12 életévet állapították meg. Megvallom, hogy én ezt is korainak tartom, s óhajtom, hogy bár a 13, vagy ha lehet, a 14. évre halasztassék, mert itt nemcsak a szívet, hanem az értelmet is foglalkoztatnunk kell, s bizony a vallás igazságainak felfogásához, az értelmi fejlettségnek nem kis foka igényeltetik. Továbbá a konfirmációi vallástanítást legalább hat hétre szabják. Soknak bizonyára ez [sem sok, de ennyi idő alatt mégis helyes beosztással és kellő szorgalommal el lehet érni azt, hogy a növendékek meglehetősen megismerjék hitelveinket, tájékozva legyenek vallásunk és egyházunk történetének és szervezetének főbb vonásairól. E célból szőttem be én ezekből a kátéba is annyit, a mennyit oda beszéhettem. De e mellett is van még elég, a mit egy hivatását értő lelkész felhasználhat, elbeszélhet, avagy elolvastathat. Például kiválogatott szép helyeket a bibliából, egyes részeket az „Unitárius kistükör“-ből. Ilyen alkalmas olvasmány lehet Derzsi Károly, budapesti lelkész afia által angolból átdolgozott s köze-

lebről kiadott: „Jézus élete“ czimű kis műve is. — Szóval tegyék lelkész afiai a konfirmációi vallástanítást a legkomolyabb dologgá s olyaná, hogy abból a lélek ne csak egy-két napi, hanem az egész életre kiható táplálékot nyerjen.

Végül nem mulaszthatom el figyelmökbe ajánlani azt is, hogy a konfirmáció a szokott ünnepélyességgel hajtassék végre mindig. — A mellett, hogy az a konfirmálandó ifjakra kitörölhetetlen nyomást gyakorol, általa az egész gyülekezetben mindannyiszor megújul a vallásos érzés, az egyházas szellem, a lelkész iránti tisztelet, s mindaz, a mi egy gyülekezetnek az igaz keresztényi jelleget megadja, annak gyarapodását, virágzását biztosítja.

Ezek valának, a miket jelen levelemben elmondani akartam. Jól esnék lelkemnek, ha szavaim kedvező fogadtatásban részesülnének s azoknak hatása már ez évi konfirmációk alkalmával meglátszanék. E reményben vagyok a

Tisztelendő esperes urnak

Kolozsvárt, 1885. január hó 14-én

atyafiságos indulattal:

Ferencz József,
unit. püspök.

Észrevételek „az állami tisztviselők nyugdíjazásáról szóló törvényjavaslatra“ czim alatt a következő figyelemreméltó sorokat vettük: E folyóirat múlt évi november-december havi füzetében czimzett törvényjavaslatnak, a nyugdíjak kiméréséről szóló szakaszai röviden voltak ugyan ismertetve, mindamellett annak egy pár intézkedését ismételve megemlítjük, mivel nézetünk szerint, azok mélyen érintik az ember erkölcsi és humánus érzetét. A törvényjavaslat 24. §-szerint a hivatalnok részére a nyugdíj a beszámítható fizetésnek, 10 szolgálati év után, 40 századával¹⁾ állapittatik meg. A 34. és 36. §§. szerint az özvegy és legalább három gyermek, teljesen árvák egy is, már akkor kapnak ellátást, a mikor a férj, illetve apa ötévet szolgált. Az özvegy férje fizetésének 600 frtjából 50 századot, azontul 20 századot kap ellátásul, a gyermekek anyjok ellátásának egy hatodát. A gyermek járuléka anyjok ellátását, az anya és gyermekeké atyjok nyugdíját, a mikor a férj, illetve atya nyugdíjazva volt, felül nem mulhatja. Az özvegy mellett három vagy több gyermek kap ellátást; egy, kettő nem. Nincs értelme a korlátozásnak, mert az árvák részére rendelt járulék ugy is oly kis mértékben van megállapítva, hogy az által a kincstár szerfelett nem terhelhetik meg. E mellett figyelembe veendő lett volna

¹⁾ Brassai bácsi oktatása szerint.

az a körülmény is, hogy kiskorúak rendszeren a szolgálat első felében, mikor a családfő csekélyebb javadalmazást élvez, maradnak hátra, ekkor tehát egy, kettőnek is nagy szüksége lenne arra. A régi szabályok szerint négy és több nyervén ellátást, az indokolás az egy számmal való előbbre vitelt haladásnak jelezte. — Igazán nagy haladás! — Egy lépés. — Azok a hivatalnokok, kik 15 évnél kevesebb idővel és 800 frtnál csekélyebb fizetés után nyugdíjaztatnak, kevesebb összeget kapnak feleségeiknél. — A családfő 10 év után részesül nyugdíjban, özvegye már öt évre. Mikor a családfő szolgálatban hal meg, özvegye és árvái ellátása nem esik korlátozás alá, mikor nyugdíjazott állapotban áll be ez az eset, akkor a hátramaradottak ellátása az övét felül nem haladhatja. Egy 800 frt fizetés után nyugdíjazott egyén 13 évre 363 forint nyugdíjat kapván, felesége és hat árvája az ő elhalálózása esetében ennél nagyobb összeget nem kaphatnak, míg ellenben ha szolgálat közben hal el, özvegye 340 frt, hat árvája fejenként egy-egy hatoddal szintén 340 frt és így összesen 680 frt ellátásban részesülnek. — Ha az egyik esetben az eljárás korlátoztatott, miért nem a másikban is? Sok esetben a két egyén szolgálata közt alig fog egy kevés idő lenni — s mindamellett a feltüntetett eredmény idéztetik elé. Emberek vagyunk s így kisebb-nagyobb mértékben nem vagyunk fogyatkozás nélkül. Mennyi elnézésnek és szigorinak, kedvezésnek és lelkiismeretlen eljárásnak lesz út nyitva! Ily esetben ki ne törekednék arra, hogy szolgálatban hunyja be szemeit? Mennyi lelki kín, gyötrellem, aggodás és félelemnek lesz kitéve a szegény beteges hivatalnok? Testét elgyötörte a halálos betegség, lelkét kinozza az a tudat, hogyha nyugdíjazni fogják, övéi százakra menő összegekkel csekélyebb ellátásban részesülnek. — A családfő 10 évre részesül nyugdíjban, özvegye és árvái öt évre. Miért állítatik fel e különbség? Mi következik ebből? Mi lesz ennek eredménye? Nem fogja-e mindenki, ki szolgálata öt-tíz éve közt válik munkaképtelenné — a halált választani, nem az életben maradási, mikor tudja, hogy az első esetben özvegye és árvái tisztességes ellátásban maradnak hátra, életben maradása esetében pedig valamennyien nyomorban, az emberek szána-kozó kegyelméből tengethetik éltöket. Igaz ugyan, hogy a családfő kaphat végkielégítést, de az két évi fizetésnél nagyobb nem lévén — nem mentheti meg a szenvedéstől, kintól, koldulástól. A szellemi és testi fogyatkozásban szenvedő nagykorú gyermekek ellátásáról egyáltalán nincs intézkedés téve, azok egészen a kegyelem útjára lesznek utalva, a mely nem fog ugyan hiányozni, de mi mégis jobban szeretjük, ha ez irányban határozat hozatik, mert e szerencsétlen ügyefogyottak nehezen járhatnak a királyi kegyelem után. A mi törvényhozásunkat gyakran vádolták

azzal, hogy a törvények szerkesztésénél nem jár el kellő megfontolással. A vád nem alap nélküli, bizonyítja az, hogy sok esetben rövid időközökben azok pótlásáról kellett gondoskodni. — Ebben az esetben különösen megfontolva kell eljárni, mert ez a szó valódi értelmében, a mint kimutattuk, az állampolgárok intelligens nagy csoportjának életbe vágó kérdése. Reméljük is, hogy az országgyűlés, melynek nemsokára tanácskozása tárgyát képezi, a feltüntetett ellentétes határozatokat és hiányokat el fogja enyésztetni. Hiszszük, hogy később tiz-husz ezerre rugó kiadásokat is megszavazni, mintsem hogy hű fiait és polgárait halálba hajtsa, özvegyeket és árvákat inség, nyomor és elzüllesnek tegyen ki. —ó.

Nagybecsü alapítványok. Nagyajtai Nagyságos Incze Mihály, nyug. m. kir. ministeri titkár s egyháztanácsos f. év elején a következő alapítványokat tette: A nagyajtai unitárius ekklezsiának papi fizetés pótlására 1000 frt; a budapestinek templomalapra 1000 frt; a kolozsvári öz v. tanárnék segélyezésére 1000 frt; a kolozsvári unitárius öz v. papnék számára 600 frt. A budapestin kívül mindenik adomány „Incze-alapítvány“ címen kezelendő, $\frac{1}{3}$ kamat tőkésítéssel. Valóban szép megemlékezés ez a szülőföldről, iskoláról és egyházzól, melyeknek legtöbbet köszönünk életünkben. Mélyen tisztelt hitrokonunk e nemes tényeiből jól esett látnunk, hogy az unitárius egyház ma is megtalálja nagylelkű jóltevőit, s szent vallásunk ereje fényes bizonyágtételekben mutatja meg magát anyagiasságnak nevezett korunkban is. S ez adományok annál megbecsülhetlenebbek előttünk, mert egy öntudatos életmunkásság szorgalommal megtakarított gyümölcséből nyújtattak drága ajándékképpen az egyház ol-tárára. Isten éltesse sokáig a nemes jóltevőt!

Örömnepély. Egy szép ünnepélyt kell folyóiratunkban feljegyeznünk: Albert János, tordai unitárius lelkész jubileumát. Folyó évi február 8-án 40 esztendeje mult annak, hogy Albert János lelkész, a kitünő imairó, a tordai unitárius szent ekklezsiába beköszöntött. S azóta mindig ez egyházban szolgált kitartással, hűséggel, jeles tehetségeivel, kiérdemelve hivei s Torda város igaz tiszteletét és őszinte szeretetét. Ekklezsiája örömmel ragadta meg azért az alkalmat, mely pap-sága 40-ik évének betöltésével kínálkozott, hogy elismerésének nyilvánosabban is kifejezést adjon, s a napot egy szép ünnepély tartásával örökitette meg. Méltán. A ki oly hosszú időn keresztül szolgálja az Istent és az embereket, a hitet és az erkölcsiséget, egyházat és nemzetet, s oly nemes szellemben, jótékony hatással és annyi sikerrel, megérdemli, hogy embertársai részéről az elismerés és a tisztelet ünnepélyes nyilatkozataival találkozzék.

Az ünnepély isteni tisztelettel kezdődött d. e. 10 órákor a templomban. Az érdeklődés oly nagy volt, hogy nemcsak hogy a templom zsufolásig megtelt, hanem a bejárásait s az udvarát is ellepte az özsze- gyült közönség. Az isteni tiszteletet maga a jubiláló lelkész tartotta azzal a szép alkalmi imával és beszéddel, melyeket fennebb közlünk. Ugy az ima, mint a beszéd mély benyomást tettek a hallgatóság lelkére, s nem egy pillanatban a megindulás könnyeit láttuk csillogni a szemekben. Az isteni tisztelet hatását emelte a tordai dalkör szép éneke is. Isteni tisztelet után jött a megtisztelés: Szigethy Sándor polgármester és gondnok üdvözölte az ünnepeltet az ekklézsia nevében s egy értékes arannyitollat nyújtott át neki. Meghatottan köszönte meg a kitüntetést, a mit különben részéről igen nagyra tartott, mert az aranytoll — ugymond — a haza első íróit illeti, de elfogadja mégis, mint hivi szeretének becses zálogát. A vallásközönség Egyh. Képv. Tanácsa előtt sem maradott észrevétlen derék lelkésztársunk jubileuma, s tekintve lelkési és egyházirodalmi hasznos működését, főt. Ferencz József püspök ur, ki az ünnepélyen megjelent, egy gyönyörű beszédben tolmácsolta érdemei iránt a közelismerést, midőn következőleg a képv. Tanács üdvözlő irata felolvastatott. Ezután Veress Dénes alispán a volt tanítványok nevében egy diszalbumot nyújtott át, melyben 109 tanítványa arcképe foglaltatik. Az ünnepelt mindenik üdvözlő beszédre találó szavakban válaszolt az öröm és meghatottság hangján. Az ünnepélyt egy sikerült közebed zárta be, melyen mintegy 100-an vettek részt, köztük többen Kolozsvárról. A lelkes felköszöntők egymást érték, méltányolva az ünnepeltben az embert, a papot, az író, a közhasznu munkást, a hazafit. Több felől jött üdvözlő táviratok olvastattak fel. Volt tanítványai: Nessenfeld Miklós tordai főjegyző és Györfy József alkalmi ódái szavaltattak el. Budapesti barátai egy ezüst serleggel emlékeztek meg. — Megérdemlett megtiszteltetés volt. Isten éltesse még sokáig jó erőben a tordai unitárius ekklézsia nagyérdemű lekipásztorát!

Kisgyörgy József dombói unitárius tanító, kinek 40 éves jubileumáról 1888-iki egyik füzetünkben szólottunk, koronás ezüst érdemkeresztel lett kitüntetve. A főtisztelendő püspök ur által leküldött érdemkeresztet Rédiger Árpád dicső-szentmártoni esperes f. évi jan. 31-én ünnepélyes beszéd kíséretében tűzte mellére a jeles néptanítónak az ottani felső népiskola termében nagyszámu közönség előtt.

A kolozsvári unitarius anya-egyház az üresedésbe jött egyik gondnoki állomásra f. évi jan. 4-én a a Föt. püspök úrnak, — ki ez egyház közvetlen felügyelője — jelenlétében tartott gyűlésén Tkts. Filep István ügyvéd s egyháztanácsos urat választotta meg egyhangulag.

A Keresztény Magvető pártolói sorába léptek ujabban: Árkosi Dénes, Bágyi Kálmán, Barabás Dénes, Dr. Balogh Pálné, sz. Sebe Mari, Budapesti unitárius ekklézsia, Desbordes Augusti, Ferencz Ká-

roly, dr. Gelei Lajos, János Gergely, Knauer József, Lakatos Ferencz Malatinszky György, Nagy György, Dr. Nappendruck Kálmán, Pataki Istvánné.

Gyász hírek: Grúz Albert honv. miniszteri osztálytanácsos és consistor, f. évi febr. 5-én elvesztette nagyreményű fiát Grúz Lajost, 27 éves korában. Barabás Lajos sz.-kereszturi lelkész és tanár váratlan vesztéséget szenvedett kedves kis leánya Anna e hó 12-én történt elhunytával. — Szász Ádám egyháztanácsos, kolozsvári ekkl. tagja, mély fájdalomra elvesztette utolsó gyermekét is: Ilonát, férj. Puskás Bélánét. A hit legyen vigaszul a nagy vesztéséget szenvedetteknek!

A szerkesztőség postája.

Rédiger G. Szabéd. A himnust köszönettel vettük. Üdvözlünk. Gál M. Toroczko. Várjuk. Gál E. Ikland. Jövő füzetben közreadjuk. Egy elemi néptanítónak. A tárgy, miről szólni akar, elég fontos, de levele ily alakban nem közölhető. Irja meg más formában minden érzékenykedés és mentegetőzés nélkül s felszólalásának helyet adunk.

ARANYKÖNYV.

Nagyajtai Ngs. Inoze Mihály,
ny. m. kir. minist. titkár adománya.

Budapest, február hó.

Budapesti egyházközségünk legközelebbi presbyterialis ülésének fénypontját nagyajtai nagyságos Inoze Mihály, nyug. m. kir. belügyminiszteri titkár urnak folyó évi január hóban nemes egyszerűséggel, de a vallásos kegyelet ihlettségével kiállított adománylevele képezte, a mely szerint ő nagysága egyházközségünk üdvös törekvésére sikert kívánva s Isten áldását kérve: egyházunk szükségére ezer frtot adományozni kegyeskedett. Hogy e kimagasló áldozatkészség lelkünkben a hála legszentebb érzelmeit keltette fel és hogy ennek kifejezésére a legmelegebb hangon tartott köszönőirat elküldését s e követésre méltó ténynek „Aranykönyvünkbe“ megörökítését határoztuk el, ezeket, mint a dolog természetéből önként folyókat, csak pár szóval említem meg; de annál inkább hangsúlyozom, hogy ez értékes ajándék egyszersmind azon hitünknek adott újabb táplálékot, hogy azon erőnket meghaladó vállalatunkban, miszerint az ős Duna partján, a magyar haza fővárosa büszke palotái sorában egy szerény unitárius templom is helyet foglalhasson, nem vagyunk magunkra hagyatva, hanem a mennyei gondviselés buzgó ügybarátokat tartott és tart fenn számunkra, a kiknek nemes példája felébresztheti áldozataikkal késedelmeskedő hitsorsosainkban a még szunnyadó adakozási készséget; azokban pedig, kik a vállalat létrejövele iránt kétséget

táplálnak, meggyökerezetheti azon hitet, hogy a jó ügy nem veszhet el, de felgerjesztheti minden érdeklődőben azon kötelességérzetet, számot vetni önmagával arra nézve: vajjon ezen új oltárhoz meghozta-e kiki a kegyelet fillérét?

S mert az elől említett kegyes adománynak itt szellemi értéke is van, annál fokozottabb hévvel és hálával örökitjük meg szívünkben s egyházközségünk élettörténetében az oly nemes adakozók nevét, mint nagyságos Incze Mihály mélyen tisztelt kedves hitrokonunké, a kit a mennyei gondviselés még soká tartson meg!

Hajós János,
az egyház. gondnoka.

Nyilvános köszönet.

A mészköi unit. ekklesiában Gálfi Ferencz és nője Gálfi Juliánna 1884-ban egy dífa maszsziv-asztalt készítettek és ajándékoztak a templom számára, értéke 35 forint; mit, mint az egyház iránti áldozatkészségnek egy szép példáját, örömmel hozok nyilvánosságra. Bágyon, 1885. febr. 17. Csegezy Lázló, torda-aranyoskői h. esperes.

A Budapesten alapítandó unitárius rendes lelkeszi állomásra és állandó imaházra tett kegyes adományok.

XXV. Közlemény.

Méltóságos Bedő Albert minist. tanácsos urhoz a 23. sz. gyűjtő-könyvecskére adakoztak: Egy névtelen 5 frt, Melch D. 25 frt, Frank A. 5 frt, Egy névtelen 10 frt, Heller M. 5 frt. Egy névtelen 2 frt, Kohn S. 8 frt. Névtelen 6 frt, Gaál J. 8 frt, Egy névtelen 8 frt, Adler F. 8 frt, Wilcsek J. 5 frt, Egy névtelen 5 frt, összesen **100** frt.

Ugyan irt Bedő Albert urhoz a 24. számú könyvecskére: Egy névtelen 34 frt, J. Koralik 3 frt, Zakalitzky 4 frt, Egy névtelen 4 frt, Feller W. 3 frt, Heller M. 4 frt, Egy névtelen 3 frt, Roth L. 5 frt, Egy névtelen 4 frt. Fischer F. 6 frt, Egy névtelen 3 frt, Weiszopf Samu 7 frt, Egy névtelen 8 frt, Hofmann F. 4 frt, Egy névtelen 8 frt, összesen **100** forint. Ugyan Bedő ur által: Bártfai takarékpénztár **10** frt, Grun dl Mátvás és Gyula **10** frt.

Nagyajtai, méltóságos Incze Mihály nyugalmazott belügyministeri titkár ur, buzgó hitrokonunk kegyes adománya Kolozsvárt **1000** frt.

Nagyságos K. Sándor József k. körjegyző urnál a 154. számú gyűjtő-könyvecskén adakoztak: özv. Barcsay Lászlóné 2 frt, özv. Barcsay Sándorné 2 frt. Összesen **4** frt.

Nagyságos Székely Elek urhoz a 16. számú könyvecskére adakoztak: Viczián József ref. 5 frt, Bernáth Győző ref. 5 frt, Ledniczky Márton r. kath. 5 frt, Bernáth Géza, Bernáth Elemér. Papszász György reformátusok, egyenkint 3—3 frt, Dörner Eduárd luth. 1 frt, Dörner Zoltán luth. 2 frt. gr. Teleky Géza r. kath. 2 frt. Karsa László, dr. Csiki Kálmán, Nagy András János reformátusok, egyenként 1—1 frt, Dieskey Kálmán r. kath. 1 frt. Összesen **33** frt.

Szabó Mózes ur 124. számú gyűjtő-könyvecskéjére adakoztak: Szabó Mózes ur 2 frt 40 krt, Bágyi Kálmán 60 kr, Reinbold Olivér 50 kr, Strobl Károly 50 kr., Gyurich Péter 50 kr, Gyulai Árpád 1 frt, Knauz

Géza, ifj. Bálint József, Csibi József, Imre Gergely, Krecsun Miklós, Lurka Aurél, Schmidt, Varga, Oberschil Gyula. egyenkint 20—20 krt., König Károly, Olasz Lajos, Feurstein Bernáth, Dengyel József, Csép József, Nagy János, Lakatos, egyenkint 10—10 krt. Összesen **8** frtot.

Kovács János igazg.-tanár gyűjtő-könyvecskéjén adakoztak: Széky Miklós, Stein Gábor 1—1 frt, Bogyó István, Adler Vilmos, Veisz József, Mihály László, Piger József, Demjén László, Gfalusy Mihály, Duha Kristóf 50—50 krt, Peiellle István 1 frt, Simay Miklós 40 kr, Hunvald Lipót 50 kr, Tamásy János 1 frt, Heller Károly 70 kr, Herman Vilmos 20 kr, Germán Gábor 50 kr, Klich Mór 70 kr, Marinkás Mihály 50 kr, Rosenberger Lajos 50 kr, Nagy Endre 50 kr, Deáky Albert 50 kr, dr. Hintz György 1 frt, Schuster Efrich 70 kr, ifj. Pálffy Sámnel 30 kr. Bak Lajos 50 kr, Névtelen 50 kr, Stolz Károly 1 frt, ifj. Zsigmond Lajos 1 frt, Lung Ananiás 50 kr, Rosenberger Mór 50 kr, Hibay György 1 frt, Kónya Sándor 1 frt, Alexander 1 frt, Reményik Lajos 1 frt, Duha Tódor 20 kr, Becker József 20 kr, Jeney Lajos 10 kr. Goldberger Jenő 40 kr. Viri Domokos 10 kr. Csiky Lukács 1 frt, Benkő Ákos 50 kr, Balosz Dénes 50 kr. Gámán Béla 2 frt, Bogdán István 50 kr, Hantz György 50 kr. Bocz István 50 kr, Haracsik B. János 50 kr, Szenkovich Márton 1 frt, Weisel Antal, dr. Engel Gábor 50—50 kr, Hutflesz Károly 2 frt, dr. Weisz Miksa 1 frt. Összesen **35** frt.

Tarcsafalvi unitárius egyház 57. sz. gyűjtő-ívén: Göncz Károly 1 frt, Göncz Károlyné, sz. Ördög Irma 1 frt, Göncz Jolán és Zsuzsa 56 kr, Pálfi Salamon 1 kupa törökbuza, Pálfi Zsigmond 20 kr, id. Pálfi János 4 kupa törökbuza, Pálfi Jánosné 1 kupa törökb. Pálfi István 3 kupa törökb., Vas János 2 kupa törökb., Vas Sándor 2 kupa törökb., Gáspár György 2 kupa törökb. Márkos Albert 4 kupa törökb. Pálfi Salamonné 1 kupa törökb. Gáti Lajos 20 kr, Pálfi Miklós 1 kupa törökb. Fekete Károly 1 kupa törökb., Sylvester Zsigmond 1 kupa törökb. Pálfi Antal 4 kr, A tarcsafalvi unitár. ekklezsia 3 frt. A begyűlt törökbuza elárusítottán abból bejött 1 frt. Összesen **7** frt.

E közlemény összege **1307** frt. Ehez adva a 24-ik közlemény összegét 15,108 frt 92 krt, az alap teszen **16,415 frt 92 krt.**

Fogadják a kegyes adakozók és gyűjtők egyházunk iránt tanusított buzgó fáradozásaikért az egyházközség nevében hálás köszönetünket.

Budapest 1885. febr.

Hajós János,
egyh. gondnok.

Végh József,
pénztárnok.